

Kultuurilooline kirjeldus
Juminda poolsaarel ja Kolga lahe ääres asuvate
külade (Hara, Virve, Tapurla, Juminda,
Tammistu, Leesi, Kiu-Aabla, Kolga-Aabla,
Pedaspea, Pudisoo, Tsitre, Andineeme) kohta

PROJEKTI „LAHEMAA RANNAKÜLADE MÄLUMAASTIKUD“ I ETAPP

MELIKA KINDEL

SISUKORD

SISUKORD	2
SISSEJUHATUS	4
JUMINDA POOLSAARE PAIKNEMINE JA LOODUSLIKUD OLUD	6
KÜLADE ADMINISTRATIIVSEST KUULUVUSEST JA KULTUURILISTEST ERIPÄRADEST	7
ÜLEVAADE ARHIIVIALLIKATEST	11
RAHVALUULE JA ETNOGRAAFILISE AINESE KOGUMINE KOLGA RANNAST	12
1. HARA KÜLA	14
1.1 ÜLEVAADE KÜLA AJALOOST JA TRADITSIOONILISTEST TEGEVUSTEST	14
1.2 ÜLEVAADE KULTUURILOOLISELT OLULISTEST PAIKADEST	15
1.3 ÜLEVAADE KULTUURILOOLISELT OLULISTEST ISIKUTEST JA PÄRIMUSEKANDJATEST	20
2. VIRVE KÜLA	22
2.1 ÜLEVAADE KÜLA AJALOOST JA TRADITSIOONILISTEST TEGEVUSTEST	22
2.2 ÜLEVAADE KULTUURILOOLISELT OLULISTEST PAIKADEST	23
2.3 ÜLEVAADE KULTUURILOOLISELT OLULISTEST ISIKUTEST JA PÄRIMUSEKANDJATEST	26
3. TAPURLA KÜLA	27
3.1 ÜLEVAADE KÜLA AJALOOST JA TRADITSIOONILISTEST TEGEVUSTEST	27
3.2 ÜLEVAADE KULTUURILOOLISELT OLULISTEST PAIKADEST	30
3.3 ÜLEVAADE KULTUURILOOLISELT OLULISTEST ISIKUTEST JA PÄRIMUSEKANDJATEST	30
4. JUMINDA KÜLA	33
4.1 ÜLEVAADE KÜLA AJALOOST JA TRADITSIOONILISTEST TEGEVUSTEST	33
4.2 ÜLEVAADE KULTUURILOOLISELT OLULISTEST PAIKADEST	35
4.3 ÜLEVAADE KULTUURILOOLISELT OLULISTEST ISIKUTEST JA PÄRIMUSEKANDJATEST	37
5. TAMMISTU KÜLA	39
5.1 ÜLEVAADE KÜLA AJALOOST JA TRADITSIOONILISTEST TEGEVUSTEST	39
5.2 ÜLEVAADE KULTUURILOOLISELT OLULISTEST PAIKADEST	39
5.3 ÜLEVAADE KULTUURILOOLISELT OLULISTEST ISIKUTEST JA PÄRIMUSEKANDJATEST	40
6. LEESI KÜLA	41
6.1 ÜLEVAADE KÜLA AJALOOST JA TRADITSIOONILISTEST TEGEVUSTEST	41
6.2 ÜLEVAADE KULTUURILOOLISELT OLULISTEST PAIKADEST	42
6.3 ÜLEVAADE KULTUURILOOLISELT OLULISTEST ISIKUTEST JA PÄRIMUSEKANDJATEST	46
7. KIIU-AABLA KÜLA	48
7.1 ÜLEVAADE KÜLA AJALOOST JA TRADITSIOONILISTEST TEGEVUSTEST	48
7.2 ÜLEVAADE KULTUURILOOLISELT OLULISTEST PAIKADEST	50
7.3 ÜLEVAADE KULTUURILOOLISELT OLULISTEST ISIKUTEST JA PÄRIMUSEKANDJATEST	52
8. KOLGA-AABLA KÜLA	55
8.1 ÜLEVAADE KÜLA AJALOOST JA TRADITSIOONILISTEST TEGEVUSTEST	55
8.2 ÜLEVAADE KULTUURILOOLISELT OLULISTEST PAIKADEST	56
8.3 ÜLEVAADE KULTUURILOOLISELT OLULISTEST ISIKUTEST JA PÄRIMUSEKANDJATEST	57

9. PEDASPEA KÜLA	58
9.1 ÜLEVADE KÜLA AJALOOST JA TRADITSIOONILISTEST TEGEVUSTEST	58
10. PUDISOO KÜLA	59
10.1 ÜLEVADE KÜLA AJALOOST JA TRADITSIOONILISTEST TEGEVUSTEST	59
10.2 ÜLEVADE KULTUURILOOLISELT OLULISTEST PAIKADEST	61
10.3 ÜLEVADE KULTUURILOOLISELT OLULISTEST ISIKUTEST NING PÄRIMUSEKANDJATEST	64
11. TSITRE KÜLA	66
11.1 ÜLEVADE KÜLA AJALOOST JA TRADITSIOONILISTEST TEGEVUSTEST	66
11.2 ÜLEVADE KULTUURILOOLISELT OLULISTEST PAIKADEST	67
11.3 ÜLEVADE KULTUURILOOLISELT OLULISTEST ISIKUTEST JA PÄRIMUSEKANDJATEST	69
12. ANDINEEME KÜLA	71
12.1 ÜLEVADE KÜLA AJALOOST JA TRADITSIOONILISTEST TEGEVUSTEST	71
12.2 ÜLEVADE KULTUURILOOLISELT OLULISTEST PAIKADEST	73
12.3 ÜLEVADE KULTUURILOOLISELT OLULISTEST ISIKUTEST JA PÄRIMUSEKANDJATEST	73
LÕPPSÕNA	74
KASUTATUD ALLIKATE LOETELU	75

SISSEJUHATUS

Käesoleva uurimuse lähteülesandeks oli koostada Lahemaa lääneosa rannikualal asuvate külade kohta kultuuriloolised kirjeldused, mis sisaldaksid ülevaadet küla ajaloo, inimeste tegevusaladest, olulisematest paikadest ning isikutest, sh pärimusekandjatest.

Kirjeldused tuginevad olemasolevatele ja kättesaadavatele kirjalikele uurimustele ning arhiivimaterjalidele. Külade tekke ning kujunemise osas toetatakse peamiselt Enn Tarveli uurimusele „Lahemaa ajalugu“ ning Gustav Vilbaste Kuusalu kihelkonna asustuslugu käsitlevale uurimusele „Kohanimed Loksa rajooni lääneosas (endises Kuusalu kihelkonnas). Peatükk asustusajaloost.“, mis on digitaliseeritud koopia joudnud Eesti Rahvaluule Arhiivist ka Kolga Muuseumisse ning kasutatav kohapeal.¹ Toetutud on ka veebis olevale Eesti Keele Instituudi kohanimekartoteegile (edaspidi EKI kohanimekartoteek), peamiselt Endel Varepi kogule, kuna selle kogu sedelid on andmebaasis sorteeritud külade kaupa.²

Infokillud ja kirjeldused külade kohta esinevad allikates ebaühtlaselt, seetõttu on antud kirjutises info külade osas samuti erinev, seda nii mahult kui ka sisu kvaliteedilt. Külade puhul, mille kohta oli võimalik leida rohkem materjali, on pikemalt kirjeldatud küla olustikku ning tegevusalasid, samuti toodud välja külaga seotud paigad ning isikud.

1970. aastatel viidi Lahemaa külades läbi etnograafilised välitööd, mille käigus koguti andmeid külade ja talude majanduselust, tegevusaladest, samuti joonistati üles õueplaane ja fotografeeriti hooneid. Vaatlusaluses piirkonnas viidi välitööd läbi 1975. aastal Juminda, Taprula ja Hara külades³, kuid töö tulemus ei ole kuigi põhjalik. 1974. aastal Pedaspeal töötanud kunstnik Maie Ruljandi töö tulemusena on ERMis joonistekogu, mis sisaldab küla ning talude õueplaane, samuti hoonete jooniseid.⁴ Kahjuks nende materjalidega ei ole olnud võimalik tutvuda. Ajaloolane Lembit Oders on koostanud uurimuse Lahemaa peremärkide kohta, mille eest pälvis 1981. aastal ka ERMi tunnustuse. Materjali kogudes käis ta läbi kõik vaatlusalused külad.⁵ Koopia käsikirjalisest uurimusest on olemas Kolga Muuseumis, kuid kahjuks ei olnud kirjutise autoril võimalik sellega tutvuda. Peremärgid on oluline osa siinsete

¹ Originaal on Kirjandusmuuseumis Eesti Rahvaluule Arhiivis viitega ERA Vilbaste T 13.

² EKI kohanimekartoteek asub aadressil <http://heli.eki.ee/>. Kuna suur osa sedeleid on märgistamata, siis ei pruugi andmebaasis otsingu kasutamine anda soovitud tulemusi. Kõikide sedelite järjestikune läbivaatamine osutus aga käesoleva uurimuse seisukohalt liialt ajamahukas. Endel Varepi kogus leidis kohanime ülestähendusi pea kõigi vaatlusaluste külade kohta, välja arvatud Taprula ja Tammistu külad.

³ Materjalid on koondatud ERMi Etnograafilise arhiivi (EA) kogudesse ning antud välitöö kokkuvõtte leitav EA 142 köitest.

⁴ Linnus 1985, lk 82. Tudengite 1977. aasta kogumisekspeditsioonil piirduti Pedaspea osas vaid M. Ruljandi õueplaanide kopeerimisega (Vt EA 149, lk 5-6), kahjuks ei olnud antud köite digitaalsete koopiatega Pedaspea materjale.

⁵ *Kõrvemaast põhjarannani*. 1995. lk 158-159.

rannakülade kultuuripärandist ning selle teadvustamisele ja väärtustamisele tuleb kindlasti tähelepanu pöörata.

Lisaks arhiiviallikatele ning piirkonnas läbiviidud kogumismatkade kogudele leidub mõne küla kohta lisateavet kohalike kodu-uurijate töödest või mälestuste- ja külaraamatutest. Lahemaa Rahvusparki kultuuriloolises arhiivis on mitmeid säilikuid Hara küla kohta, mille autoriks on Sinaiida Kannes. Lähemal uurimisel selgub, et need vahendavad suures ulatuses Johannes Moosari poolt kirjapandut.⁶ Ülevaatlik ning mitmeid allikaid arvestav on Arno Lepnurme uurimus Tsitre ning oma kodutalu Hagumäe kohta. Virve küla olustikku on kirjeldanud Aino Katvel⁷ ning talude ja perede kujunemislugu Heli Kendra.⁸ Pudisoo kujunemise kohta on ilmunud artikkel Jaan Tiidemannilt⁹, samuti on käsikirjalised mälestusevihikud koostanud Eevi Õun.¹⁰ Kiiu-Aabla küla eluolu 20. sajandil on oma mälestuste põhjal on kirja pannud Hugo Joanurm.¹¹ 2010. aastal ilmus külaraamat „Juminda jubijäneksed“, kus leidub mitmekülgset materjali nii külaolustiku, tegevusalade, talude kui ka pärimuspaikade kohta. Tapurla küla osas on toetunud nii 2013. aastal läbiviidud Kihelkonnapäringu audiosalvestistele kui ka 2001. aastal küla kaardi projekti ettevalmistuse käigus kogutud materjalidele.¹²

Uurimustele ning arhiiviallikatele lisaks on kasutatud ka ajaleheartikleid. Omaaegse ajakirjanduse veergudel on olnud teemadena peaaesjalikult seltside ning ühiskondlike hoonetega (kool, rahvamaja, kirik) seotu, aga ka kalapüük ning elu-olu rannakülades üldiselt. Mõnel üksikul puhul on mainitud konkreetset külanimetust, pigem räägitakse Kolga rannast üldistavalt. Rohkem on ajakirjanduses kesksete kohtadena esil Juminda ja Leesi külad – oli ju esimesel puhul tegu varasema poolsaare keskusega, Leesil aga kujunes keskus 19. sajandi lõpust alates kui ehitati kirik, kool. 20. sajandi algul koondus külla mitmeid poolsaare külasid haarav ühistegevus – siin oli pood, rahvamaja, paadisadam ning meierei.

Kirjed küla olulisemate isikute ning pärimusekandjate kohta ei ole kindlasti täielikud. Et tegemist on protsessis oleva tekstidokumendiga, siis kohalike külade esindajatel on võimalus teha ettepanekuid ja soovitusi, keda küla jaoks olulistest isikutest nimeliselt antud kirjeldusse lisada. Kindlasti vajab täiendamist oluliste pärimuspaikade loetelu.

Kirjutises on külad toodud paiknemise järgi, alustades Juminda poolsaare idakaldal ja Hara lahe põhjas asuva Hara külaga ning lõpetades Kolga lahe ääres Andineeme külaga.

⁶ LRP KL 2. 379. Kaptan Moosari päevik. Hara küla.

⁷ Katvel 2013.

⁸ Kendra 2015.

⁹ Tiidemann 2010.

¹⁰ Õun 2007, Õun 2008.

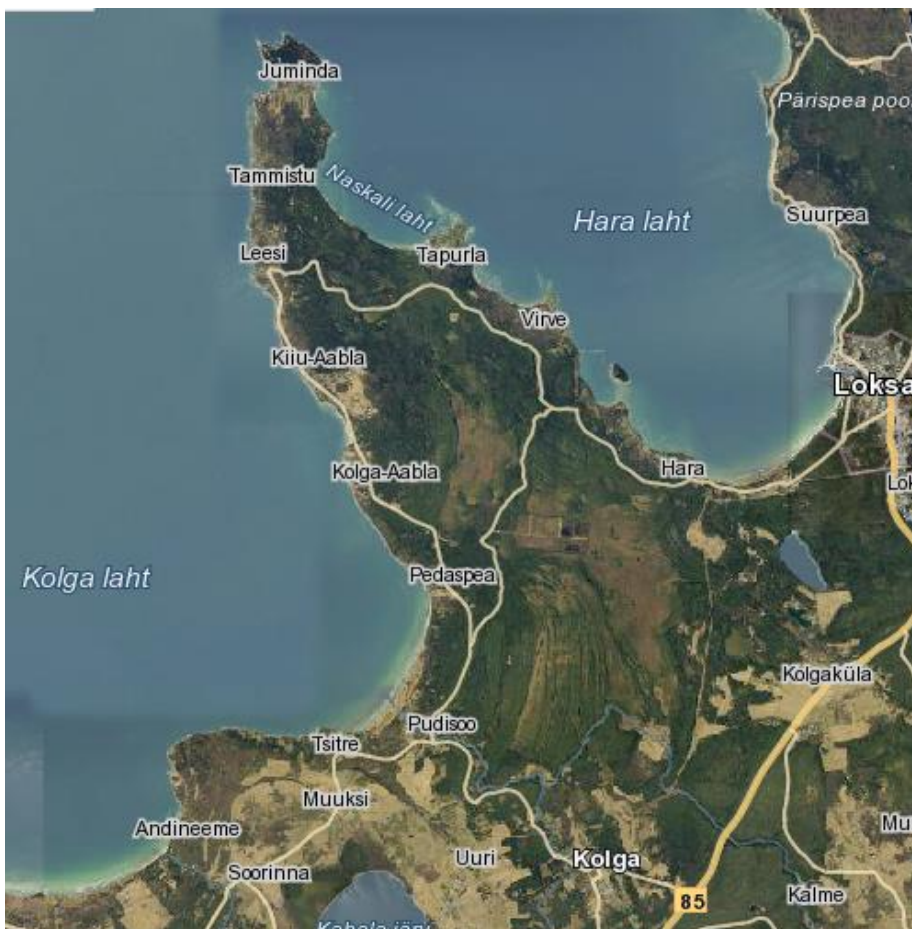
¹¹ Joanurm 2000.

¹² Materjalid autori valduses.

JUMINDA POOLSAARE PAIKNEMINE JA LOODUSLIKUD OLUD

Juminda poolsaar asub Harjumaal, Kuusalu vallas. Poolsaare pikkus on 13 km, laius lõunaosas kuni 6 km. Idaküljes piirneb poolsaar Hara ehk Papi lahega, mille ääres asuvad Hara, Virve ja Tapurla külad. Läänekülge on avatud Kolga lahele ja siin paiknevad ranna äärt mööda Tammistu, Leesi, Kolga-Aabla, Kiiu-Aabla ning Pedaspea külad. Poolsaare neemel asub Juminda küla. Pudisoo, Tsitre ning Andineeme külad asuvad Kolga lahe ääres ning jäävad poolsaare alalt välja. Asustus on koondunud rannikule (v.a Pudisoo, kus asustus on koondunud samanimelise jõe suudme ümber), poolsaare keskosas asuvad metsad ning soostunud alad (Aabla raba, Juminda-Suurekõrve raba, Hara raba).

Piirkond paikneb Põhja-Eesti rannikumadalikul. Siinsed mullad on kivised, liivased ja väheviljakad. Paiguti leidub ranna-aladel savi. Rand on valdavalt kivine – leidub ka suuri rändrahne. Kivisele rannajoonele pakuvad vaheldust liivarannad liivaluidete ja rannamändidega. Hara lahes asub samanimeline saar, Kolga lahes jäävad kaugemale Malusi saared. Olulisemateks veekogudeks on Lohja järv, Pudisoo jõgi ning Loo jõgi.

Joonis 1 Juminda poolsaare külad ning Kolga lahe ääres asuvad Pudisoo, Tsitre, Andineeme külad. Väljavõtte Maa-ameti kaardirakendusest.

KÜLADE ADMINISTRATIIVSEST KUULUVUSEST JA KULTUURILISTEST ERIPÄRADEST

Vaatlusalused külad on ajalooliselt kuulunud Kuusalu kirikukihelkonda, Kolga mõisale, v.a poolsaare loodeosas asuvad Kiiu-Aabla, Leesi ja Tammistu, kus varasemalt on olnud Kiiu mõisa rannatalud, alates 18. sajandi teisest poolest läksid külad koos majapidamistega aga Kolga mõisale. Andineemel asunud hajatalud on varasemalt kuulunud Loo mõisale. 19. sajandi teises pooles loodud vallad järgisid mõisate halduspiire. Alates 1891. aastast, mil liideti Loo ning Kolga vallad, olid kõik külad osa Kolga vallakogukonnast. 1938. aasta vallapiiride muutmiselega arvati osa Hara külast Kõnnu vallale (vt Joonis 2).¹³

Joonis 2 Valdade piir Hara külas alates 1938. aastast. Fragment 1937. aasta topograafilisest kaardist. Väljavõte Maa-ameti kaardiservesrist.

Pärast II maailmasõda toimusid haldusjaotuses muudatused: 1945. aastal moodustati külanõukogud: Andineeme, Tsitre, Pudisoo külad kuulusid Kolga külanõukogu alla, ülejäänud külad Leesi külanõukogusse. Osa Hara külast, mis varem oli Kõnnu vallas, läks Loksa külanõukogu koosseisu.¹⁴ 25.02.1949 arvati Kolga vald koos Kõnnu valla ja Loksa aleviga Viru maakonna koosseisu. 1950. aastal moodustati siin Loksa rajoon, kuhu eelpoolmainitud külanõukogud kuulusid. 1954. aastal külanõukogude arvu vähendati ning Leesi külanõukogu

¹³ Uuet 2002, lk 58.

¹⁴ Samas, lk 88.

liideti Loksa külanõukoguga¹⁵ 1957. aastal Loksa rajoon likvideeriti ning rajooni lääneosa – Loksa alev, Kolga, Kuusalu, Kõnnu ja Loksa külanõukogud liideti Harju rajooniga.¹⁶ 1963. aastal liideti Kolga külanõukogu Kuusalu külanõukoguga¹⁷. 1977. aasta maa-asulate nimekirja korrastamisega liideti pisikülad suurematega. Maa-asulate teatmiku „Eesti NSV territooriumi administratiivne jaotus ja maa-asulad seisuga 1. jaanuar 1978“ Harju rajooni Kuusalu külanõukogu külade nimekirjas on Andineeme, kuid mitte Tsitre ja Pudisoo külad. Nimetatud külad olid liidetud vastavalt Muuksi ja Uuri küladega. Loksa külanõukogu küladena on loetletud Aabla, Hara, Juminda, Leesi, Pedaspea, Tapurla, Virve.¹⁸ Puudub Tammistu, mis liideti Leesi küla juurde, nagu ka kahest Aablast sai üks küla. Endised külanimed taastati vahepeal nõ „kadunud“ küladele 1998. aastal.

Kollektiviseerimisega moodustati siin 1949. aasta aprilli algul kalurikolhoos „Oktoober“, mis hõlmas kõiki Juminda poolsaare külasid. Osa Hara peredest (endine Kõnnu vald) läks Kolgaküla kolhoosi „Majakas“ koosseisu. Pudisoolt olid „Oktoobri“ kolhoosis ainult osa peresid, jõeest põhjapool asuvad talud.¹⁹ Teisel pool jõge asuvad majapidamised arvati Uuri (hilisem Kolga) kolhoosi. Tsitre ja Andineeme pered arvati sama aasta suvel Loo kolhoosi. See oli põllumajanduslik kolhoos, kus kalastusega ei tegeletud. Seetõttu on osa Andineeme kalureid tulnud koos peredega Jumindale elama.²⁰ 1966. aastal ühines Loo kolhoos Kuusalu kolhoosiga.²¹ 1972. aastal läks „Oktoobri“ kolhoos „Kirovi“ nimelise näidiskalurikolhoosi koosseisu. Kolga kolhoosist sai hiljem Kahala sovhoosi osa, mis 1984. aastal samuti „Kirovi“ alla liideti.²²

Eesti Vabariigi algusaastatel (1992) loodud valdade piir jooksis poolsaare lõunaosast risti üle. Kõik poolsaare külad asusid Loksa vallas; Pudisoo, Tsitre ja Andineeme jäid Kuusalu valla aladele.²³ 2005. aastast, mil Loksa ja Kuusalu vald ühinesid, on kõik vaatlusalused külad Kuusalu valla haldusalas.

¹⁵ Samas, lk 165.

¹⁶ Samas, lk 177.

¹⁷ Samas, lk 185.

¹⁸ Samas, lk 204-207.

¹⁹ Lindström 2010, lk 169-170.

²⁰ Lambot 2010, lk 159-160.

²¹ Põldmäe 1984, lk 80-81.

²² Samas, lk 151-154.

²³ Uuet 2002, lk 279.

Piirkonna elanike eluolu on mõjutanud piirivalve kohalolu siinsetes randades, eriti tugevalt aga Nõukogude Liidu piiritsooni regulatsioonid. Suuremad piirivalvesad rajati esialgu Kolga-Aablasse, hiljem Tsitresse ning Hara külla. Jumindal asus sõjaväe raketibaas ning Haras allveelaevade demagnetiseerimisbaas koos sõjaväeosaga. Rand piirati okastraadiga, patrullid kontrollisid regulaarselt piirijoont. Väljapoolt tulijatel pidi piirkonna külastamiseks olema eriluba. Tänapäeval on Nõukogude Liidu sõjaväeosade lagunevad hooned osa militaarpärandist.

Haldusliku kuuluvuse kõrval tuleb eraldi välja tuua piirkonna kultuurilised eripärad. 19. sajandi inimeste igapäevaelu tegemised ei piirdunud ainult koduküla ranna, heinamaa ja metsadega, olulised olid ka mõis ning kirik, hiljem lisandus neile veel valla(kohtu)maja ja kool. Nende institutsioonide asukoht, samuti nagu ka töö- ja teenistusevõimalused mõjutasid 20. sajandi alguses kohalike tõmbekeskuste kujunemist. Poolsaare külad moodustasid Kolga rannavalla. Siinse piirkonna eristumisest Kolga maavallast annab tõestust seegi tõik, et 1920. aastate alguses oli vallavolikogus tõsiselt arutelul valla jagamine kaheks.²⁴ Vald jäi üheks tervikuks ning rannakogukonna keskus asus Leesil. Siin oli kabel, surnuaed, kool, kauplus, rahvamaja, rannas sadamasild. Külla sõitis regulaarne bussiliin. Leesile käidi ümbruskonna küladest (Virvest kuni Pedaspeani) jalgsi, hobusega metsateid pidi või paadiga meritsi.

Hara küla jaoks sai keskuseks Loksa. See asus lähemal ja lisaks kirikule, koolile ning poodidele võimaldas kohalikele tööd tellisevabrikus või dokis. Pudisoo oli erandlik oma asukoha poolest, olles sõlmpunktiks või vahepeatuseks ühelt poolt mõisa, vallakeskuse; maakülade ja kihelkonnakeskuse ning teiselt poolt rannakülade vahel. Pudisoo, nagu ka Tsitre elanike liikumine toimus Kolga ja Uuri suunas (mõis, vallamaja, kool) ning Kuusalu suunas (kirik). Andineeme elanikele oli tõmbekeskuseks Loo mõis ning Kuusalu kirik.

Kultuuriline mitmekesisus piirkonnas oli tingitud ka erinevatest tegevusaladest. Kui kalastus, eelkõige räimepüük, ja kaubavahetus olid pikka aega peamisteks elatusaladeks poolsaare põhjapoolsetes külates, siis sisemaa poole jäävates rannikukülates – Haras ja Pedaspeal leiti tegevust juba ka teistel aladel (puutöö, põllundus, laevaehitus, metsatöö, vabrikutöö jne). Tsitre ja Andineeme, mis asuvad piki rannikut võrdlemisi kitsal klindineemiku alusel rannaribal, olid varasemalt mõisa ning sisemaa külade (nt Sõitme, Kahala, Muuksi) heinamaad.²⁵ Sinna

²⁴ TLA.279.1.2. lk 66-66p, 1921; TLA.279.1.7. lk 83p-34p. 1925.

²⁵ Andineeme. Tsitre. EKI kohanimkartoteek. Varepi kogu. <http://heli.eki.ee/> [2016, juuli 1]

tekkinud talukohtadesse asusid elama mitmed mõisaga seotud ametimehed. Ka Puidisoo taludes elas mõisa ametimehi. Rannikujoonel asusid tsaariaegsed piirivalvekordonid.

Elatusalade mitmekesisustumisele aitasid kaasa 19. sajandi lõpul ümbruskonda rajatud tööstusettevõtted – Hara saare kilutööstus, Loksa tellisetehas ning sadam. Soola salakaubandusega pandi alus rannalaevanduse arengule. Nii mõnigi purjelaev ehitati oma rannas ja sellega veeti rannaküladest linnadesse ehitusmaterjalile (puud, kivid), aga ka kartuleid, mida kasvatati nii rannas kui ka osteti sisemaalt kokku. Eraldi tegevusalana tuleks nimetada salakaubandust (sool, tikud, piiritus), millega teenitud tulu najal osteti juba 1920. aastatel esimesi mootorpaate ning ehitati uusi maju.

Piirkonda käsitledes tuleb tähelepanu pöörata ka murdekeelelisele aspektile. Poolsaare põhjaosas (Virvest kuni Kolga-Aablani) räägiti soome keelele sarnanevat rannakeelt ehk *pohirannat*,²⁶ samas kui ülejäänud küldes oli juba valdavaks kirjakeel. 20. sajandi jooksul on kohaliku murdekeele oskajaid väheks jäänud, kuid ometi võib tänapäevalgi poolsaare külaelanike keelepruugis ära tunda *pohiranna* elemente (õ-hääliku puudumine, i-minevik jne, samuti intonatsioon). Rannakeelt on hakatud taas väärtustama ning oskajad õpetavad seda teistelegi.

Juminda poolsaare elanikud on naaberkülade rahvast tõgamisi nimetanud pilkenimedega - *Hara harakad, Virve vareksed, Tapurla tappajad, Juminda jubijäneksed, Tammistu tagavasasad, Leesi leeme lakkekoerad, Kiiu-Aabla kilgutimmed, Kolga-Aabla kolgutimmed, Pedaspea pergulised*. „Me ei tea, kui teravalt või pilkavalt need omal ajal mõjusid. Tänapäeval aga on neist saanud lustlikud traditsioonikillud, mille kaudu väljendatakse oma põlvnemist või kuuluvust teatud kogukonda. Juminda poolsaar on olnud tugeva püasustusega. Elanike läbikäimine üksteisega on aegade jooksul olnud pidev – põliste suguvõsade juured ja harud jooksevad niidistikuna läbi poolsaare külade; siinsed ühistegevuse traditsioonid on pikaajalised.“²⁷

²⁶ Keeleteadlased nimetavad seda Kuusalu rannikumurdeks ning see kuulub kirderannikumurde alla.

²⁷ Juminda poolsaare arengukava 2011-2016. <http://juminda.ee/wp-content/uploads/2015/03/Juminda-poolsaare-arengukava-2011-2016.pdf> [2016, juuni 30]

ÜLEVAADE ARHIIVIALLIKATEST

Uurimuse ettevalmistusfaasis on autor tutvunud arhiivimaterjalidega eelkõige Tallinnas Eesti Rahvusarhiivis ning Tallinna Linnaarhiivis, seega hõlmavad kasutatud arhiivimaterjalid peamiselt Eesti Vabariigi perioodil (1918-1940) toimunud arenguid Juminda poolsaare ning Kolga lahe rannakülades. Ajalise piiratuse tõttu ei ole autor jõudnud tutvuda arhiivimaterjalidega Tartus Eesti Ajalooarhiivis (periood kuni aastani 1918)²⁸ ning Rahvusarhiivi Rakvere osakonnas (1940ndatest aastatest alates, sh kolhoosid). Et kasutatud materjalid on 20. sajandi esimesest poolest, siis on kirjeldustes rohkem kajastatud selle perioodi arenguid. Andmeid külade ning nende elanike tegemiste kohta peale II maailmasõda on napimalt. Kindlasti vajab projekti teises etapis kaardistamist külade areng kolhoosiajast tänapäevani.

Arhiivimaterjalidest on lähema vaatluse all olnud ettevõtete ja seltside registreerimisdokumendid, samuti ühingute majandustegevuse aruanded (vastavad Eesti Rahvusarhiivi allfondid). Huvitavaks ja informatsioonirikkaks materjaliks piirkonna külade igapäevaelu osas on olnud Kolga valla vallavalitsuse ning -volikogu protokollide raamatud, millistest nähtub, et vallavolikogus on olnud arutlusel teede ja postiühenduse küsimused, samuti koolimajade ehituse, halduse ning õpetajate palkamisega seotud teemad.²⁹ Leidub ka infot külades asunud väiksemate tööstusettevõtete kohta. Näiteks on 1925. aasta tööstusmaksu kehtestamise otsuse juures nimetatud maksustatavad ettevõtted – nimekirjas kohalikud veskid, meiereid, aurumasinad, aga ka kalasoolamise „ärid“ Kiiu-Aabla ja Tapurla külades.³⁰

Lisaks Rahvusarhiivi säilikutele on käesolevas töös tuginetud ka Eesti Kirjandusmuuseumis asuva Eesti Rahvaluule Arhiivi materjalidele ning Eesti Kultuuriloolise Arhiivi Käsikirjalise kogu allikatele. Tutvutud on Lahemaa Rahvusparki Arhiivis leiduvate käsikirjaliste allikatega, samuti Kolga Muuseumi kogudega. Allikaid ning materjale on teisteski arhiivides ning muuseumides, edaspidise töö käigus on kindlasti oluline kaardistada Eesti Keele Instituudis asuvad allikad³¹, samuti Rannarahva Muuseumi kogudes leiduvad materjalid. Tartus asuva Eesti Rahva Muuseumi kogudega on taas võimalik tutvuda pärast muuseumi uue maja avamist.

²⁸ Seoses Rahvusarhiivi kolimisega Tartus uude majja on võimalik nende arhiivimaterjalidega tutvuda alles 2017. aastal.

²⁹ Tallinna Linnaarhiivis asuvas Kolga Vallavalitsuse fondis (TLA 279).

³⁰ TLA 279.1.3. lk 8-8p, 1924.

³¹ Kasutatud on EKI kohanimekartoteegi veebiandmebaasi, peamiselt Endel Varepi kogu.

RAHVALUULE JA ETNOGRAAFILISE AINESE KOGUMINE KOLGA RANNAST

Kuusalu kihelkond on väga rikas rahvapärимuse poolest, siit on talletatud märkimisväärne hulk vanu regilaule, samuti tantse ja pillilugusid ja ka rahvajutte, lühivorme. Peaasjalikult on need pärimusekillud üles tähendatud just Juminda poolsaare küladest. Alates 19. sajandi lõpukümnenditest on siitkandi ärksad inimesed – Leesilt Ungars, Simititsa asundustest Johannes Esken ning Madis Odenber rahvaluule kogumise algatajatele Jakob Hurdale ning Matthias Johann Eisenile saatnud nii laule, vanade kommete kirjeldusi kui ka rahvajutte. Kiiu-Aablast Karl Maltsikov on andnud Jaan Jungile teada kohalikest muistsetest paikadest.³²

1910. aastal käis poolsaare rannakülades äsja loodud Eesti Rahva Muuseumi kogudele täiendust otsimas Gustav Vilberg (Vilbaste), kes oma aruandes nendib, et pere-perelt said läbi käidud kõik Kolga ranna külad. Muuseumisse jõudis 30 eset, teiste seas 3 rublaga Leesi külast Jakob Kilströmilt ostetud torupill.³³ Aasta hiljem (1911) oli Vilberg Kuusalu kihelkonna rannakülades koos Karl Viljakuga EÜS stipendiaadina rahvaviise kogumas. 1913. aastal jõudis siia soome folklorist Armas Otto Väisänen, kes salvestas Kolga ranna laulud ning pillilood vaharullile. Väisäneniga kaasas olnud Anna Raudkats tegi ülestähendusi tantsude osas.³⁴

1930. aastate teises pooles kogusid Kolga rannakülades rahvaloomingut (eelkõige rahvatantse, rahvalaule ja –viise) Eesti Rahvaluule Arhiivi töötajad Rudolf Põldmäe ja Herbert Tampere. 1937. aasta Harjumaa kooliõpilaste kohamuistendite kogumisaktsioonis³⁵ osalesid Leesi algkooli õpilased Irma Suumann, Ilse Kenamets ja Kreete Lambot, kes kirjutasid üles jutte Juminda, Leesi ja Kiiu-Aabla külates asuvate paikade kohta.³⁶ Samal aastal oli Juminda poolsaarel rannakülade elamutüüpide kohta ainekogumas Ilmar Kitsing.³⁷

Rahvaluule uurijate ning etnograafide huvi piirkonna pärimuse ja etnograafilise ainese vastu jätkus ka pärast II Maailmasõda. Kümnendite jooksul on toimunud mitmeid kogumisekspeitsioone, mille käigus kogutud materjale ja esemeid säilitatakse kas Eesti Rahva Muuseumis või Eesti Rahvaluule Arhiivis. Folklorist Ruth Mirov kirjeldab värvikalt üht kogumismatka ning filmitegemist Juminda rannakülades 1960. aastal.³⁸ Lahemaa rahvuspargi

³² Vt Jung 1910.

³³ *Vanavara kogumisretkedelt 8. Gustav Vilbaste*. 2011, lk 28-34.

³⁴ Vt ka Kont-Rahtola 2011.

³⁵ Vt kogumisaktsiooni ning 1938-1939. aasta üle-eestilise kohamuistendite kogumisvõistluse kohta lähemalt Kindel 2002.

³⁶ Kogutud muistendid on leitavad köites ERA II 165, lehekülgedel 179-206.

³⁷ Linnus 1985, lk 81.

³⁸ Mirov 2002, lk 207-219.

algusaastatel ekspeditsioonide arv piirkonda suurenes – näiteks viidi aastatel 1973-1977 Tartu Riikliku Ülikooli ajaloo-osakonna etnograafia välipraktikad läbi Lahemaal.³⁹

Lisaks muuseumitöötajatele on Juminda poolsaare külade kohta ainet kogunud ka vabatahtlikud kaastöölised ehk korrespondendid. Eesti Rahva Muuseumi juures 1931. aastal loodud korrespondentide võrgu kaastöölised on olnud: Sinaiida Kannes Harast, Evald Lindström Tammistult, Arno Lepnurm Tsitrest. Hindamatu on olnud Gustav Vilbaste tegevus Kuusalu kihelkonna koduloo uurimisel. Vilbaste oli aktiivne ja mahukas kirjavahetus mitmete kohalike kodu-uurijatega kuni oma surmani.⁴⁰ Kogutud materjalide põhjal on Vilbaste koostanud mitmeid käsikirjalisi uurimusi, mis on kättesaadavad Eesti Rahva Muuseumi, Eesti Rahvaluule Arhiivi ning Eesti Kultuuriloolise Arhiivi käsikirjalistes kogudes. Osaliselt on Vilbaste uurimused koopiatena olemas ka Kolga Muuseumis (nt Kuusalu kihelkonna asustuslugu, kihelkonna koolid jne).

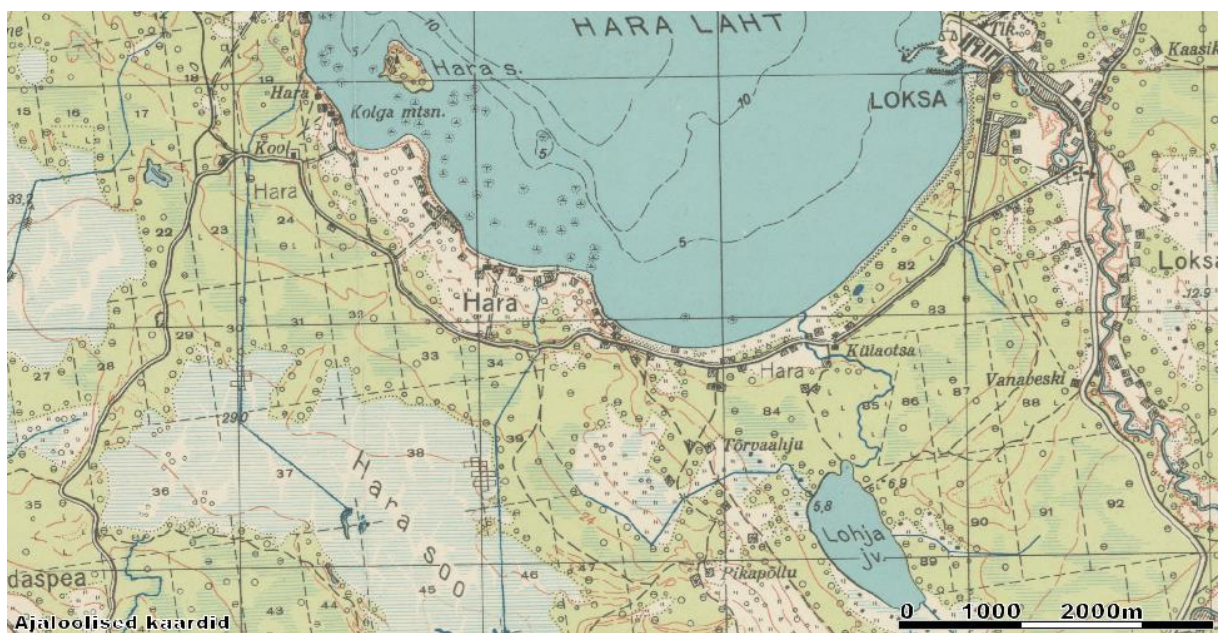
³⁹ Linnus 1985, lk 82.

⁴⁰ Eesti Rahvaluule Arhiivis on mitmeid Vilbaste kaustasid ehk mappe, mis sisaldavad seesugust kirjavahetust. Vilbaste oli oma kirjasaatjatele vastates põhjalik ning küsis mitmesuguste teemade kohta. Ta oskas ka oma korrespondente innustada. Olgu siinkohal ära toodud kirjavahetuse mappide peamised adressaadid: Vilbaste 4 – kirjavahetus Eralt Art`iga (Kaberneeme küla); Vilbaste 5 – kirjavahetus Edgar Lilheina ja Richard Lilheinaga (Viinistu küla); Vilbaste 6 – kirjavahetus Evald Lindströmiga (Tammistu küla).

1. HARA KÜLA

1.1 ÜLEVAADE KÜLA AJALOOST JA TRADITSIOONILISTEST TEGEVUSTEST

Hara küla kohta on esimesed teated 1637. aasta vakuraamatust, kus *Harra* külas on üks ühe adramaa suurune talu. 1630-1631 esineb *Harra* pere. 17. sajandil oli Haras kümme talu kolmes rühmas (kolm talu loodes, teised kahes rühmas ida pool), 1716 on Haras kolm talu (*Hara, Puh, Hacki*), 1732 oli viis Hara nimelist talu, samal sajandi lõpus on kirjas kuus talu. 18. sajandi lõpuks kasvas talude arv kümneni, lisaks vabadikupered. 19. sajandi lõpus oli Haras 41 majapidamist piki randa, 1938. aastaks oli see kasvanud 61 majapidamiseni.

Joonis 3 Hara küla majapidamised asusid Hara lahe ääres 8 kilomeetri pikkuse külana. Fragment topograafilisest kaardist 1935. Väljavõte Maa-ameti kaardiserverist.

18. sajandi lõpust kuni 19. sajandi keskpaigani loeti omaette külaks Haagi küla, mis sai alguse Haagi talust. Hiljem on see olnud Hara küla osa, kus asuvad Haagi talud. Eraldi külaks on peetud ka Lohja küla, kus 19. sajandi lõpus oli kuus peret. Siin oli Lohja kõrts. Hara küla osa alla arvati veel samanimeline saar, kus varasemalt paiknes talu.⁴¹ 19. sajandi teises pooles töötas saarel Voldemar Sörenseni kalatööstus. Saare juures oli ka vana sadamakoht. Saare vastas rannas asus piirivalvekordon.

⁴¹ Tarvel 1983, lk 63.

Harast kujunes 19. sajandi lõpuks suur küla, mille majapidamised paiknesid Hara lahe lõunaosas ranniku ääres kaheksa kilomeetri ulatuses. Siin oli kaluriperesid, kes lisaks kodurannast räime püüdmisele käisid ka Soome saartel püügis. Silgukoormad viidi maaküladesse, kus need vahetati vilja vastu. Põllud olid väikesed ja kehvad, kuid mõnevõrra rohkem kui teistes külates, tegeleti Haras loomapidamisega. Loksa lähedus mõjutas elanike tegevusi – mõnes peres saadi lississetulekut puidu ning laudade laevadele laadimisega; veel tegeleti kaubaveoga, merelaevandusega; mitmest perest käidi Loksa tellisetehases tööl.⁴²

1.2 ÜLEVAADE KULTUURILOOLISELT OLULISTEST PAIKADEST

Suur osa Hara tähtsamatest kultuuriloolistest paikadest on koondunud küla põhjaosasse – Hara saarele ning sellega kohakuti jäävale kõrgemale rannaosale. Siin asus kõrts, tsaariaegne piirivalvekordon, Nikolai Stenbocki rajatud tellisetehas (kuni 1874. aastani, mil tööstus Loksale üle viidi). Saare ning mandri vaheline lõugas oli sügav ja sobiv paik varjuliseks sadamaks. Saarel tegutses mitmeid aastakümneid kilutööstus, mis ei andnud üksnes tööd, vaid oli ka seltsielu keskuseks. Rahvaluuleteadlane Rudolf Põldmäe on 1937. aastal oma kogumispäevikusse kirjutanud:

Hara külas liikudes tegin veel kord pildi ilusast Hara saarest, sest kuulsin tänavu rohkem selle ajaloost, mis tõendab, et saar on olnud mõne aja üsnagi tähtsaks tsentrumiks rannarahva elus. Sääli on peatund paljud laevadki enne Loksa sadama väljaehitamist ja suur kilutööstus on saarele kokku meelitand sajad omaranna ja kaugemadki noored inimesed, kelle omapärasel ühiselul on hoogsalt viljeletud ka rahva vaimuloomingut, eriti tantsu. Viimast harrastati palju ka Hara kõrtsis, mis on olnud jällegi omalaadseks seltskondlikuks keskkohaks, peaaegu muistseks rahvamajaks. Õnneks on hoone säilind üsna mitmest kümnendist ja kuulub kindlasti ajajärku, millal vana Altsauna Jäska ja teised suurema hooga rahvatantsu säälses ümbruses harrastasid.⁴³

Hara kõrts oli Madikse koha lähedal⁴⁴, hoone oli toodud varasema kõrtsi asukohalt Lohjal (Oja ja Lohja talu vahel). Altsauna Jäska oli hinnatud viulimees Jaagup Kvellstein, kes pidas kõrtsmiku ametit Lohja kõrtsis.⁴⁵

⁴² EA 142, lk 273-279.

⁴³ ERA II 161, 46/8 < 1937

⁴⁴ Hara. EKI kohanimekartoteek. Varepi kogu. <http://heli.eki.ee/> [2016, juuli 2]

⁴⁵ Moosar, lk 76.

19. sajandi lõpukümnenditel müüdi Hara saare lähedusse jäävas kõrtsis „viina, õlut, mõdu, peent viina. Peale selle veel saia, väikeseid kringleid, tuletikke ja tubakat“.⁴⁶ Kõrts oli kooskäimise kohaks – siin said kehakinnitust ning öömaja kaugemalt tulnud kalaostjad ja sadamas tormivarjus olevate purjelaevade meremehed. Kõrtsis käidi pühade ning puhkepäevade õhtuti tantsimas. Hara kõrtsihoone hävis 1970. aastatel.⁴⁷

Joonis 4 Postkaart Hara saarest. Foto: Harjumaa Muuseumi fotokogu, HMK _ F 6686

Hara saare ning mandri vaheline sügav lõugas oli sobiv purjelaevadele sadamaks, samuti läheduses asuva mõisa tellisetehase toodangu lastimiseks. Küllast sirgunud kapten Johannes Moosar on oma mälestustes üles tähendanud järgmist:

„Kaua aega tagasi Kolga krahvid lasid ehitada saarde silla. Sild koosnes palkidest ehitatud kastidest, mis olid munakividega täidetud. Vallarahvas muidugi pidi materjali kohale vedama ja ka kastid valmis raiuma ja need kividega täitma. Kastid raiuti talvel jää peal, parajas kohas valmis, lasti jääst läbi ja veeti siis kive täis. Minu isa noores põlves ehitatud viimane sillakast. Kuigi iga kasti vahel kohal kastipikkune vahe oli, pakkus see sild põhjatuulte vastu head varju. Sild oli umbes 50 sülda pikk. Laevad võisid silla küljes seistes lastida ja ka kiilhaali võtta. Minu mälestustes oli see sild veel täielikus korras, sile kate peal.“⁴⁸

⁴⁶ Kannes 1976, lk 6.

⁴⁷ Samas, lk 7-9.

⁴⁸ Moosar, lk 79.

Ta nendib, et pärast Hara saare kalatööstuse omaniku Voldemar Sörenseni surma 1892. aastal, hakkas sild lagunema. Mõisa tellisetehas oli juba kolinud Loksale, sinna rajati toodangu väljaveoks samuti sadam, hiljem selle juurde ka dokk laevade ehituseks ja parandamiseks.

Tänapäeval teame Hara sadamat aga kui tohutusuurt ja lagunevat militaarpärandit. Siia, Hara ja Virve külade vahele, ehitati 1956-1957. aastatel allveelaevade demagnetiseerimise baas. Sadama ehituse käigus viis sõjavägi sadamakai täiteks ümbruskonna küladest ära suure hulga endiseid kiviaedasid. Baas rajati ligi 100 hektarilisele maa-alale, mis jäi aastakümneteks suletud alaks.

Hara saarel oli olnud varem kõrts ja ka talu. Kuid millalgi 1860. aastatel rentis saare mõisalt Taani päritolu Voldemar Sörensen, kes rajas siia kalatööstuse, mis andis tööd paljudele ümberkaudsete külade elanikele – nii kaluritele kui ka kalasoolajatele. Saarel soolati kilu puutünnidesse ning klaaspurkidesse ja toodangut viidi müügile Peterburi, Tallinna, Riiga ja mujale. 1870. aastatel hakati kilu soolama plekktoosidesse. Lisaks revolutsioonile kilutööstuses, arendas Sörensen siinsetes lahtedes ka noodapüüki. Sörensenil olid palgalised noodavedajad, kuid et kilusaak ei olnud igal aastal ühesugune, osteti kala ka ümbruskonna kaluritelt kokku. Johannes Moosari hinnangul võis olla tööstuse hiilgeaegadel saarel töötajaid 200, neile lisaks toodangu tarnega seotud inimesed (voorimehed, laevamehed jne).⁴⁹ Sörenseni surma järel tekkis kilutööstusesse peaaegu kahekümneaastane paus kuni 1912. aastal ostis Hara saare kalatööstuse Feodor Malahhov, kes tegutses saarel kuni 1932. aasta majanduskriisini.⁵⁰

1909. aastal ehitati saare kõrgemale kohale tuletorn ning selle juurde vahimaja. Pikaajaline majakavaht oli kohalik pillimees Gustav Lindström. Tuletorn ehitati kõrgemaks 1954. aastal, kuna see oli seotud Hara ja Virve küla lähedusse rajatud uue sõjalise sadamaga. Tänapäeval on saare tuletorni näol tegu päevamärgiga (tuleseadmed on demonteeritud).

Hara saar jäi Kolga mõisa valdusesse ka peale mõisamaade riigistamist, kuna loeti tööstusmaaks, mis võõrandamisele ei kuulunud.⁵¹

Hara saare vastas oleval neemekaldal asus piirivalvekordon, mis tegutses nii tsaariajal kui ka Eesti iseseisvuse perioodil. Samasse kordonisse asus ka Nõukogude piirivalve ning 1950. aastatel toodi siia sõjaväebaas, mille tarbeks ehitati juurde mitmeid hooneid. Tänapäeval on piirivalve ning sõjaväe kasutuses olnud hoonekompleksid lagunenuid.

⁴⁹ Samas, lk 81-84.

⁵⁰ Sandström, 1995, lk 48-52.

⁵¹ Moosar, lk 84.

Joonis 5 Hara kordon. Foto: Harjumaa Muuseumi fotokogust, HMK _ F 2760.

Hara on tuntud Kolga mõisa laevaehituskohana. Peamised laevaehitusrannad olid Haaginina, Klaamase rand, Kaskneeme rand ja Aalupõhja-alune. Kõige tuntum neist oli Haaginina, kus ehitati suured laevad. 1898-1899 ehitas siin korraga kahte kaljast Loksa tellisevabriku juhataja Boris Mölder. Samas paigas ehitas 1920-1922. aastatel Käsmu kaptan Rudolf Paalberg 4-mastilise barkantiini „Tormilind“⁵², mida on nimetatud Eesti üheks kaunimaks purjelaevaks.

Küllast käidi kooliharidust saamas Loksal, Kolgakülas või koguni Uuris, samuti Kiiu-Aabla õigeusu koolis. Et piirkonnas oli lapsi palju, kuid koolid asusid kaugel, siis olid kooli asutamise mõtted vallavolikogus arutelul juba 1907. aastast alates. Kooli nõudsid siitkandi aktiivsed peremehed ning 1912. aastal jõutigi otsuseni kool ehitada. „Metsa koolimaja ehitusmaterjaliks, samuti ka maa kooli jaoks 1 tiinu suuruses andis selleaegne Kolga mõisa omanik krahv Stenbock. Maa anti mõnesuguste formaalsuste pärast rendi tingimustel ja selle eest pidi maksma iga aasta 1 rubla renti (mida ei ole aga kunagi nõutud ega makstud). Ehitusmaterjali vedasid kohale ümberkaudsed kohapidajad naturaalkohustusena. Kõik muud kulud kandis Kolga vallavalitsus. Ehitusmeistriks oli Jüri Sommer Kõnnu valla Kolgakülast. Abilisteks

⁵² Sandström 1995, lk 104-109.

ehitustöödel olid kooliringkonna inimesed küüdikorra alusel.⁵³ Kool asus Hara küla põhjaosas ning siia hakkasid käima Virve ja poole Hara küla lapsed. Küla teisest otsast käidi ikka Loksal koolis. Esimeseks õpetajaks sai Kaarel Biider (Kannes), kes töötas sellel kohal kuni kooli likvideerimiseni 1954. aastal. Koolimajas asus postiagentuur (1929-1931 ja uuesti alates 1934. aastast). Nõukogude ajal töötas koolimajas sidejaoskond ja raamatukogu, mis suleti 1973. aastal.⁵⁴

Joonis 6 Hara koolmaja. Digitaalne fotokoopia Kolga Muuseumis.

Seltsitegevus oli aktiivne – tegutses Hara Lugesemise ring, samuti maanaiste-selts „Rannik“ ning kohalik turbaühing. Mitmed Hara aktiivsemad inimesed löid kaasa Loksa seltside tegevuses – osaleti nii laulu- kui pasunakooris 1930. aastatel oli külas Hara kõrtsi taluruumes Leesi-Kolga Kalameeste ühisuse abikauplus, kuhu paigutati postiagentuur. Samas hoones töötas ka erakauplus.⁵⁵ Kui 19. sajandi lõpul oli seltsitegevuse keskuseks kõrtsituba ning tantsiti suuremates peretubades, siis kooli asutamisega hakati peo- ja näitemänguõhtuid, samuti mitmesuguseid kursuseid pidama koolimajas.

Kiigekohad olid Uuetoa kalda peal, kuhu ehitati kiik 1895. aasta paiku. Hiljem oli kiik Rünga männikus, Sepa krundil.⁵⁶

⁵³ Vilbaste, Hara kool. F 152 M 108:8

⁵⁴ Kannes, lk 5.

⁵⁵ Samas, lk 3.

⁵⁶ Moosar, lk 101.

1920.-30. aastatel kujunes Harast hinnatud suvituspaik. Puhkajaid rõõmustasid maalilised mererannad ning Hara saar, samuti metsa sisse peitunud Lohja järv, mille juures olnud tantsuplats.

1.3 ÜLEVAADE KULTUURILOOLISELT OLULISTEST ISIKUTEST JA PÄRIMUSEKANDJATEST

Jürg Ponamar (15.02.1850-18.04.1892)⁵⁷ – Hara talust pärit. Läks koos teiste väljarändajatega Kaukaasiasse Salme asundusse. Oli üks esimesi Kolga ranna rahvaluule ülestähendajaid. Saatis 1876. aastal oma üleskirjutised *Eesti Postimehele*, ajalehe toimetusest jõudsid saadetised Eesti Kirjameeste Seltsile.⁵⁸

Madis Odenberg (10.03.1872-24.04.1913)⁵⁹ – sündis Hara kõrtsmiku peres. Vallakooli haridusega, kuid iseõppimise teel omandas vene, saksa ja soome keele. Luges palju, tegeles aianduse, mesinduse, päevapildistamisega. Kogus rahvaluulet Kolga rannast väljarännanutelt Simititsa asunduses. Jakob Hurda kaastööline.⁶⁰

Jaagup Kvellstein (snd 1820. aastate ümber) – Altsauna Jäska oli Lohja kõrtsmik, hinnatud pillimees, kes mängis tantsude saateks viiulit. Tema repertuaar on eriilmeline ja mõjutatud Soome rahvalikest pillilugudest.⁶¹

Gustav Lindstöm (snd 1859) – sündinud Haagi talus, elanud Hara saarel ning oli kaua ametis tuletorni ülevaatajana. Viiuldaja ning pillide (viiulid, kanded, kitarrid) meisterdaja. Oli Jaagup Kvellsteini ristipoeg. Õppinud Tallinnas tiseriks.⁶²

Johannes Moosar (12.11.1890- 1941) – kapten, kirjutanud üles mälestused koduküla kohta.

Maali Paadimaa (Tädi Maali) (02.08.1909 – 17.11.2002)

Raimond Veenpere (03.06.1926 – 01.10.2007) - oli eesti apteeker ja zooloog, Tartu Ülikooli Zooloogiamuuseumi direktor.

Oluliste isikutena tuleb veel nimetada pikaaegset Hara kooli õpetajat Kaarel Kannes ning tema abikaasa Sinaida Kannes, Hara sidejaoskonna töötaja, uurinud küla ajalugu. Külas elab kauaaegne Loksa valla omavalitsustegelane Tõnu Tamm koos perega.

⁵⁷ Jürg Ponamar. Geni. <https://www.geni.com/people/J%C3%BCrg-Ponamar/6000000010676386439?through=6000000010686067573> [2016, aprill 27]

⁵⁸ *Vana Kannel III* 1938, lk 31

⁵⁹ Madis Odenberg. Geni. <https://www.geni.com/people/Madis-Ojalo/6000000008311623072?through=6000000008311641103> [2016, aprill 27]

⁶⁰ *Vana Kannel III* 1938, lk 34-36.

⁶¹ Põldmäe 1937, lk 195.

⁶² *Äratismäng uinuvale rahvamuusikale*. 2014. lk 245-247

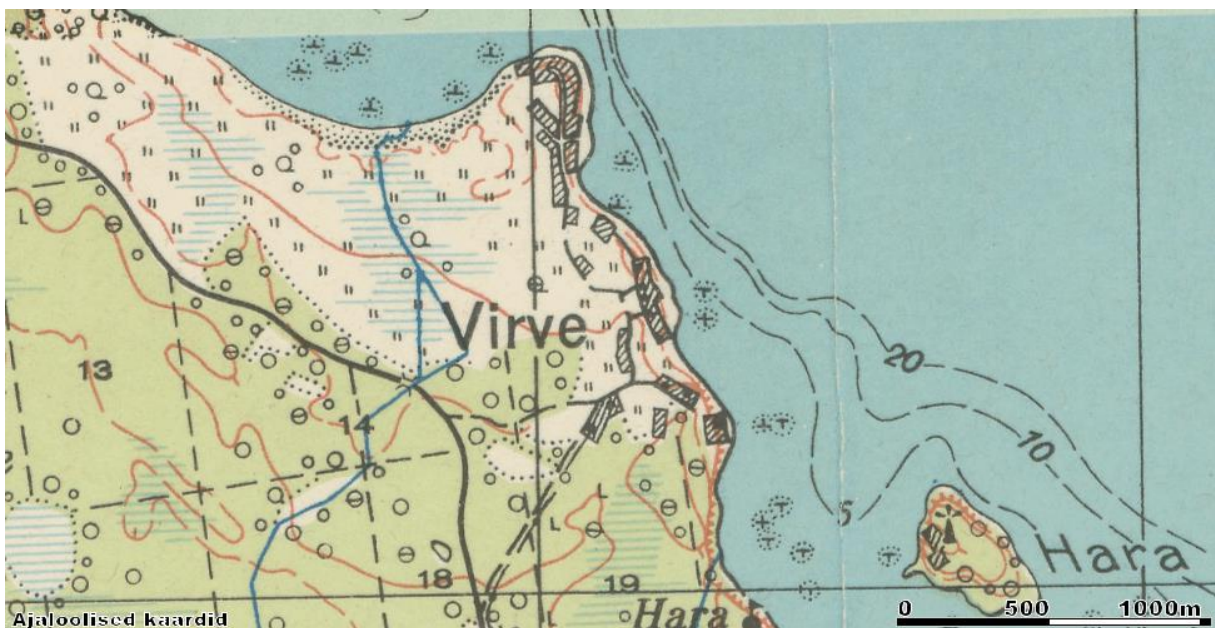
Hara on olnud suvituskohaks mitmetele tuntud kultuuritegelastele ja nende peredele. Ühed esimesed suvitajad olid Ahu talus Estonia teatri direktor Paul Olak ning tantsija Gerd Negro. Samas talus suvitasid ka kirjanikud Artur Adson ning Marie Under. Hiljem on Hara külas suvitanud näitlejad Jüri Järvet, Ants ja Olev Eskola ning Heikki Haravee. Samuti viimase poeg diplomaat ja ajakirjanik Juhan Haravee. Lapsena on Paadiaia talus suvitanud koos vanematega poliitik Tunne Kelam. Haagi talus on suviti olnud poliitik ja diplomaat Jüri Luik. Kunstnikest on külarahvale meelde jäänud Jüri Arrak, paljudel on olemas tema sõejoonis elumajast; samuti graafik Lembit Lõhmus, kes on Eesti euromüntide reversi kujunduse autor. Siin on suvitanud ka moekunstnik Liivia Leškin koos islandlasest elukaaslase Sigurdur Örn Brynjolfssoniga (Siggi). Aga ka moekunstnik Elga Leškin, kunstnik Anna Leškin koos abikaasa Jüri Gerretziga (viuldaja ja dirigent). Viimastel aastatel on suvitamas dirigent Venno Laul.⁶³

⁶³ Hara küla oluliste isikute juures on kasutatud Terje Vätkmanni märkmeid.

2. VIRVE KÜLA

2.1 ÜLEVAADE KÜLA AJALOOST JA TRADITSIOONILISTEST TEGEVUSTEST

Virve küla asub Hara lahe ääres, kivisel neemenukil. Küla esmamainimine on ajaloodokumentides 1586. Sadakond aastat hiljem on 1683. aasta vakuraamatus märgitud *Wirbell'i* külas kaheksa peremeest: *Regemente Stephen, Simorie Hans, Nehr Tabban, Calle Matz, Clemente Jahn, Clemente Lauer, Creyus Perp, Lasso Hans*. Mõned aastad hiljem on seitse talu.⁶⁴ Pärast katku on külas kolm peret. Seejärel hakkas talude arv taastuma, aastal 1782 oli *Wirwy* külas jälle kaheksa talu. See arv püsis 19. sajandi keskpaigani: 1858. aastal on kaheksa talu ja 13 vabadikukohta. 1938. aastal oli 40 majapidamist.⁶⁵ Küla on oma olemuselt tänavküla, kohati alevküla. Majad on ridamisi mere äärt pidi, külatee lookleb kõrgemal. Virvel oli kaks otsa – põhjapoolne Koljuots ning lõunapoolne Kiviots. Nende otsade piiriks oli Hansu oja. Kiviotsast edasi Hara saare poole jäi Savineem.⁶⁶

Joonis 7 Virve küla ja Hara saar. Fragment topograafilisest kaardist 1935. Väljavõte Maa-ameti kaardirakendusest.

Virve oli rannaküla, kus tegeleti kalastusega. „Külas toideti end peamiselt kalapüügiga, soolati räimed ja kilud tünnidesse ning käidi sügiseti neid sisemaal vilja vastu vahetamas. Nii saadi talveks omale leivajahu, ranna põllud ju vilja ei kasvatanud ja põllumaad oli üldiselt vähe, jätkus ainult kartulite ja mõnede juurviljade jaoks. Talvel käidi merejäl noodal, need püügivahendid

⁶⁴ Vilbaste 1956, lk 194.

⁶⁵ Tarvel 1983, lk 62.

⁶⁶ Katvel 2013; Virve. EKI kohanimkartoteek. Varepi kogu. <http://heli.eki.ee/> [2016, juuli 1]

olid mitme pere peale ostetud.⁶⁷ Alates 19. sajandi lõpust käisid külaelanikud tööl ka Hara saare kilutööstuses. Mehed sõitsid laevadel.⁶⁸

Irene Nurmela (sünd 1931) meenutab oma lapsepõlvest küla olustikku: „Majad olid Virve külas enamjaolt väiksed, ainult eestuba ja magamiskamber. Uksest sisse minnes oli mäletamist mööda igas peres vasakut kätt puusohva, mööbliesemeteks olid pink ja söögilaud, mõni puutool. Veeämbri tarvis oli alus ja selle all solgiämber. Seinal olid riulid sööginõude jaoks, pliidil pada ja pann. Ega toidunõusid ei olnud, igaühele kauss või taldrik, lusikas. Nuga ja kahvlit tarvitati söögilauas harva. Kambris olid puust voodid, õlgkotid madratsiteks./---/ Riideid hoiti aidas. /---/ Voodipesu ja paremaid riideid hoiti riidekirstudes, kellel oli väiksem pere ja suuremad toad, neil olid ka kummutid kambris. Kuna tol ajal elektrist ei teatud midagi, tuli leppida petrooleumilampidega, need olid viie ja seitsme liinised.“⁶⁹

Selline võis vabadikumaja või kaluripere kodu olla ka ükskõik millises teises külas. Väikeste majade kõrval oli külas suuremaid rehielamu tüüpi majasid, kus elanike elujärg parem.

Teise maailmasõja järgne aeg ning eriti 1950. aastad jätsid küla ellu sügava jälje. Nagu teisteski rannakülades, kästi ka siin tuua paadid kokku „pitsaalsse“, mis oli kõrge aiaga ümbritsetud. Mererand piirati okastraadiga. Kui hakati ehitama Hara sadamat (1956-57), siis aeti Virve kohtade – Savineeme, Neeme ja Kalda elanikud oma kodudest välja, mõnevõrra hiljem ka Hallikivi ja Kadapiku elanikud.⁷⁰ Pärast sõda rajati Mäe talu kõrvale prožektoriplatvorm ning vaatetorn, Noga talumajja paigutati diiseldiisgeneraator, mis prožektorile toidet andis. Igapäevaselt liikusid läbi küla Hara kordonist Tapurlasse piirivalvurite patrullid.

Kui kolhoosiaja alguses oli kalade kokkuostupunkt oma külas (algul Tooma talu aidas, seejärel Otsa talu kõrval punktikuuris), siis hiljem tuli kala viia Tapurla vastuvõtupunkti. 1970. aastateks oli rannapüük hakanud külas hääbuma.

2.2 ÜLEVAADE KULTUURILOOLISELT OLULISTEST PAIKADEST

Virve-Tapurla tee ning Majakivi õpperaja vahele jäid räimikud, mis on 1930. aastatel riigimetsast raie korras Virve küla taludele eraldatud põllumaad. Neid kasutati nii kartuli- kui viljapõldudena, aga ka heinamaadena. 1950. aastatel tehti lappidele männikülvid, mis aga

⁶⁷ Katvel 2013

⁶⁸ Vt ka *Virve meresõidu kalender* 2015.

⁶⁹ Katvel 2013.

⁷⁰ Samas.

ebasoodsate tingimuste tõttu hukkusid. Looduslikult on seal hakanud kasvama kuused. Maastikus on endiselt mõnes kohas märgata vagusid ja üksikut kivieeda.⁷¹

Rasi kaev – külakaev, mis seest kividega vooderdatud ning kust vesi otsa ei lõppenud. Küla käis sealt vett viimas, samuti joodeti kaevu juures lehma, kui külakarjus nendega metsast koju tuli.⁷² Kaevu juures on Kiviotsa kaevukivid.⁷³

Titekivisid on Virvel mitu – need on Kannukivid. Koljuotsa pered toonud oma tited neemenuki lähedal rannavees asunud Lebä Kannukivi juurest, teised Virve pered aga idakaldas asunud Määtse (ka Mihkli) Kannukivi alt.⁷⁴ Teisalt mäletatakse, et Kiviotsa lapsed toodud Punakivi alt.⁷⁵

Virve külas, väikesel neemenukil on paik, mille kohta leidub arvukalt üleskirjutisi. See on Koljunukil asuv Koljukabel, mida toob esile oma raamatus Jaan Jung: „Sinna kabelisse käidud wanast ajast saadik ohwerdamas ja kõigist asjust andisid wiimas ja palwetamas. See kabel olnud Kolga rannas, iseäranis Wirwe külas, väga kuulus ja ühtlasi kardetaw. Õnnetu olnud see, kes mitte warsti oma annet sinna ei olnud wiinud. Läänud ta siis kalu püüdma ehk millegi tähtsa tallituse peale, siis olnud ikka tühi käik, õnnetu õnn.“⁷⁶ Tõenäoliselt viitavad arvukad 19. sajandi lõpul ning 20. sajandil talletatud rahvapärимused katolikuaegsele rannakabelile. Sarnaseid viiteid on ka teistes Lahemaa rannakülades (nt Viinistu Kabelipae). Üks Koljukabeli pärimuse näide siin:

Kolju kabel Virvel

Virve külas olnud Kolju nukkis juba ennemuiste pühä koht kus kalamihed käünd palumas kala õnne. Kord läind üks peremies Kolju nukkile ja palunud: “Kulla Kolju kuningas, anna mulle tänä vähä kalu, kas voi 200 kala! Panen siis sulle joulu küüntla polema”. Mies läind merele ja saanud poole rohkem kala kui palunud, üle 400. Selle pidänd ta Kolju kuninga tüöss. Temä kutsund külämihed kokku, pidänd neiega nou ja üttel, et Kolju kuningas piap saama kruonitud, sest temä andas kala. Mittu peremiest läind moisahärra käest palki saama. Seletand, et neil oli vanast ajast olnud kabel, kus palutud kala onne. Et kui nüüd tahume kala saada, piap jälle ehitama kabeli. Moisahärra andand luba kabeli ehitada ja andand ka palgid. Peremihed vidasid palgid Kolju nukki ja kabel ehitatiki üless. Kadus olnud torni muoti. Aga kaiki kadust pole pääle saadud. Siis käünüd kalamihed ikka Kolju kabelis palumas: “Anna mulle tänä kala 500, 1000,

⁷¹ Harjumaa pärandkultuurist. 2008, lk 90.

⁷² Katvel 2013.

⁷³ Vt *Virve Kivije kalender* 2015.

⁷⁴ Vt *Virve Kivije kalender* 2015.

⁷⁵ Katvel 2013.

⁷⁶ Jung 1910, lk 83.

siis ma tuon kabelille kadukse laua, vai muud asja”. Viimaks saanudki kadus valmis ja inimesed käünd ikka siel ohverdamas. Aga toised on akkanud Virve mehi pilama ja tehtud tükka.

Aga näe, eks laulumihe poig on kirjutanud Kolju kabeli luo üless. Sie on sattund kirikuobettaja Aarensi käde ja sie lugend sen. Sie saand vihasess, sest ebausku ei tohi olla. Tulnud kiriku juurest käsk, kabel tuleb ärä äävitada. Ja kabel lahutatiki ärä. Palgid vieti laiali. Moned palgid on Riigi kampri seinas.

ERA II 292, 99/101 (1) < Kuu Kolga v. Virve k. – G. Vilbaste 1940 < Mai Kravtsov 1913

Virve külast on Aarte talu hoonete näol täiendust saanud Eesti Vabaõhumuuseumi ekspositsioon.

Joonis 8 Aarte talu kalurielamu Virve külas. Foto: Eesti Vabaõhumuuseum. Digitaalne koopia Kolga Muuseumis.

Põnev etnograafiline leid on aga 1932. aastal tuiskliiva alt välja tulnud haruldane paat, mida hoitakse ERMis.⁷⁷ Ajaleht *Waba Maa* kajastab paadi leidmist leheveergudel järgmiselt:

Pühade eel märkasid Kuusalu kihelkonna Kolga rannas Virve küla elanikud, et merde suubuva Logardi oja⁷⁸ suus tuiskliiva alt on nähtavale tulnud omapärase välimusega ja ehitusviisiga

⁷⁷ Vt ka ERMi kodulehel <http://www.erm.ee/et/Avasta/Kihelkonnad/Kuusalu-kihelkond> [2016, aprill 20]

⁷⁸ Kohalikus teabes Logari oja.

paat, millist tüüpi sõidukeid ei mäleta enam ümbruskonna kõige vanemadki inimesed. Asja vastu huvi tundes olid kohalikud elanikud paadi liiva alt välja kaevanud ja leiust teatati Tartu Eesti Rahva Muuseumi, kust muuseumi abijuhataja mag. G. Ränk kohale sõitis leidu uurima.

Selgus, et paat on maetud olnud umbes 1 meetri sügavuse ja osalt paksemagi tuiskliiva alla. Kuid nüüd oli tuul liivakihti natuke ära puhunud ja nõnda oli paadi ots tulnud nähtavale. Et paadi vanuse kohta saada mõningaid andmeid, toimetati mag. Ränga juhatusel leiukohal järelkaevamist, kuid ei leitud enam mingit muud eset, mis oleks aidanud paadi eluea kestust lähemalt tõestada. Paat on natuke üle 5 meetri pikk ja ehitatud tugevatest männilaudadest, mis kirvega valmistatud. Paadi põhilaud on tugevast männiplangust ja pisut õõnestatud. Lauad on üksteise külge liidetud kadakajuurte ja oksadega ning vahed samblaga kõvasti täis topitud. Paat on väljastpoolt tugevasti tõrvatud.⁷⁹

2.3 ÜLEVAADE KULTUURILOOLISELT OLULISTEST ISIKUTEST JA PÄRIMUSEKANDJATEST

Miina Siiberg (Mikiver) (18.04.1872-1956)⁸⁰ – sündinud Virve Lepal (Lebäl). Läks Simititsasse, kus on neiu põlv J. Hurda kaastöölisena kogunud rahvaluulet.⁸¹

Jakob Mikiver (5.08.1881-1.06.1964)⁸² – sündinud Virve Lepal (Lebä), Miina Siibergi vend. Elas nooruses perega Simititsas. Õppis Peterburgis kellassepa ametit. Elas Loksal ja töötas kellassepa ning peenmehaanikuna. Aktiivne seltsitegelane, harrastas aiandust. Osales Asutava Kogu töös. On saatnud rahvaluulet (laule, mängu, jutte, vanasõnu, mõistatusi, uskumusi-kombeid) M.J. Eisenile.⁸³

Leena Mikiver (21.10.1859-) – Virvelt Lemedilt pärit. Rändas Simititsasse. Kogutud rahvalaule.⁸⁴

Mari Aaberg (Hooberg) – sündinud Toomal, rändasid koos abikaasaga maltsvetlastega Krimmi. Temalt on kogutud rahvalaule.⁸⁵

Tänapäeval on Virve külas uuesti rannakeele rääkimine auasjaks saamas. Headeks pärimusetundjateks on Maila Velström, Jaan Velström, Heli Kendra.

⁷⁹ *Waba Maa* 1932, 21. mai, nr 116.

⁸⁰ Miina Siiberg (Mikiver). Geni. <https://www.geni.com/people/Miina-Siiberg/6000000005917856386?through=6000000005916082216> [2016, aprill 27]

⁸¹ *Vana Kannel III* 1938, lk 41-42.

⁸² Jakob Mikiver. Geni. <https://www.geni.com/people/Jakob-Mikiver/6000000005918505011?through=6000000005917856386> [2016, aprill 27]

⁸³ *Vana Kannel III* 1938, lk 42-43.

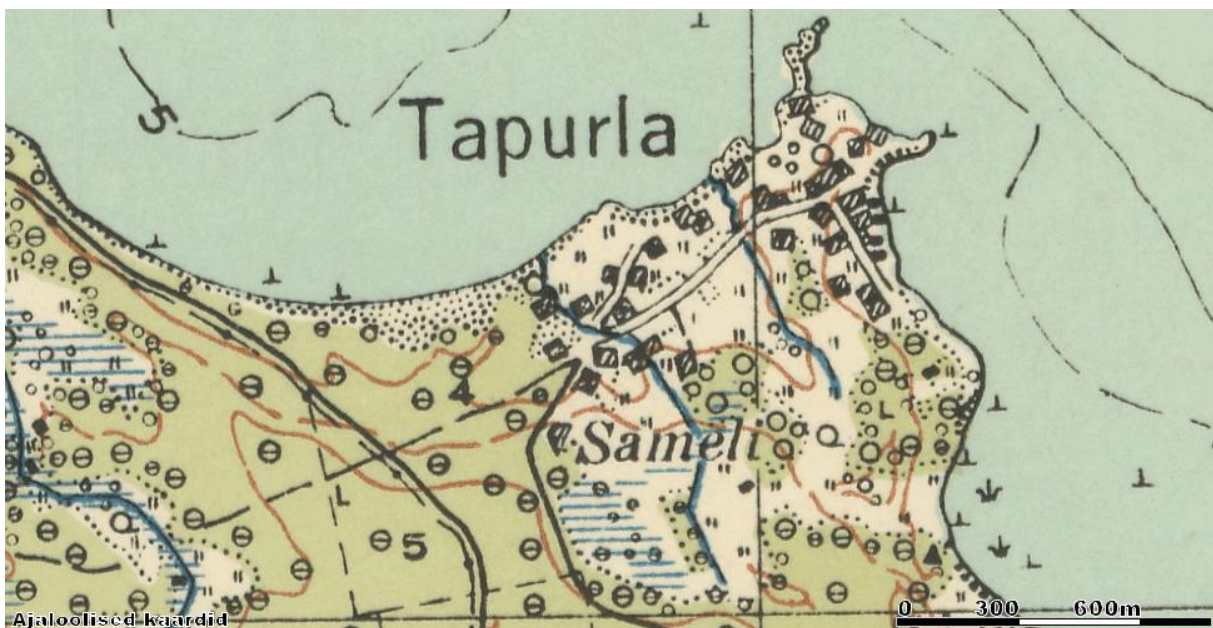
⁸⁴ *Samas*, lk 48.

⁸⁵ *Samas*, lk 45.

3. TAPURLA KÜLA

3.1 ÜLEVAADE KÜLA AJALOOST JA TRADITSIOONILISTEST TEGEVUSTEST

Tapurla küla (*Tapper*) esineb ajalooallikates 1537. aastal, sama sajandi lõpukümnenditel *Tabba* küla nelja perega. 1683. aastal on *Tabberla* külas 2 peremeest: *Mangus Andt* ja *Cassispa Mick* ning vabadik *Tonnis*, lisaks kaks tühja talu.⁸⁶ Rahvapärimuse järgi surnud peale Põhjasõda kõik inimesed katku ning küla jäänud tühjaks. Soomest tulnud kolm meest – Antti, Matti ja Samel – kes rajanud talud, mida kutsutakse Andi, Matjukse ja Sameli. Enn Tarvel toob välja, et Andi nimi esineb juba enne Põhjasõda, teised kaks nime on allikates kirjas 1732. aastal. Vanimaks talunimeks on *Maunu* ehk Maunumäe, mis esineb juba 16. sajandi lõpus. 18. sajandil väljakujunev talude arv (kuus kuni kaheksa) püsib 19. sajandi keskpaigani. 1858. aastal on talude arv sama (7), kuid juurde on tulnud vabadikukohti, sajandi lõpupoole viimaste arv veelgi kasvab (1880. aastal 7 talu ja 14 vabadikukohta), 1938. aastal oli külas majapidamisi kokku 29.⁸⁷

Joonis 9 Tapurla küla. Fragment topograafilisest kaardist 1935. Väljavõte Maa-ameti kaardirakendusest.

1920.-30. aastatel oli külas viis täistalu (Tõnu, Sameli, Andi, Toomika, Mäe) ja kolm pooltalu (Madjukse, Verkneeme ja Alliku). Ülejäänud olid ilma maata vabadikukohad.⁸⁸ Suuremate

⁸⁶ ERA Vilbaste T 13, lk 180

⁸⁷ Tarvel 1983, lk 62.

⁸⁸ EA 142, lk 77.

talude suurus võis olla küll ca 20 hektarit, kuid põllumaad oli sellest kõige rohkem üks hektar. Kasvatati kartulit, suuremad talud võimalusel ka lina ning vilja.⁸⁹ Kuna viljakat maad ei olnud, siis peamine tegevusala oli kalastamine. 1939. aasta põllumajandusloenduse andmetel tegelesid kalastusega 16 külas asuvat talu (talude üldarvuks oli siis arvestatud 25).⁹⁰ Merel käisid pea kõik täisealised mehed, aga ka naised. Kalad soolati ja müüdi talvel sisemaal (Järva- ja Virumaal), suvel kala suitsetati ning müüdi kohe ära.⁹¹ Tapurlas oli 1925.-1927. aastatel Eesti Tarvitajate Ühisusele kuuluv kalasoolamise punkt.⁹²

Joonis 10 Liutaja talu vana maja. Foto: erakogust.

Mõned pered tegelesid laevandusega. Mäe Nelbergil oli juba 19. sajandil väike kaljas⁹³. Paatide ja laevadega sai merele mõlemalt poolt neeme. Lautrikohad olid Verkneeme lõukas ning paatidel olnud randumissild ka liivarannas. 1930. aastatel oli Launeeme ja Loode vahel samuti sild, kuid see läinud sakslaste ajal põlema⁹⁴.

Käidi ka külast väljas tööl – Kolga ning Loo mõisas ja suuremates maataludes. Lambaid karjatati väljaspool küla ning selle eest käidi ka tööd tegemas. Külas olid omad käsitöölised: rätsep Verkneemel, kingsepp Jaanistul, sepp Vainul, meesterätsep Matjukse talus.⁹⁵

⁸⁹ Samas, lk 78-79.

⁹⁰ Luts 1985, lk 58.

⁹¹ EA 142, lk 78.

⁹² TLA 279.1.3, lk 8-8p,87-87p, 41p-42p

⁹³ Salström 1996, 124-127.

⁹⁴ Autori märkmed.

⁹⁵ EA 142, lk 79.

Tapurla neemes, praeguse torni ja sadama vahelisel alal asunud kohad on hävinenud. Kuusiku-Joosti koht, mis jäi mäeveeru sadama poole, hävines juba 1930. aastatel. Riigiarhiivis on olemas 1935. aastast akt, kus nenditakse, et krundil ei ole enam ühtegi hoonet, näha on vaid vundamendiase. Viimane elanik kolis ära 3-4 aastat tagasi. Maad on võimalik kasutada üksnes ehitusplatsiks, mistõttu liidetakse krunt riigimetsamaa külge.⁹⁶ Läheduses asunud Maalmanni ning Neeme talud jäid ette Nõukogude piirivalvele ning hävitati.

Nõukogude korra tulekuga, piiritsooni kehtestamisega ning kolhooside moodustamisega toimusid külamaastikus muudki olulised muutused. Piirivalve asus esialgu Tapurlas, elades Vanaõuel. Neeme kõrgele kaldale rajati valvetorn. 1950. aastatel, kui piirivalve läks Jumindale, võtsid nad Vanaõue maja kaasa ning ehitasid selle uuesti seal üles.

Paadid koondati kõik kokku küla idaranda Verkneeme rannale „pritsaalasse“, seal oli ka sadamasild. Kolhoosiajal rajati Kadapikule punktikuur, kus oli suitsuahi ning soolamiskuur. Rannast tuli sadamasillalt otse raudtee punktikuuri, nõnda sai kalakastid mehhaniseeritult mäekaldast üles.⁹⁷

Joonis 11 Vana sadamasild Verkneeme rannal. Näha on raudtee. Foto erakogust.

⁹⁶ ERA.62.2.686

⁹⁷ Autori märkmed.

Uus sadamasild rajati neeme otsa Verkneeme lõuka suunas 1960. aastate alguses. Siis koondus „Oktoobri“ kolhoosi traalipüük ning kalastus Tapurlasse kui kolhoosi abikeskusesse. Sadama lähedusse ehitati kalade vastuvõtupunkt ning mäele eraldi kuur kalavarustuse hoidmiseks.

3.2 ÜLEVAADE KULTUURILOOLISELT OLULISTEST PAIKADEST

Merimäed – Eigale rannast, Liivapealse ja Vanaõue aia tagant, mööda mereäärt – liivamäed. Pärimus seostab kohta katkuaegse matmispäigaga. Jaan Jung nimetab seda matusekohata, kust tuul liiva alt luukeresid välja toob, Eig-aleks.⁹⁸

Titekivi – Punakivi – Punakas kivi, Eigale rannas, liiva sees. Varasemalt asus rohkem vee piiril. Arvati, et kivi alt tulevad lapsed. Juttu tittede otsimisest on veel 1970. aastatest.

Kiigekohad – on aja jooksul muutunud. Üks kiik on asunud Aletel – Maunumäe taga Virve poole, Lõhkise kivi kohal rannal lage plats. Hiljem toodi kiik küla keskele Matjuksele Matsu pargimaja juurde. Kiigekoht olnud varem torni lähedal, praeguse naftahoidla kohal.

Arhitektuuriliselt on tähelepanuväärne küla alguses asuv Sameli taluhäärber, mis ehitati saarlaste poolt 1927. aastal. Tegu on uhke mansardkorrusega elumajaga, mida ehib väike klaasist harjatorn. Maja keldris on pumbakaev. Häärberi lasi ehitada kapten ja reeder Theodor Liiman.⁹⁹

3.3 ÜLEVAADE KULTUURILOOLISELT OLULISTEST ISIKUTEST JA PÄRIMUSEKANDJATEST

Jaan Tootselg (23.09.1813- 15.02.1882)¹⁰⁰ – Juminda kabeli laulumees. Õppis iseseisvalt selgeks kirjutamise ja soome keele. Asutas 1850ndatel aastatel Jumindale „kassinusse seltsi“. Seltsil olnud 1859. aasta lõpul üle 30 liikme. Tõlkinud soome keelest eesti keelde Johan Quirsfeldi teose „Õntsa Magistri Joannese Kwirsweldi Vaimulik Mirri Rohuaed ehk 38 uskliku hinge kõnelemist oma armsa Jeesusega“¹⁰¹

⁹⁸ Jung 1910, lk 82.

⁹⁹ Pärdi 2013, lk 74.

¹⁰⁰ Jaan Tootselg. Geni. - <https://www.geni.com/people/Jaan-Tootselg/6000000018685761117?through=6000000012312645423> [2016, aprill 20]

¹⁰¹ Eesti rahvusbibliograafia - <http://erb.nlib.ee/?kid=14423790&oid=e1c075f8> [2016 aprill, 20]; ERA Vilbaste 8, 185-186. G. Vilbaste kirjavahetus Gustav Sandbergiga

Theodor Liiman (25.11.1897-25.08.1965)¹⁰² – Tapurla Samelilt. Lõpetanud 1917. aastal Käsmu Merekool.¹⁰³ Kaugsoidukapten, laevandustegelane. Omas laevu ja osales 1920. aastate piirtuseveo äris. Oli AS Tallinna Laevaühisuse osanik, samuti OÜ „Kalandus“ osanik ja direktor, mitmete laevade, sh aurulaeva „Eestirand“ kaasomanik. OÜ „Kalanduse“ laevad käisid Islandi läheduses heeringapüügil kuni 1937. aastani, püügihooja vahel tegelesid aurulaevad kaubaveoga.¹⁰⁴ Põgenes Nõukogude okupatsiooni eest läbi Soome Rootsi, kus ka suri.¹⁰⁵

Robert Nelberg (10.07.1887-u.1941)¹⁰⁶ – Tapurla, Mäe talust. Kaugsoidukapten, laevandustegelane. Omas laevu ja osales 1920. aastate piirituseveo äris. Hiljem oli seotud OÜ „Kalandusega“. Aurulaeva „Eestirand“ kapten. Tal oli oma laevaettevõtte Nelberg & Co. Abielus Theodor Liimani õe Helmiga.

Eduard Kiilström (23.12.1891-5.10.1972)¹⁰⁷ – tegeles mesinduse ning aiandusega. On rajanud Maunumäe talu juurde rikkaliku puuvilja-aia, kus kasvasid muuhulgas aprikoosipuud¹⁰⁸ ning kreeka päiklipuu.

Ann Tootsel (Kröönvalk) (7.10.1840-8.03.1917)¹⁰⁹- sündis Tapurlas Kadapikul Mai Kravtsovi õde. Abiellus oma küla vabadiku Mart Tootseliga. Läksid koos perega Simititsasse. Temalt on kogutud suur hulk rahvalaule.¹¹⁰

Mai Kravtsov (Kröönvalk) (1.02.1845-18.03.1933)¹¹¹ – sündis Tapurlas Kadapikul, Ann Tootseli õde. Abiellus Kiiu-Aablasi Madis Esloniga, hiljem Harast Jürg Kravtsoviga. Oli tuntumaid Põhja-Eesti rahvalaulikuid, kellelt on kogutud üle mitmesaja erineva regilaulu. Oskas ka ravitseda.

¹⁰² Theodor Liiman. Geni. <https://www.geni.com/people/Theodor-Liiman/6000000007979093973> [2016, aprill 29]

¹⁰³ Käsmu Muuseumi Toimetised 8. 2014. lk 26. <https://www.scribd.com/doc/250119151/Kasmu-Meremuuseumi-Toimetised-8-teine-taiendatud-trukk#fullscreen> [2016, aprill 29]

¹⁰⁴ Sandström 1996, lk 158-177.

¹⁰⁵ Põgenemist 1941. aasta jaanuaris üle Soome lahe kirjeldab värvikas mälestuskatkend raamatus *Eestlane, su mehemeel... Valimik kangelaslugusid*. Koost. Valdek Kiiver. 2018. Lk 58-64.

¹⁰⁶ Robert Nelberg. Geni. <https://www.geni.com/people/Robert-Nelberg/6000000002673961574?through=6000000006759700824> [2016, aprill 28]

¹⁰⁷ Eduard Kiilström. Geni. - <https://www.geni.com/people/Eduard-Kiilstr%C3%B6m/6000000008518557045?through=6000000007116859316> [2016, aprill 20]

¹⁰⁸ *Eesti Loodus*. http://www.eestiloodus.ee/artikkel3911_3850.html [2016, aprill 20]

¹⁰⁹ Anna Toteselg (Kröönvalk). Geni. <https://www.geni.com/people/Anna-Totelselg/6000000003686431527?through=6000000007317849243> [2016, aprill 27]

¹¹⁰ *Vana Kannel III* 1938, lk 46-47.

¹¹¹ Mai Krawtsov. Geni. <https://www.geni.com/people/Mai-Krawtsov/6000000007317849243> [2016, aprill 20]

Mart Kravtsov (10.11.1875-24.03.1927)¹¹²– sündis Tapurlas Liutajal, Mai Kravtsovi poeg. Pillimees, mängis viulit. Käis koos rahvaluulekogujatega Simititsas.

Risanda Kravtsov (5.03.1909-9.07.1987)¹¹³ – sündis Tapurlas Liutajal, Mart Kravtsovi tütar, Mai lapselaps. Risandalt on kogutud mitmeid rahvalaule, sealhulgas vanaema Maie regilaule. Risanda laulmist on salvestatud helikandjale.

Liina Kusma – Toominga talust pärit, raadioajakirjanik.

1960. aastatel tulid külla esimesed suvitajad. Nii mõnigi neist on jäänud Tapurlasse suvitama juba mitmendat põlve. Olgu nimetatud:

Tunnustatud etnoloog Ants Viires koos abikaasa, kunstniku Evi Tihemetsaga.

Õigusteadlane Edgar Talvik, kelle lastele - teleajakirjanik Mati Talvikule ning arhitekt Tiina Linnale – ja nende peredele Tapurla on suvekoduks. Filmimees ning riigikogu liige Artur Talvik on rajanud siia kodu.

Keemiainsener ja Tootmiskoondise silikaat peadirektor Leonhard Liiv. Tema poeg on publitsist ning alternatiivsete liikumiste aktivist Peeter Liiv. Tütar Katrin Kraav peab Tapurlas Tõnu talu puukooli.

¹¹² Mart Kravtsov. Geni. <https://www.geni.com/people/Mart-Kravtsov/6000000013238283998?through=6000000007317849243> [2016, aprill 20]

¹¹³ Risanda Kravtsov. Geni. <https://www.geni.com/people/Risanda-Kravtsov/6000000007319659407?through=6000000013238283998> [2016, aprill 20]

4. JUMINDA KÜLA

4.1 ÜLEVAADE KÜLA AJALOOST JA TRADITSIOONILISTEST TEGEVUSTEST

Juminda on poolsaare vanim küla, mis esineb kirjalikes allikates 1290. aastal Roma kloostri valduste hulgas. Küla on andnud nime kogu poolsaarele. 1586 oli Jumindal (*Jummerda*) viis peret, 1630-1631 kaheksa peret, kellest üks oli saunik. 17. sajandi lõpul oli külas 12 talu. Pärast Põhjasõda perede arv vähenes – 1712 oli kaheksa, 1716 viis peret. Seejärel püsis kümne pere ringis. 1880 oli külas 14 täistalu ja kaheksa vabadikuperet, 1938 20 majapidamist.¹¹⁴

Joonis 12 Juminda küla samanimenisel neemel. Fragment topograafilisest kaardist 1935. Väljavõte Maa-ameti kaardirakendusest.

1910. aastal 21. augusti *Päewalehe*¹¹⁵ numbris on pikem kirjeldus Kolga ranna külade kohta, kus eraldi tuuakse välja Juminda küla:

Kui Leesi külast neli versta edasi minna, siis jõuame Tammistu külast läbi minnes Juminda külasse, mida terve ranna kohta üheks jõukamaks külaks loetakse. Juminda küla asub sellenimelise neeme otsas. Külas on 20 talu, kõik ostetud. Ostutingimused on niisamasugused kui teisteski rannakülades. Elumajad on aga teiste küladega võrreldes nägusamad. Suuremalt jaolt on nad uuemoelised ehitused, väljastpoolt laudadega vooderdatud ja üle värvitud. Majadel on laud- ehk klaasbalkonid ees. Suured, värvitud raamidega suureruudulised aknad

¹¹⁴ Tarvel 1983, lk 57.

¹¹⁵ Päewaleht 1910, 21. august, nr 189.

teevad elumajad veel meeldivamaks. Katused on pilbastest ehk simmidest. Toad on ruumikad ja kõrged ja nendes valitseb suurem puhtus, kui eelmistes külades.

Kõige suuremad kohad on siin 15 tiinu ümber suured. Põldu tuleb koha peale aga õige vähe, ainult 2-3 vakamaad. Kasvatatakse pea ainult kartulid. Iga elumaja juures on väike keeduvilja aed kapsaste ja sibulate kasvatamiseks. Suuremat keeduvilja mitmekesidust, mida paaris eelmises külas märgata oli, ei ole siit leida. Heinamaad on igal kohal 7-8 tiinu ja saadud heinaga võib 3-4 lehma ja hobuse üle talve pidada. Heinamaad rammutatakse iga aasta laudasõnnikuga ja sellepärast on heinasaak hea. Õlgede asemel pannakse loomadele mererohtu- atru alla, mida merevesi kaldale ajab. Karjamaid on vähepoole, kuid maa kasvatab siin rohtu paremini, kui teistes külades, nõndanimetatud liivarohi, mida loomad iseäranis hea meelega söövad. Sügise poole käivad ka loomad heinamaal. Ka on igal perel vähe noort metsa, kust oma tarbeks hagu saadakse. /---/

Rahvas elatab ennast siin pea ainult kalapüügist. Siin on juba suure kala võrkusi (löherüsasi) olemas, mis eelmistes külades täiesti puudusid. Külal on ka kolm alust (alla 20 tonnised), milledega kartulid Peterburisse ja Helsingisse veetakse. Pealinnas makstavat kartulite eest rohkem hinda, kuna Helsingisse seda kaupa Tallinnast esimese nõudmise peale saadetakse, nii et rannamees seal nende eest ainult juhtumise korral rahuloldavat hinda saab. Kalad soolatakse siin enamaste silkudeks ja veetakse hobustega mööda maad laiali või viidakse paatidega Tallinna.

Joonis 13 Juminda rannas. Foto: Karli Lambot. Digitaalne koopia Kolga Muuseumis.

Silguvooridega Järva- ja Virumaa külades käimine oli tavaline veel ka 1920.-1930. aastatel. Peredel olid väljakujunenud omad külad ja talud, kus vilja silkude vastu vahetati. Lisaks kalapüügile ning vähesele kartulimaa harimisele käidi ka külast väljapool maaperedes tööl (eelkõige nooremad naised). Mehed leidsid tööd ja leiba merelt.¹¹⁶

4.2 ÜLEVAADE KULTUURILOOLISELT OLULISTEST PAIKADEST

Jumindal asunud esimene kabel läänepoolses tipus Säärel. Ei ole täpselt teada, millal see ehitati, kuid ilmselt on tegu katolikuaja pärandiga. 1690. aastate kaardil on märgitud kaks kabelit – vana Sääreotsas ning uus kabel küla loodetipus.¹¹⁷ Leesi kabeli juubelilaululehel 1917. aastast võib lugeda:

Esimene Kadrina¹¹⁸ kabel Kolga rannas oli ennemuiste eemal Juminda neeme otsas mere sees. Arwaste läksid laewad sealt mööda, ilma, et laewamehed mäele ei oleks tulnud, kabelis Jumalat tänanud ja oma anded kabeli laeka pannud. Millal see kabel ehitati, ei ole teada, aga juba 1678. aastal oli ta niipalju vana, et uut tarwis läks.

Seda ehitati selsamal aastal teis kohta Juminda külasse ja pühitseti Jaanipäewal Jumala kojaks. Kuusalu õpetaja oli sel ajal üks Böckler'i nimega; see kirjutas punase pliatsiga pühitsemise päewa seina peale. Selle teise Juminda kabli ehituse kulu kandis selleaegne Kolga krahw Gustav Otto Stenbock, Rootsi riigi minister ja ülem admiral.¹¹⁹

1865. aastal oli seegi kabel vana ning koguduses arutati uue kiriku ehituseküsimumust. Kiriku asukoha osas olid vaidlused ning lõpuks otsustati see ehitada Leesi külla. Uus kirik valmis 1867. aastal. Juminda vana kabel lammutati mõned aastad hiljem ja palgid müüdi maha uue kabeli heaks.¹²⁰

Juminda kalmistu oli kasutuses veel 19. sajandil, ning suulise pärimuse kohaselt maeti II maailmasõja ajal 10 merest leitud surnukeha. 1925. aastal ehitati ümber kalmistu kiviaed. 1977. aasta arvati paik ajaloomälestiste hulka.¹²¹ Tänapäeval on kunagise kabeli asukohal kellatorn.¹²²

¹¹⁶ EA 142, lk 31-38.

¹¹⁷ Tarvel 1983, lk 210.

¹¹⁸ St. Katariina

¹¹⁹ Vt ka *Juminda jubijäneksed* 2010, lk 128-129.

¹²⁰ *Kuusalu kirikukroonika* 2014, lk 218.

¹²¹ Kultuurimälestiste riiklik register.

<http://register.muinas.ee/public.php?menuID=monument&action=view&id=14410> [2016, mai 1]

¹²² Vt ka *Juminda jubijäneksed* 2010, lk 125-126.

raamatus „Muinasteadus eestlaste maalt III. Kohalised muinasaja kirjeldused Tallinnamaalt“ paiga tähtsuse üle:

„Kivikalme Juminda poolsaare viimse tipu sees ehk neeme peal. See on üks kiwiware, kuhu suured kivid kokku aetud. Enne olla ta veel suurem olnud, aga Krimmi sõja ajal, kui Inglise laewad siin meres hulkunud, olla seda kiwikangrut laiale aetud ja sinna sisse signaali- ehk märgiandmisesammas püsti pandud, millega üle mere lahe Pärisea neeme otsa märki antud.

Rahwajutu järele olnud see paganaajal ohwrikoht. Et rahwas ju ammu oliwad harjunud Jumindale kokku käima, siis olla ristiusu tulemise ajal ka üks ristiusu kabel sinna ehitatud ja ka matmiseaed asutatud, mis aga nüüd kadumisel on. Kangur on praegu prii maa sees ja üsna neeme otsa, merepinnast ehk weest umbes 30 sülda eemal. Rahwas nimetab seda Koljuwareks. Mis aga sõna kolju siin tähendab, on raske aru saada, kas ta sõnast koolja ehk kalju on välja kaswanud. Kolju nimesid tuleb sagedaste ette. Kas tema sellesse sõnasse ka puutub, mis Eesti keeles tõeste kolu kutsutakse? Need on hobuserangi puude pealmised otsad, mis wanemal ajal nagu kõrged, kõwerad kukekaelad välja oliwad kaswanud ja kukepea kuju wiisi välja nikerdatud. Need kõrged rangipuude pead hüüti rangikoljudeks. Weel tuleb rahwa seas sõna ette, mis teise koha peal niisamuti kõlab. Kui keegi midagi ei ole õppinud ja siiski midagi tahab ette wõtta, mis tema käes korda ei lähe, siis öeldakse: „Mis sa tühja koljuga (peaga) teed!“ See sõna näib aga nagu Slaawi keelest голова tulnud olewat. Wõimalik, et seda Juminda saare wiimist otsa ka peaks ehk pealmiseks otsaks, see on koljuks on kutsutud.“¹²⁶

Koljuvare on kivikalmena arvatud arheoloogiamälestise hulka ning seega riikliku kaitse all.¹²⁷

Küla rahvajuttude näiteid on koondatud raamatusse „Juminda jubijänekseid“¹²⁸ ning seetõttu ei pea vajalikuks nende kordamist antud kirjutise sisus.

4.3 ÜLEVAADE KULTUURILOOLISELT OLULISTEST ISIKUTEST JA PÄRIMUSEKANDJATEST

Joost Paadimeister (27.02.1877-21.08.1940)¹²⁹ – Juminda kalur, kohaliku päästepaadi meeskonna pealik.

¹²⁶ Jung 1910, lk 80-81.

¹²⁷ Kultuurimälestiste riiklik register.

<http://register.muinas.ee/public.php?menuID=monument&action=view&id=18572> [2016, juuni 28]

¹²⁸ Vt *Juminda jubijänekseid* 2010, lk 25-41.

¹²⁹ Joost Paadimeister. Geni. - <https://www.geni.com/people/Joost-Paadimeister/600000004040302917> [2016, aprill 20]

Mari Salström – Aamanide suguvõsast. Rändas Krimmi Sört-Karaktšorasse. Temalt on kogutud rahvalaule.¹³⁰

Eeva Roopen-Reinberg (Pauman) – sündis umbes 1814. a. Juminda Tabanil, abielludes asus elama Kiiu-Aablasse Arli tallu. Rändas koos tütre ja väimehega Simititsasse. Temalt on kogutud rahvalaule.¹³¹

Anna-Leena Mikiver (Trehvelt) (sünd 6.10.1856) – pärit Juminda Juhanalt. Rändas Simititsasse. Temalt on kogutud rahvalaule.¹³²

Eeva Mikiver (sünd 28.02.1834) – Juminda Kadapikult Trehvelt. Rändas Simititsasse. Temalt on kogutud rahvalaule.¹³³

Salme Hirrend, Aino Palmroos – laulude ning juttude teadjad, kellelt on kogutud pärimust.

Tänapäeval on headeks pärimusetundjateks:

Karli Lambot – elukoht Rätsepa talu. Kutseline kalur, pensionär. Endine Nõukogude Liidu sportlane jalgrattaspordis.

Aino Katvel – elukoht Toominga talu. Pensionär. Viimastel aastatel tegelenud mälestuste kirjutamise ja kogumisega ning oma sugupuu uurimisega.

Olga Treimann (sündinud Laagen) – pärit Jumindalt.

¹³⁰ *Vana Kannel III* 1938. lk 45.

¹³¹ Samas, lk 46.

¹³² Samas, lk 48.

¹³³ Samas, lk 48.

5. TAMMISTU KÜLA

5.1 ÜLEVAADE KÜLA AJALOOST JA TRADITSIOONILISTEST TEGEVUSTEST

Kuulus kuni 18. sajandi lõpuni Kiiu mõisale. 1517. aastal märgitakse *Tammes* kolm talu ja üks üksjala koht, 1566. aastal on külas kuus peret. 1693. aasta kaardil on *Tammist Byy* viie perega. Oli hajaküla kitsamal alal, mille ümber põllulapid ja heinamaatükid. Juminda suunas asus *Lama Jerw* (Lammasjärv). 1711 ja 1716 märgitakse Kiiu rannatalupoegade hulgas *Roicko* ja *Remmet* talud. 18. sajandi jooksul kasvas perede arv üheksani. 1858. aastaks oli lisandunud taludele neli saunikukohta. 1880 oli külas kuus talu ja kümme vabadikukohta. Tammistu oli läbi aastakümnete üks piirkonna väiksemaid külasid – 1938. aastal oli 16 majapidamist.¹³⁴ 1978.-1998. aastani halduslikult Leesil küla osa.

Joonis 15 Tammistu küla asub Juminda poolsaare läänerrannikul. Fragment topograafilisest kaardist 1935. Väljavõte Maameti kaardiserverist.

Kaardilt on näha, et Tammistu majapidamised olid koondunud mere ja metsa vahele külatee äärde. Külast käis läbi tee Leesilt Jumindale, samuti oli tee Hara lahe kaldale, Naskalile.

5.2 ÜLEVAADE KULTUURILOOLISELT OLULISTEST PAIKADEST

Linaaia soo Tammistu ja Juminda vahel: ilmselt oli varasem järv, mis ajapikku on kinni kasvanud. Järve olemasolu kinnitavad paiganimed Järvepära (soo osa) ja Järve talu (soo

¹³⁴ Tarvel 1983, lk 61-62.

serval). Pärимuste kohaselt käidud seal kalastamas. Vilbaste oletab, et seal oli kunagi suurem järv, mille nimeks Jumi ning järve taga asus *Jumentagana* küla.¹³⁵

5.3 ÜLEVAADE KULTUURILOOLISELT OLULISTEST ISIKUTEST JA PÄRIMUSEKANDJATEST

Evald Lindström (28.11.1915-28.09.1997) – kogus rahvapärimust ning murdekeelt, oli Emakeele Seltsi, Etnograafiamuuseumi ja Eesti kirjandusmuuseumi korrespondent ja hinnatud kaastööline. Aastatel 1953-1967 oli kirjavahetuses Gustav Vilbastega.

Jaagup Ratsov (sünd 3.04.1831) – sündis küll Tapurlas Toomingal, kuid elas pikemalt Tammistu Jüri talus, käis ka Simititsas. Oli tuntud torupillimängija.¹³⁶

Küla ning külaga seotud inimeste teab kõneleda Helgi Põld.

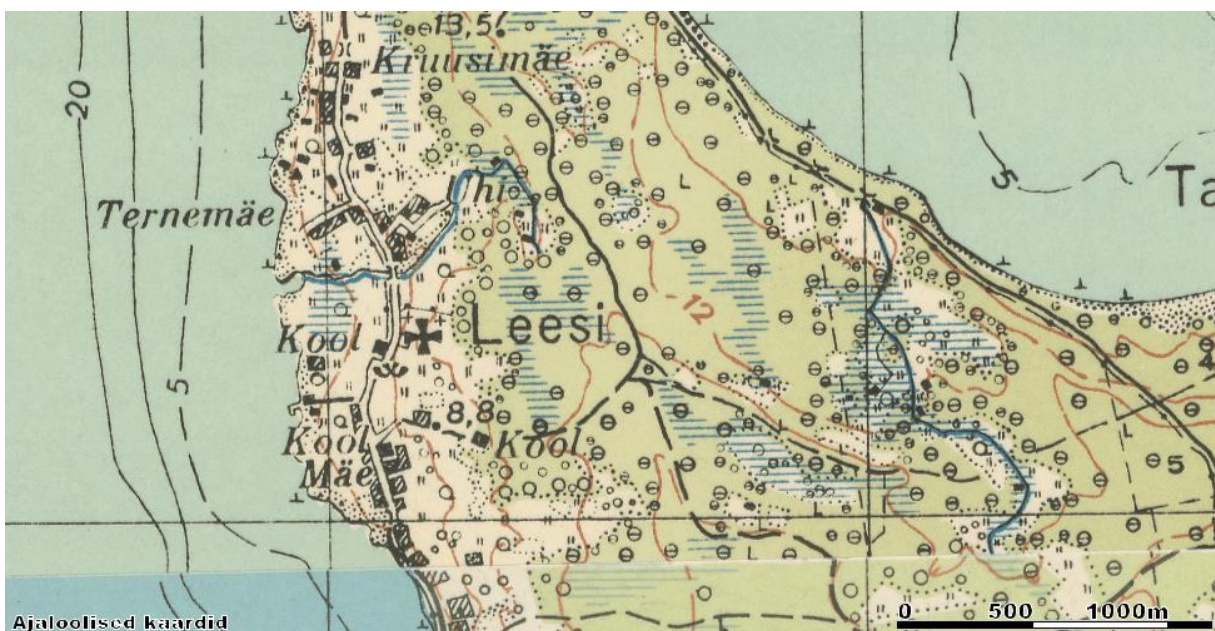
¹³⁵ Samas, lk 58.

¹³⁶ *Vana Kannel III* 1938, lk 49.

6. LEESI KÜLA

6.1 ÜLEVAADE KÜLA AJALOOST JA TRADITSIOONILISTEST TEGEVUSTEST

Leesi (*Leisy*) esmamainimine on 1517, mil külas oli kaks peret ja üks üksjalakoht ning kolm tühja talu. 1566. oli seitse peret. 1687. aasta vakuraamatus on kuus peret, 1693. aasta kaardil on *Lesze Byy* üheksa perega. 1711 ja 1716 on küla talud ühiselt Kiiu rannatalupoegade kirjas, Leesilt on siin *Ericko*, *Ternemeh*, *Suico*. 1732. aastal oli siin seitse peret. Sajandi lõpuks kasvas perede arv 17-ni. 1880 oli 13 talu ning üheksa vabadikku, 1938. aastal 35 majapidamist.¹³⁷

Joonis 16 Leesi küla asub Juminda poolsaare läänerannikul. Fragment topograafilisest kaardist 1935. Väljavõte Maa-ameti kaardirakendusest.

Küla asustus on koondunud Kolga lahe kaldale. Küla jaotati otsadeks – põhjaosas Tammistu suunas asus Ternemäe ots, vahepeal oli Keskküla ning lõunasse jäi Sebaots ehk Sepapooline.¹³⁸

Leesi tähtsus piirkondliku keskusena kasvas, kui Kuusalu kiriku abikoguduse uus kabel otsustati ehitada just siia. Nurgakivi pandi maikuu 1865 ning 1. oktoobril 1867 pühitseti kivikabel sisse.¹³⁹ Hiljem ehitati kiriku lähedusse koolimaja. 20. sajandil koondus külasse mitmete piirkondlike seltside tegevus; ehitati pood, rahvamaja, meierei. Külla käis

¹³⁷ Tarvel. 1983, lk 61.

¹³⁸ Leesi. EKI kohanimkartoteek. Varepi kogu. <http://heli.eki.ee/> [2016, juuli 2]

¹³⁹ *Kuusalu kirikukroonika* 2014, lk 208 ja 211.

autobussiliin, mida kasutati nii reisimiseks kui ka kohaliku värskete kala või talutoodangu linna transportimiseks.

Joonis 17 Liinibuss Leesil 1948-49.aastail, Foto: Väino Eskeni erakogu; digitaalne koopia Kolga Muuseumi fotokogus.

6.2 ÜLEVAADE KULTUURILOOLISELT OLULISTEST PAIKADEST

Jaan Jung nimetab Kalmuküngast Leesil Eeriku talu maa peal, kaevu juures, kust on leitud hõbe- ja vaskrahasid ning kaevates on tulnud välja tuhka ja põlenud puru, oletades, et tegu on ohvrikohaga.¹⁴⁰ Sama paigaga on seotud ka toivepaku pärimus. Toivepakk asunud kabeli ja koolimaja läheduses. Tegu on varasema ohverdamiskohaga. Toiv on soome-ugri sõna, mis tähendab vaimudele toodud ohvriandi. Kes ohvriandi puutus, seda tabas õnnetus.¹⁴¹ Olgu siinkohal näide pärimusloost:

Siin Leesil Eeriku kaevumäes oli üks raha ühe vare sees, see olla enne toivega pandud, oli üks pakk, sanadega pandud, et kes varastab, seda tabab õnnetus. Siis olid inimesed, kes mööda käisid, olid sinna pand ohvriandeid, neil oli oma usk ja jumalus ka, pand sinna toivepakku andeid. Pohja soa all voi millal, inimesi loppesid ära, pakk mädanes ära. Eeriku koha peal oli, seal oli isa Jaan Pikström ja tema poeg Jaan Pikström ja tema pojapoeg ka Jaan Pikström, siis see keskmine Jaan leidis sealt varest raha, seal oli kivi ja mulda segamini. Tema olla linna ära müünd, see oli enamaste oberaha, vaskne oli ka old, saand 75 rubla selle eest.

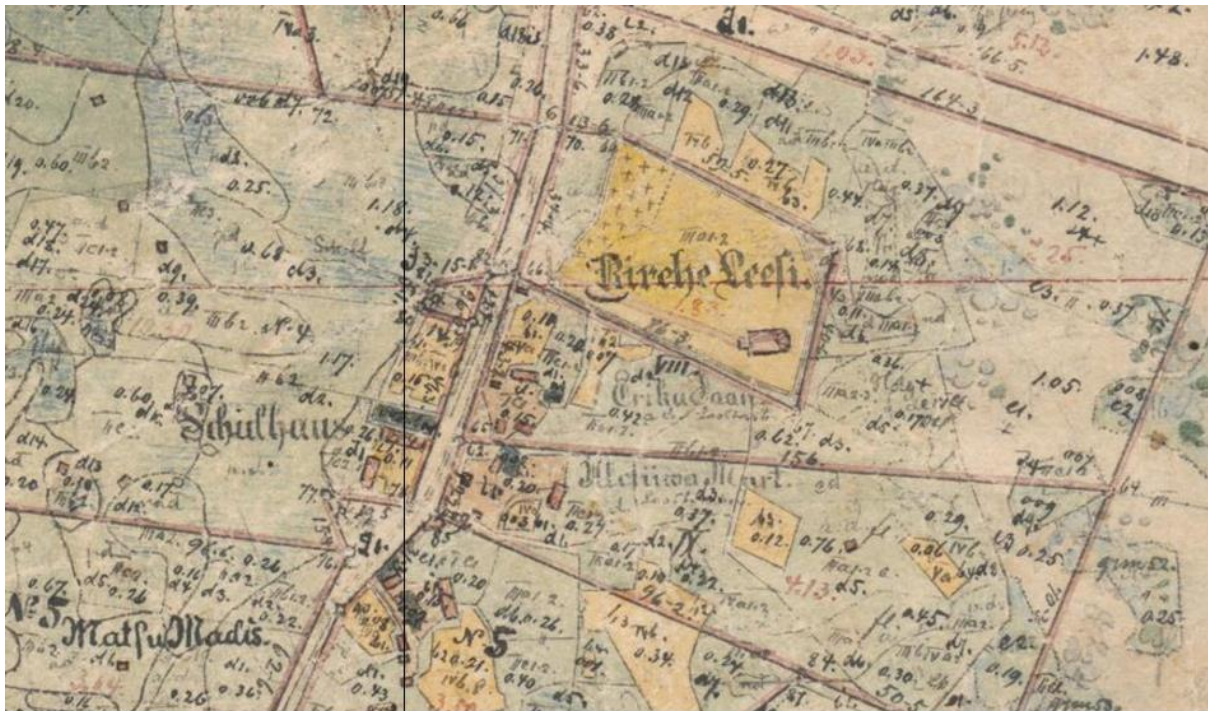
¹⁴⁰ Jung 1910, lk 82.

¹⁴¹ Vt ka Tarvel 1983, lk 209.

Siis noored mehed sobrisid seal mulla seest, leidsid veel ühe õbekillika. Perast küll löönd pikne toa polema, aga sellest olid aastad vahet. Siis sinna oli istutatud üks niinepuu, see oli allpidi kaevu, jäme suur pärn. Sinna oli siis toivega pandud, kas niisugune vanne vai niisugune, et kes sealt varastab, seda tabab onnetus. See on vana sana – “toive”, poolkaudu nõidus.

ERA II 114, 311/313 (1) < Kuu Kolga v. Leesi k. Üleliiva t. – R. Põldmäe < Mart Masurin 75 a. 1935

Leesi kabel rajati külasse pika vaidlemise tulemusena. Varasemalt Jumindal asunud kabel oli vana ja kehvast seisukorras ning uue kabeli ehitamisel olid kabeli asukohana kaalumisel Juminda ja Leesi külad. Kabeli ehituseks andis materjali Kolga majoraat, vald korraldas materjaliveo ning vajalikud teopäevad. Ehitusraha koguti maksude ning korjanduste kaudu, toetust küsiti ka evangeelse kiriku toetuskassast.¹⁴² Pühale Katariinale pühitsetud kabel valmis 1867. aastal.

Joonis 18 Fragment Leesi küla kaardist. Kirik, kirikuai ja koolimajaga. EAA.3724.4.111 leht 57, 1880.

Leesi vallakool ehitati 1870. aastate keskel kabeli lähedusse. Esimeseks õpetajaks palgati 1876. aasta sügisel Robert Reinwaltd, kes oli ühtlasi ka Leesi abikoguduse köster. Ta oli koolmeistriks kuni 1897. aastani. Siin said kooliharidust Juminda poolsaare külade lapsed. Kooliringkond oli suur ning koolist sai esimestel tegevusaastatel üks suuremaid koole Kolga

¹⁴² Kuusalu kirikukroonika 2014, lk 208.

vallas.¹⁴³ Kümnekonna aasta pärast tuli maja hakata jupikaupa juba parandama – vahetati välja mädanenud palgid, tehti uus pörand jne. Siiski oli maja seiskord kehv ning jäi kogukonnale väikseks. Uue koolimaja ehitamise küsimus on vallavolikogus arutelul 1905. aastal, kuid siis lükatakse asja otsustamine edasi ebakindla olukorra tõttu kooliringkonna talupidajate rendikohtade tingimuste jätkumise osas.¹⁴⁴ Alles 1907. aasta detsembris otsustatakse vallavolikogus, et tuleval aastal tuleb Leesi kooliringkonda uus kivist vallakooli hoone ehitada.¹⁴⁵ Uus kivist koolimaja valmis 1909. aastal.¹⁴⁶

1920. aastatel jäi ka see koolihoone kitsaks ja Kolga vallavalitsuse ning -volikogu istungite päevakorras oli Leesi koolile lisaruumide leidmise küsimus. Ajutiseks lahenduseks oli mõne klassi viimine Kiiu-Aabla külla, endise õigeusu kooli ruumidesse. 1925. aastal ostis Kolga vallavalitsus kooli tarbeks ära Leesi Haridusseltsi poolt ehitatud hoone.¹⁴⁷ Järgmisel aastal ehitas vald maja koolimaja vajadustele vastavaks. Tallinna Linnaarhiivis on säilinud ümberehituse projekt.¹⁴⁸ 1920. aastate teises pooles oli Leesi kool 6-klassiline ning rahvamajas asusid esimesed kaks klassi.¹⁴⁹ Rahvamaja kasutati koolina veel 1950. aastatelgi. Kooliharidust anti Leesil 1974. aastani. Olgu lisatud, et aastatel 1928-1930 viidi Leesi koolis läbi kalamajanduse täienduskursused.

Leesi Haridusselts asutati 1905. aastal. Seltsi juurde loodi raamatukogu ning peagi ehitati ka pidusaal. 1909. aasta *Päewalehest*¹⁵⁰ võib lugeda: *Leesi hariduseseltsil on praegu tähtis küsimus harutamisel. Selts tahab omale maja ehitama hakata. Et seltsil omal rahaline jõud selleks väikene on, siis mõtleb ta puuduvat summat laenata. Kohaline kaupmees J. Ungars on valmis seltsile 500 rbl. laenama, kui viimane temale 6% maksab ja seltsi kinnipanemise korral maja tema kätte langeb. Et viimane tingimine teisi laenajaid eemale tõrjub, on arusaadav, sellepärast soovivad üks osa seltsi liikmeid, et J. Ungars oma laenu tingimisi muudaks. J. Ungarsi poolt on seltsile ta maja alus kingitud. Et selts selle läbi palju võitnud on, siis võib ta kinkijale aina tänulik olla.*

¹⁴³ Sama juhtus ka 1920. aastatel. Siis otsiti õpilaste mahutamiseks lisaruumide võimalusi ning palgati juurde õpetajaid.

¹⁴⁴ Vilbaste. Leesi kool. F 152 M 109:6

¹⁴⁵ Samal ajal otsustati vallavolikogu poolt ehitada lähemas tulevikus Kolga rannavalda teinegi koolimaja – Hara ning Virve külade laste tarbeks.

¹⁴⁶ Vilbaste. Leesi kool. F 152 M 109:6

¹⁴⁷ TLA. 279.1.3, lk 67-70; 83-84.

¹⁴⁸ TLA.279.1.590.

¹⁴⁹ EKLA f 200, m 16:1, 95/6 (III-13); kasutatud Radari pilootprojekti veebilehte <http://www.folklore.ee/radar/story.php?area=Kuusalu&id=2055> [2016, aprill 29].

¹⁵⁰ *Päewaleht* 1909, 16. veebruar, nr. 38.

Majaehituseni jõuti ja vähemasti pidusaal sai valmis. 1921. aastast leiame *Tallinna Teatajast*¹⁵¹ järgmise teabekillu rahvamaja kohta:

Leesi Rahvahariduse selts alustas 1920. aasta suvel seltsimajale kõrvalruumi ehitamist, sest senise pidusaaliga, mille ehitus 10 a. eest pooleli jäi, võimata kauem läbi saada. Varase talve tulekuga jäi aga töö seisma, sest külm takistas katuselöömist. Seltsi oma kapitaalid on pea kõik ehituse jaoks tarvitatud ja laenatud on ka hea summa. Küsitav on, kas selts jõuabki ehitust korraga lõpule viia; pea püüd on: et saaks nii kaugele, et pidude ajal võiks kõrvalruume juba tarvitada. Senini on ehituse eest hoolitsemine kitsama ringkonna käes olnud ja see ongi kõige suuremaks õnnetuseks – needki vähesed jõud, mis seltsi-elus tegevad, on mitme seltsi peale laiali pillatud. Ainukese seltsimaja ehitus oma ringkonnas nõuaks küll kõikide tegelaste kaasatöötamist ja jõudude koondamist.

Selle teadmise taustal tundub, et Leesi rahvamaja tehinguga võitsid kõik – haridusseltsi liikmed, sest kuluka majaehituse ning hoone ülalpidamise kulud võttis enda kanda vallakogukond, teisalt võitis vald, et ei pidanud hakkama ehitama uut koolimaja. Pealegi võimaldati majas endiselt pidusid korraldada.

Argielu korraldust mõjutav selts oli aga Kolga-Leesi Kalameeste Tarvitajate Ühingu, mis asutati kalurite ning väikekohapidajate poolt juba 1908. aastal. Esialgu tegutses ühingu kauplus Leesil, Suugul M. Pikströmi kõrvalkambris. 1913. aastal alustati oma kauplusehoone ehitamist Suugu talust eraldatud krundile. Ühingu liikmete arv kasvas 1920. aastaks 480-ni. Jõudsalt arenes ühingu tegevus 1920. aastatel. Nii näiteks ehitati talgute korras 1922. aastal paadisild, mille juurde kuulus ka vagonetiga rööbastee, et kaupa paremini rannast maale toimetada. Sillal oli suuremate raskuste tõstmiseks vints ja tõstepoom. Samal aastal ehitati Tapurla külasse kaubaait. 1924. aasta kevadel ehitati ühingu ruumidesse telefoni-agentuuri keskjaam. 1925. aastal osteti ühingule mootorpaat „Leesi“ kauba paremaks maaletoomiseks ning ka väljarentimiseks. Ühingu jaotuspunktid asusid Virve ning Kolga-Aabla külades.¹⁵² 1927. aastal muudetakse seltsi nimi ümber Kolga-Leesi Kalameeste Ühinguks.¹⁵³ 1930. aastate alguses oli ühingul kauplusi kolm: üks Leesil ning abikauplused Kolga-Aabla ja Hara külades. Esimene neist likvideeriti „ärilise mittetasuvuse tõttu“ 1935. aastal.¹⁵⁴ Kui 1920. alguses oli ühingu liikmeskond väga suur, siis hiljem hakkas see langema ning 1930. aastate teises pooles oli ühingul liikmeid kõigest 30 ringis.

¹⁵¹ *Tallinna Teataja* 1921, nr 301, 29. detsember.

¹⁵² *Ühistegelised uudised* 1925 nr 45, 6. november.

¹⁵³ ERA.14.7.1008, lk 20.

¹⁵⁴ TLA. 1361.6.1512

Joonis 19 Leesi ühisuse poe uksele. Foto: Karli Lamboti erakogust, digitaalne koopia Kolga Muuseumi kogus.

6.3 ÜLEVAADE KULTUURILOOLISELT OLULISTEST ISIKUTEST JA PÄRIMUSEKANDJATEST

Joost Paadimeister (14.05.1866-19.09.1941)¹⁵⁵ – Leesi külas sündinud kaugsõidukapten. Õppis Käsmu merekoolis, kapteni kutse sai 1894. aastal Paldiski merekoolis. Sõitnud purjelaevadel Euroopa ning Põhja- ja Lõuna-Ameerika vetes. Elas Võsul, maetud Käsmu surnuaeda¹⁵⁶.

Johannes Esken (23.09.1867-22.04.1950)¹⁵⁷ – sündinud Leesi külas Suugu talus. Alustas rahvaluule kogumist juba 19. sajandi viimasel kümnendil kodukülas elades ning saatis oma kaastööd J. Hurdale. Jätkas kogumistööd Simititsa asunduses. Eskeni kogu on rikkalik ja mitmekesine. Lisaks lauludele ja juttudele on ta teinud ülestähendusi ka Kolga ranna ning rahva kohta, samuti jutustajate ning laulikute kohta.¹⁵⁸

¹⁵⁵ Joost Paadimeister. Geni. <https://www.geni.com/people/Joost-Paadimeister/6000000005925590153> [2016, aprill 20]

¹⁵⁶ Käsmu Meremuuseumi Toimetised nr 8 2014, lk 16. <https://www.scribd.com/doc/250119151/Kasmu-Meremuuseumi-Toimetised-8-teine-taiendatud-trukk#fullscreen> [2016, aprill 20]

¹⁵⁷ Johannes Esken. Geni. <https://www.geni.com/people/Johannes-Esken/6000000002951943563?through=6000000002781479464> [2016, aprill 27]

¹⁵⁸ Vt ka *Vana Kannel III* 1938, lk 37-41.

Jaagup Kilström (14.1.1864-19.6.1945) – Uhi Jaagup¹⁵⁹. Torupillimängija. Oli õppinud Virve külas elanud torupillimängijalt Atru taadilt Tõnu Eslonilt. Valmistas omale pilli hülge maost. Käis ka Tallinnas mängimas. Tema lugusid on salvestanud rahvaluulekogujad ning tema mängu on 1930ndate teises pooles ka filmitud. Oli kauaaegne Leesi kiriku kellamees, samuti osav pihasoonte masseerija.¹⁶⁰

Eeva Aaman – pärit Liiva talust, rändasid perega Kaukaasiasse. Temalt on kogutud rahvalaule.¹⁶¹

Väino Esken (27.01.1922-18.02.2009) – sündinud Kadapiku-Jakobil; soomepoiss. Töötas Rootsisis Volva masinatehases AB Bolinder-Munktellis revidenina. Ühiskondlikult aktiivne - oli Eesti Rahvusliku Koostöö Keskuse, Eesti Vigastatud Sõjameeste Ühingu auliige, Esilstuna Eesti Rahvusfondi esimees ja JR200 Sõprusühingu esimees. Eesti Punase Risti V klassi teenetemärk 2007.¹⁶² Väino Eskeni arhiivikoguga on võimalik tutvuda Kuusalu raamatukogus.

¹⁵⁹ August Pulst kutsub pillimeest „Kärka Jakob“. Vrd. *Äratismäng uinuvale rahvamuusikale* 2014, lk 165-173.

¹⁶⁰ ERA Vilbaste 1, lk 266.

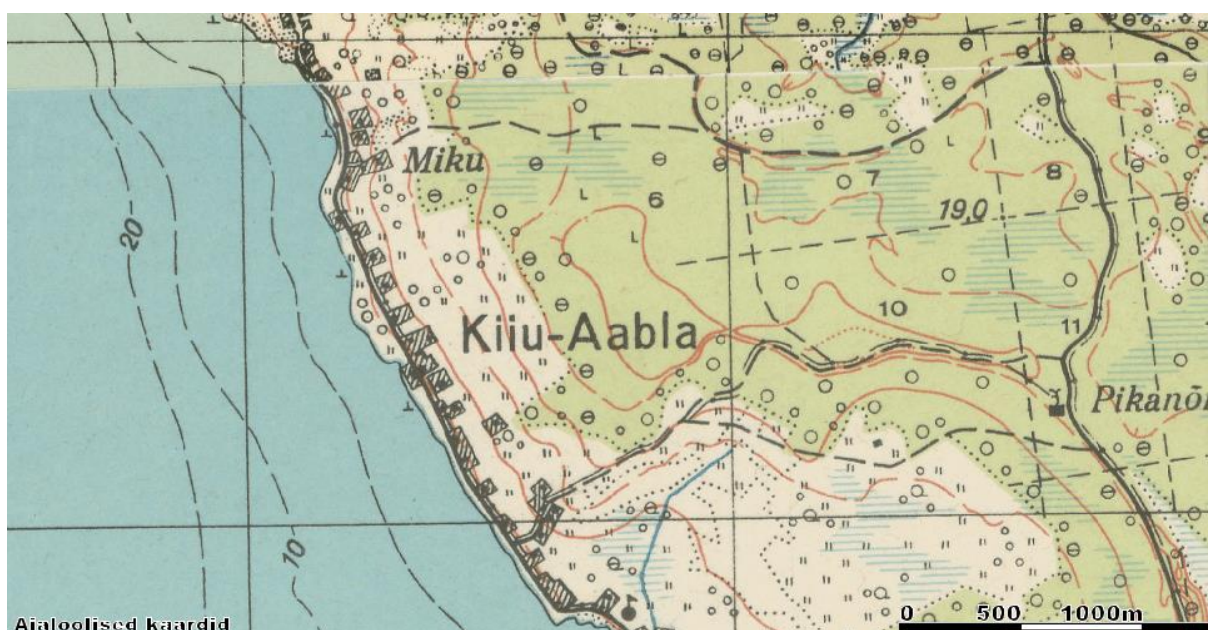
¹⁶¹ *Vana Kannel III* 1938, lk 45.

¹⁶² Väino Esken. Väliseesti isikulooline andmebaas. <http://isik.tlulib.ee/index.php?id=1334> [2016, juuni 27]

7. KIIU-AABLA KÜLA

7.1 ÜLEVAADE KÜLA AJALOOST JA TRADITSIOONILISTEST TEGEVUSTEST

Kiiu-Abla küla esineb kirjalikes allikates (*Haabelach*) 1517, külas oli neli peret ja kaks üksjalga. 1566 on märgitud viis peret, 1693. aastal üheksa peret (sh *Bracka Mart* ja *Bracka Jack Mart*). 1711 ja 1716 on Kiiu valdustes asunud rannapered kõik üheskoos kirja pandud. 1732 oli siin 16 peret, sajandi lõpus 20 kohta. 1880 on 14 talu ja 14 vabadikukohta. 1938. aastal 35 majapidamist.¹⁶³

Joonis 20 Fragment topograafilisest kaardist 1935. Kiiu-Abla küla lõunaosas, enne suurt liiva on märgitud kordonihooned. Väljavõte Maa-ameti kaardirakendusest.

Majapidamised olid väikesed ja talud paiknesid ridamisi ranna äärt pidi, vana külatee ääres (vt Joonis 11). Hilisem uus tee rajati Liivaotsast Keskkülani¹⁶⁴ majadest metsa poole, nõnda jäid sealseid hooned kahe tee vahele. Peamine liikumine külast välja vallakeskuse Kolga ning Hara lahe külade suunas käis läbi metsa Pikanõmme teed mööda, kust sõitis ka bussiliin Leesile.¹⁶⁵ Kahe Abla küla vahel oli endisest merelahest jäänud suur liivane ala – Suur Liiv, kust tuiskliiv tee ära viis. Püsiva ning tugeva tee rajamine oli 1920.-30. aastatel kohalike jaoks üsna tähtis küsimus. Ajalehe *Waba Maa* 1923. aasta numbrist leiab intrigeeriva uudisnupu:

¹⁶³ Tarvel 1983, lk 61.

¹⁶⁴ Kiiu-Abla külaosad olid: põhjaosas Lepikuots, Keskküla ning lõunas Liivaots.

¹⁶⁵ Kiiu-Abla. EKI kohanimekartoteek. Varepi kogu. <http://heli.eki.ee/> [2016, juuni 30]

*Küla, kuhu teed ei ole. Meil on küla, millel veel pole kunagi olnud sisse- ja väljasõiduteed. Küla (Kiiu-Abla) on oma üldise edenemise poolest esimene rannas. On hariduslise sihiga selts, kellel korralik raamatukogu, spordi- (jalgpalli) meeskond jne. Seltsi poolt võeti aasta 3-4 eest üles ka teeküsimus. Asi ulatas maakonnawalitsusesse; kaugemale ei küüninud, tagajärgi ei annud... Olla mittekohaselt esitatud... Nii ootab siis küla teed, mille puudumist küll ka kõige kaugema metsanurga pops endale ette kujutada ei saa.*¹⁶⁶

Kolga vallavolikogu protokolliraamatute ning ajakirjanduses ilmunud artiklite põhjal võib öelda, et Suure Liiva tee ehitus sai 1930. aastate alguses teoks kohalike ärksamate peremeeste eestvõttel ning kogukonna ühisel jõul. Talgute korras veeti hobustega kivid ja pandi need paika, hiljem veeti kruus peale.¹⁶⁷ Vastupidava tee rajamine oli aga keeruline ning looduslikud olud nõudsid pidevat tee korrastamist. *Aastat 3 tagasi maavalitsuse korraldusel ehitati üle liiva Kiiu- ja Kolga-Haablahe külade vahele kivitee, kaetud killustikuga. Teel puudub aga kaitse mere poolt. Seetõttu tee hakkas kattuma liivaga ja ongi juba osaliselt muutunud läbipääsmatuks. Et kindlustada tee muldkeha ja võimaldada liivale ülepääsu üle tee, kohalik vallavalitsus laseb teekohuslasi vedada teele savi.*¹⁶⁸

Külaelanike peamiseks tegevusalaks oli 20. sajandi esimeses pooles kalapüük, kuid tegeleti ka põllumajandusega. Põllumaad olid väikesed ja kivised – kasvatati rukist, nisu, otra, kaera ja kartulit. Majapidamistes peeti lüpsilehmi, sigu, lambaid ja kanasid. Piim viidi Leesi koorejaama, kust see läks Loo meiereisse. Kanamunad läksid kokkuostu ja sealt ekspordiks. Hobused olid talutööde tegemiseks. Heina niideti käsitsi vikatiga, kuna heinamaad olid kivised ja künklikud. Hiljem olid paaris peres ka niidumasinad ja loorehad. Külas oli saekaater, samuti oli kohapeal olemas sepp ning rätsep.

1940. aastate sündmused kahandasid küla elanikkonda: mitme pere pojad jäid sõjas kadunuks, kaheksa perekonda lahkus üle mere Soome. 1949. aastal sai külast „Oktoobri“ kolhoosi põllumajanduslik osakond – siin olid suuremad ja lagedamad heinamaad ning põllud; külas oli kolm lauta (lehmad, noorveised ja hobused). Jäi vaid paar kalurit, kes merel käsid naaberkülas Kolga-Aablas, kus asus „pitsaala“. 1965. aastal põllumajanduslik osakond likvideeriti, kalapüük suurenes ning hakati ehitama Kolga-Aablasse kalasuitsutsehhi. Kirovi kolhoosi ajal (1979/80) rajati külla suur lambafarm, tehti maaparandustöid.¹⁶⁹

¹⁶⁶ *Waba Maa* 1923, 18 detsember, nr. 291.

¹⁶⁷ Joanurm 2000.

¹⁶⁸ *Waba Maa* 1937, 6. oktoober, nr 229.

¹⁶⁹ Joanurm 2000.

20. sajandi algusest kuni 1930. aastate lõpuni oli külas aktiivne seltsielu – tegutses Kiiu-Aabla Noorte Selts „Edasi“¹⁷⁰, külas oli oma raamatukogu. Populaarne oli näitemänguharrastus.¹⁷¹ Seltskondlikku tegevusse andsid panuse ka Kiiu-Aablas tegutsenud õigeusu kihelkonnakooli mõned õpetajad – nii näiteks oli külas tegutsenud laulukoori juhendajateks erinevatel aegadel õpetajad Matvei Frisch (1892-1894), Aleksander Aren (1903-1909) ja Vladimir Kreek (1911-1917), kusjuures viimane asutas koguni balalaikaorkestri. Aleksander Aren oli ka üks Leesi haridusseltsi eestvedajatest.¹⁷²

7.2 ÜLEVAADE KULTUURILOOLISELT OLULISTEST PAIKADEST

Arli-Toomale ehitas õigeusu kirikuhoone, kus tegutses ka kohalik õigeusu kihelkonnakool (Leesi apostlik õigeusu kihelkonnakool), preester Madis Tõnisberg 1903-1904. aastal. Kirikut on kirjeldatud 1910. aastal *Eesti Päewalehes*: „Kool, preestri eluruumid ja kirik asuvad kõik paari aasta eest ehitatud puumajas ühe katuse all. Kirik on kõrgem, viljaküüni taoline vooderdamata, hallide seintega ehitus, millele ainult tema neljakandiline, umbes 4-5 sülla kõrgune tõmp puust toru ja suured aknad pisut kiriklist väljanägemist annavad.“ Varasemalt (alates 1892) oli õigeusu kool tegutsenud Praagal ning kirikuteenistuste läbiviimiseks üüriti Kaskvälja talult ruume.¹⁷³ Vene õigeusku hakati Kolga rannakülades minema alates 1887. aastast, eelkõige seepärast, et mõisakoormistest vabaneda. Et õigeusuliste vanemate lapsed pidid haridust saama õigeusu koolis, asutati Kolga randa Kiiu-Aabla külasse vastav kool.

Õpetus koolis oli venekeelne¹⁷⁴, ehk riigikeeles, mille oskamine andis lapsele kaasa eeliseid edaspidises elus (nt kaubavahetuses, sõjaväekohustuste täitmisel, mereteenistuses), siis muutus kool üsna populaarseks ka luteriusuliste seas. Lisaks oli õigeusu kihelkonnakooli õppekava vallakooli omast kõrgem, mistõttu jätkasid siin õpinguid edasipüüdlilikud noored üle kihelkonna. Alles ministeeriumikoolide asutamisega hakkas see tendents kaduma. Õigeusklikele oli õppimine tasuta, luteriusulistel tuli tasuda õppemaksu (algul 3 rubla, hiljem 5 rubla). Kooli tegevus lakkas 1917. aasta kevadel, kuna ei olnud asutust, kes kooli ülalpidamist oleks finantseerinud (varem tasus ülalpidamiskulud Sinoid). Kohalik kogudus oli väike ning kooli ülalpidamine käis üle jõu.¹⁷⁵ Õigeusu kirikuhoone (ilma tornita) on tänapäeval alles.

¹⁷⁰ ERA.27.3.3924.

¹⁷¹ Joanurm 2000.

¹⁷² Vilbaste, F 152 M 109:7.

¹⁷³ Tõnisberg. 2013.; Kiiu-Aabla. EKI kohanimekartoteek. Varepi kogu. <http://heli.eki.ee> [2016, juuli 1]

¹⁷⁴ Selleaegse Leesi vallakooli koolmeistri Robert Reinwaldti venekeele oskus oli nõrk.

¹⁷⁵ Vilbaste, F 152 M 109:7.

Kiiu-Abla külas asus randrüütlite kordon. Mis ajal see ehitati, ei ole teada, kuid kui 1892. aastal asutati külla õigeusu kirikukool, sai preester omale korteri vanas piirivalvekordonis.¹⁷⁶ Selle kohta, et piirivalvekordon asus külas Eesti Vabariigi perioodil, annavad kinnitust toleaeagsed kaardid ning ajakirjanduses ilmunud teated piirivalvurite tegutsemise kohta. Kordon asus küla lõunaosas, Praagal (nüüdne Liivani). Kohalikud elanikud mäletavad Kiiu-Abla kordonit kohaliku õigeusukiriku naabruses. Telliskivihoonet enam külapildis ei ole, kuna see jäi 1960. aastatel uue maantee ehitusele ette. Säilinud on vaid tellistest abihoone.¹⁷⁷ Kas ja mis põhjusel piirivalve kordoni asukoht on muutunud, ei ole seni kättesaadava informatsiooni põhjal olnud võimalik täpsustada.

Joonis 21 Kiiu-Abla kordon. Foto: MUIS HMK_F 2759, Harjumaa Muuseumi kogu

Nupukivi – metsa juures suur kõrge kivi, mille juures tehti jaanituld. Vana paat saeti pooleks ning kivi otsa pandi hagu. Kui tuli süüdati, paistis see kaugele. Külas oli oma kiige ning tantsuplats, kus noored armastasid käia ja pillimehe palade saatel tantsida.¹⁷⁸

Kuduvakivi – selle kivi alt või tagant toodi lapsi. Nn titekivi.

¹⁷⁶ Tõnisberg 2013.

¹⁷⁷ Suuline teade S. Vagiström.

¹⁷⁸ Joanurm 2000.

Küla ümbruses asuvad järgmised kivid: Sammalpea kivi, Rooviku kivi, Ükskivi, Upa kivi, Rööpkivi, Kapi kivi, Kuduvakivi, Kaldakivi, Sihvakas kivi, Karjamaa kivi, Pikanõmme rahn.

Küla juures meres, 43 meetri sügavusel asub laevarvrakk „Maria“, mis uppus 1870. aastal olles teel Peterburgist Amsterdami. Vrakk on arheoloogiamälestisena kantud riiklikku mälestiste registrisse.¹⁷⁹

7.3 ÜLEVAADE KULTUURILOOLISELT OLULISTEST ISIKUTEST JA PÄRIMUSEKANDJATEST

Johannes Eduard Herm (14.01.1893-1.01.1926) – Kiiu-Abla külas sündinud mereväekapten, õppis Käsmu merekoolis ja Narva merekoolis. Võttis osa I maailmasõjast ja Vabadussõjast. 1919. aasta alguses määrati Rannavalve, Side ja Päästejaamade Valitsuse ülemaks, seejärel oli 28. novembrist 1919 kuni 1. märtsini 1925. aastal Eesti Merejõudude juhataja, kust läks erru tervislikel põhjustel.¹⁸⁰

Johannes Herm (snd 10.11.1872) – Kiiu-Abla Praaga talust pärit, saatis Salme asundusest M. J. Eisenile laule ning andmeid kombestikust.¹⁸¹

Els Mikiver (29.9.1824- 1900)¹⁸² – sündinud Kiiu-Aablas Praaga talus, hiljem läks perega Virvele Nõmme vabadikukohale ja seal mehele Nigula ehk Lepa Madise pojale Tõnu Mikiverile. Läksid laste peredega Simititsasse, kus elasid vanima poja Jaani talus¹⁸³. Els Mikiveri pojalapsed on rahvapärimust talletanud Miina Siiberg (Mikiver) ning Jakob Mikiver.

Maria Esken (18.09.1849-18.07.1930) – sündinud Kiiu-Abla Suugu talus Siibergide suguvõsas. Temalt on mitmeid laule ja lauluviise üles kirjutatud.

Ann Mikiver (15.01.1847-1911) – Kiiu-Aablast Suugu talust, Maria Eskeni vanem õde. Temalt on laule üles kirjutatud.

Els Vaagiström (28.02.1826-1912) – sündinud Kiiu-Abla Suugu talus Siibergide suguvõsas, rändas pojaga Simititsasse. Temalt on kogutud rahvalaule.

¹⁷⁹ Laevarvrakk „Maria“ Kultuurimälestiste riiklik register.

<http://register.muinas.ee/public.php?menuID=monument&action=view&id=27868> [2016, juuni 30]

¹⁸⁰ Johannes Herm. Wikepeedia. https://et.wikipedia.org/wiki/Johannes_Herm [2016, aprill 20]; Johannes Eduard Herm. Geni. <https://www.geni.com/people/Johannes-Herm/6000000017272477031?through=6000000017272715022#/tab/media> [20.04.2016]

¹⁸¹ *Vana Kannel III* 1938, lk 32.

¹⁸² Els Mikiver. Geni. <https://www.geni.com/people/Els-Mikiver/6000000005915156577?through=6000000006161226085> [2016, aprill 27]

¹⁸³ *Vana Kannel III* 1938, lk 45-46.

Tõnu Eslon (18.02.1839-1931)¹⁸⁴ – sündis Kiiu-Aabla külas, Toomari talu rentniku pojana. Oli sama talu peremees kuni 1883. aastani, mil rändas perega Kaukaasiasse Salme külla. Mõne aasta pärast tuli aga kodukanti tagasi, asudes Virve külla vabadikuks. Hiljem ostis samas külas väikse koha – Mäe, rahvakeeli Atru, kus elas 1927. aastani. Oli tuntud ja hinnatud torupillimängija, oodatud pidudele ning pulmadesse.¹⁸⁵

Madis (Matvei) Matteus Tõnisberg (7.05.1867-19.03.1954) – eesti õigeusu vaimulik, köster-kooliõpetaja, diakon, preester. Õppis Riia Vaimulikus Seminaris, töötas alates 1896. aastast alates Leesi Püha Nikolai koguduses preestrina (kuni 1926), olles ühteaegu õigeusu kihelkonnakooli õpetaja Kiiu-Aablas kui ka Käsmu merekoolis. Sõja ajal ning järgselt (1919-1923) oli Eesti sõjaväe preester Tallinnas. Hiljem talupidaja Kiiu-Aablas. Maetud Tallinna Aleksander Nevski surnuaiale.¹⁸⁶

Vladimir Tõnisberg (27.07.1900-12.02.1972) – eelmise poeg, rahvusvaheliselt tuntud ja hinnatud eriteadlane turbatootmise alal, Eesti turbatööstuste juhataja. Eesti Inseneride Koja liige. Emigreerus Rootsi, kus jätkas tegutsemist oma erialal.¹⁸⁷

Richard Joons/ Riho Joanurm (13.03.1892-27.07.1973)¹⁸⁸ – sündinud Kiiu-Aablas Kaskväljal. Kalur, aktiivne ühiskondliku elu tegelane, kohaliku Kolga-Leesi Kalameeste Tarvitajate Ühisuse pikaaegne esimees. 1938. aastal eestistas nime – Riho Joanurm. Emigreerus Rootsi.

Gustav Jones (06.03.1888-08.06.1955)¹⁸⁹ – sündinud Kiiu-Aabla külas Kaskvälja talus, Richard Joonsi vend. sai hariduse Käsmu merekoolis, siirdus 1909. aastal kaugsõidu laevale ning läks Ameerikasse. Oli kapten, USA mereväe leitnant.¹⁹⁰

Nimetatud meeste vennad – Jakob Joons ja Johannes Joons olid samuti meremehed – esimene tsaariaegse mereväe ohvitser ja teine kaugsõidukapten. Sama ametis (kaugsõidukapten) olid Johannes Eslon ja Jüri Helberg, kaugsõidutüürimehena seilas meredel Joosep Helberg. Kõik olid õppinud Käsmu merekoolis.¹⁹¹

¹⁸⁴ Arli Tõnu Eslon. Geni. <https://www.geni.com/people/Arli-T%C3%B5nu-Eslon/600000006699490086?through=600000007021580358> [2016, aprill 27]

¹⁸⁵ *Äratismäng uinuvale rahvamuusikale* 2014, lk 218-222.

¹⁸⁶ Tõnisberg 2013.

¹⁸⁷ Vladimir Tõnisberg. Väliseesti isikulooline andmebaas. <http://isik.tlulib.ee/index.php?id=1339> [2016, juuni 27]

¹⁸⁸ Riho Joanurm. Geni. <https://www.geni.com/people/Riho-Joanurm-Joons/6000000015774842576#/tab/overview> [2016, juuni 30]

¹⁸⁹ Gustav Jones. Geni. <https://www.geni.com/people/Gustaw-Jones-Joons/6000000015775073253?through=6000000015774842576> [2016, juuni 30]

¹⁹⁰ Gustav Jones. Väliseesti isikulooline andmebaas. <http://isik.tlulib.ee/index.php?id=2568> [2016, juuni 27]

¹⁹¹ Joanurm 2000.

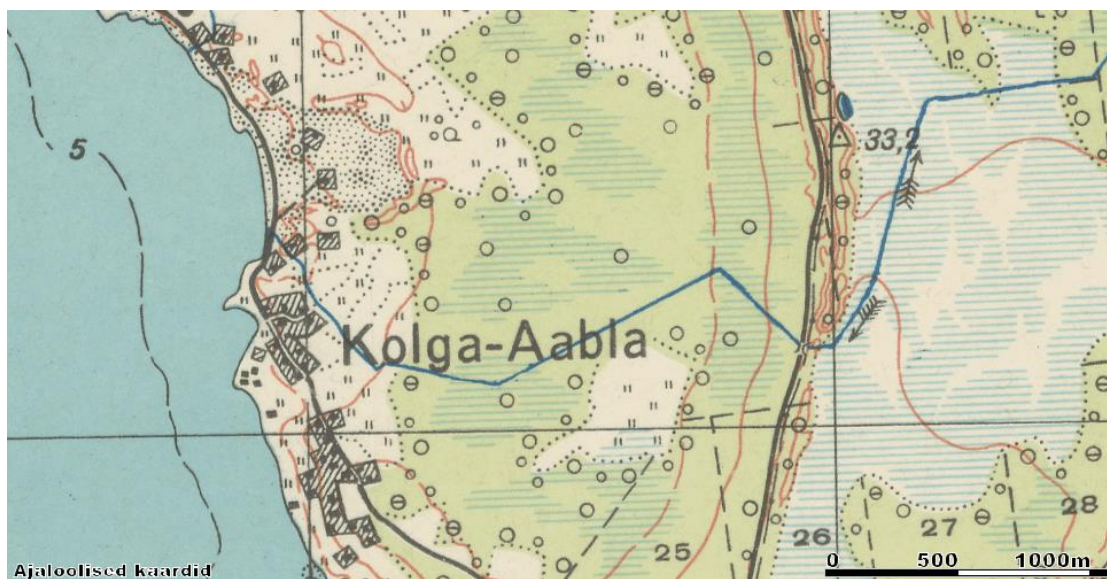
1960. aastatest alates on Kiiu-Aablat hinnanud suvituskohana teiste seas näiteks omaaegse Tallinna legendaarse kohviku rajaja Nikolai Kultas, tema ostetud maja ehitati hiljem puhkemajaks ning koha rahvapäraseks nimeks saigi aastateks Kultase. Tänapäeval suvitab sama koha peal ettevõtja ja pangandustegelane Heldur Meerits.

8. KOLGA-AABLA KÜLA

8.1 ÜLEVAADE KÜLA AJALOOST JA TRADITSIOONILISTEST TEGEVUSTEST

Kolga-Aabla jääb poolsaare läänekaldale. Küla on oma põhjanaabrist Kiiu-Aablast noorem, esmaesinedes ajalooallikates 1586. aasta Kolga mõisa vakuraamatus kahe taluga (Habel), 1630-1631 aga nelja taluga. Vanimaid talusid on Vesilinnu. Peale Põhjasõda oli külas kolm talu, 1739. aastal juba kuus. Talude arv suurenes nagu teisteski rannakülades 19. sajandi keskelt. 1858 oli külas kaheksa talu ja seitse vabadikukohta, 1880. aastaks jäi talude arv samaks, kuid vabadikukohtade arv kasvas 11-le. 1938. aastal oli külas 35 majapidamist. Ahelküla otsade nimed on olnud lõunas asuv Kadaguots ning Altküla põhjaosas.¹⁹²

1925. aastal märgitakse ajalehes *Ühistegelised uudised*, et Kolga-Aablas asub Kolga-Leesi Tarvitajate Ühisuse kauba jaotuspunkt.¹⁹³ Kuna jaotuspunktides müük suurenes, siis avati külas ühingu abikauplus, mis tegutses kuni 1934. aastani.¹⁹⁴

Joonis 22 Kolga-Aabla küla. Põhjaosas Suure-Liiva, mis eraldas kahte Aablat. Fragment topograafilisest kaardist 1935. Väljavõte Maa-ameti kaardirakendusest.

Kaardil on näha küla majade paiknemine vana külatee ääres. Hiljem rajati suur tee külast metsa poole ning asustus on koondunud kahe tee vahele, samuti mereranna äärde. Läbi metsa idasse jääb Pikanõmme tee, mille kaudu pääses poolsaare lõunaosade külades neeme põhjaosasse.

¹⁹² Tarvel 1983, lk 62-63.

¹⁹³ *Ühistegelised uudised* 1925, 6. november, nr 45.

¹⁹⁴ TLA.1361.6.1512

8.2 ÜLEVAADE KULTUURILOOLISELT OLULISTEST PAIKADEST

Suure-Liiva on varasemalt olnud tõenäoliselt merelõugas, mis eraldas Kiiu- ja Kolga-Aablat. Nimetus Haablahe on tulnud lahe ääres kasvanud haabadelt.¹⁹⁵ Laht markeeris varasema kahe mõisavalduse piiri. Kuivõrd tegu oli looduslikult erakordse kohaga, esineb see pärimusjuttudes ja mälestustes.

Suure-Liival asub Kondakari oja, kus pärimuse järgi elanud haldjas, kes ei lasknud katkul Kolga-Aablast naaberkülla Kiiu-Aablasse minna¹⁹⁶. Folklorist Rudolf Põldmäe kirjeldab oma 1937. aasta välitööpäevikus¹⁹⁷ paigaga suhestumise kogemust:

Edasi liikusin Kiiu-Aablasse, kus tegin mõnedki vajalised pildid ja märkisin ühtteist paberilegi. Tegin pildistuse kuulsast “Kondakari” ojast, millest polevat katk üle saand. Kolga-Aablast minnes leidsin kohe ühe oja, kuid hakkasin millegipärast kahtlema, et kas see on katku tegevuspaik, kuna oli ka liiga Kolga-Aabla lähedal. Läksin kõhklevalt edasi ja nägingi uue oja, mis oli palju suurem ja mõjuvam. Pildistasin selle kohe järelemõtlematult, sest paistis, et katkujutt sobis sellega suurepäraselt. Kuid edasi minnes leidsin veel 2 oja, nõnda siis kokku 4. Olin hirmul, et pildistasin viimaks vale kohas, kuid uskusin siiski teataval määral, et valisin õieti. Ei julgend siis enam midagi teha ja läksin külasse sisse. Ühe kalasuitsetamise “vabriku” juures sattusin tahtmatult vestlusse hulga inimestega, kellelt küsisin seletust ka “Kondakari” oja kohta. Tekkis suur vaidlus, sest noorevõitu inimesed ei teadnud asja enam kuigi hästi. Ja pika vaidluse kestel selgus tõde – see ühtus minu juhusliku valikuga! Tundsin tõsist meelehädad sellest, sest muidu oleks mul 2 pilti päriselt raisku läind ja pääle selle olin uhke oma instinkti tabavusele. Kuid tõeline põhjus seisis selles, et sain ojast samad elamused, mille alusel esivanemad olid oma jutulõnga keerutama hakand. Näete siis, mis tähendab “tundmustega” oma tööalasse suhtuda.

Kolga-Aabla küla piirimaile ulatub kunagine Kolga mõisa tagant Leedikõrvest alanud ning läbi Hara raba kulgenud piirituseveotee. Salakaupa veeti rannast maale peamiselt hobustega.¹⁹⁸

Suure liiva juurde jääb Kalda talukoht, kuhu liivaluidete taha Suuroja kaldale rajati Nõukogude Liidu piirivalvekordon. Kordoni juurde viidi kokku maju mitmetest küladest – Kiiu-Aablast ja Jumindalt. Kolga-Aablas oli kordon 1960. aastate keskpaigani, siis viidi see üle Tsitresse. Kolhoosiajal rajati „pritsaala“ kohale, kus varasemalt oli olnud võrguaed. Seal oli ka piirivalve prožektorialus. 1965. aastal ehitati sinna traalidele randumissild ning kalavastuvõtupunkt.

¹⁹⁵ Tarvel 1983, lk 60.

¹⁹⁶ Vana Kannel III 1938, lk 342-344.

¹⁹⁷ ERA II 161, 48/51

¹⁹⁸ Harjumaa pärandkultuurist 2008, lk 94.

Külas oli mitmeid aastakümneid oma kauplus – esialgu Klaukse talus kohaliku tarvitajate ühisuse harukauplus; nõukogude ajal kooperatiivikauplus Tõnul ning viimaseks poe asukohaks endises „pritsaalas“ asunud kaluritele ehitatud soojamaja.¹⁹⁹

Kohalike kalastusbrigaadide püügi realiseerimiseks rajati 1960. aastate teises pooles siia kalatöötlemise tšehh. Suuremaks „Oktoobri“ osakonna keskuseks kujunes Kolga-Aabla küla aga Kirovi kolhoosi ajal, mil kalatöötlemise tšehhi laiendati ning juurde ehitati seda teenindav hoonekompleks. Suure-Liivale ehitati kaks korrusmaja ning lasteaed, milles tegutses lühikest aega ka kool. Lasteaia juurde rajati telklaager, mis oli populaarne pioneerilaagrite koht.

8.3 ÜLEVAADE KULTUURILOOLISELT OLULISTEST ISIKUTEST JA PÄRIMUSEKANDJATEST

Mikk Kivi – rannatalupoeg Kolga-Aabla Vesilinnu talust, üks Kolga mässu (21.-29. juuli 1858) juhte. Karistati sunnitöö ja Siberisse saatmisega.²⁰⁰

Eduard Krönström (4.10.1890-23.07.1932)²⁰¹ – pärit Kolga-Aabla Kalda talust. Kooliharidust oli tal vaid kolm aastat, kuid oskas läbi lüüa salapiirituseäris. Alustades väikese paadiga, sai temast laevade ja majade omanik, keda kutsuti „Kolga krahviks“. Hukkus 1932. aasta suvel autoõnnetuses Viljandi lähedal. Tema vara hinnati kuni 4 miljoni kroonini.²⁰² Leesi kalmistul asub Eduard Krönströmi suursugune mustast graniidist hauasammas.

Aadu Kajassaar, kuni 1938. a-ni Adolf Krönström (03.01.1903- 25.01.1978) – Kolga ranna kaluriperes sündinud. Õpetaja ning koolijuht. Oli Kõnnu alg- ja täienduskooli juhataja, Kuusalu kodutöönduskooli juhataja, Kodusoo algkooli juhataja. Kõnnu koolijuhatajana korraldas õpilastega rahvaluule kogumist²⁰³. Emigreerus perega Rootsi, kus jätkas haridusvaldkonnas koolijuhhi ning õpikute koostajana. Kirjutas laste näidendeid pseudonüümi „Onu Aadu“ all.²⁰⁴ Tegutses Kaitseliidus. Oli Kuusalu piirkonna noorkotkaste malevkonna pealik ning purilennunduse organiseerijaid Kaitseliidus. 1935. aastal valmis tema juhatusel Kaitseliidu esimene purilennuk „Kesavares“.²⁰⁵ Pälvinud Eesti Vabariigi Kotkaristi V klassi teenetemärgi.

Jaagup Taaler (12.09.1843-) – sündinud Lemedi talus, rändas perega Simititsasse. Temalt on kogutud laule.²⁰⁶

¹⁹⁹ Kolga-Aabla. EKI kohanimkartoteek. Varepi kogu. <http://heli.eki.ee/> [2016, juuli 2]

²⁰⁰ *Kõrvemaast põhjarannani* 1995, lk 54-55.

²⁰¹ Eduard Krönström. Geni. <https://www.geni.com/people/Eduard-Kr%C3%B6nstr%C3%B6m/6000000003014255976?through=6000000006767607299#/tab/overview> [2016, aprill 20]

²⁰² Pullat 2010. lk 223-224.

²⁰³ ERA Vilbaste 8, 484/5.

²⁰⁴ Aadu Kajassaar. Väliseesti isikulooline andmebaas. <http://isik.tlulib.ee/index.php?id=2727> [2016, aprill 21]

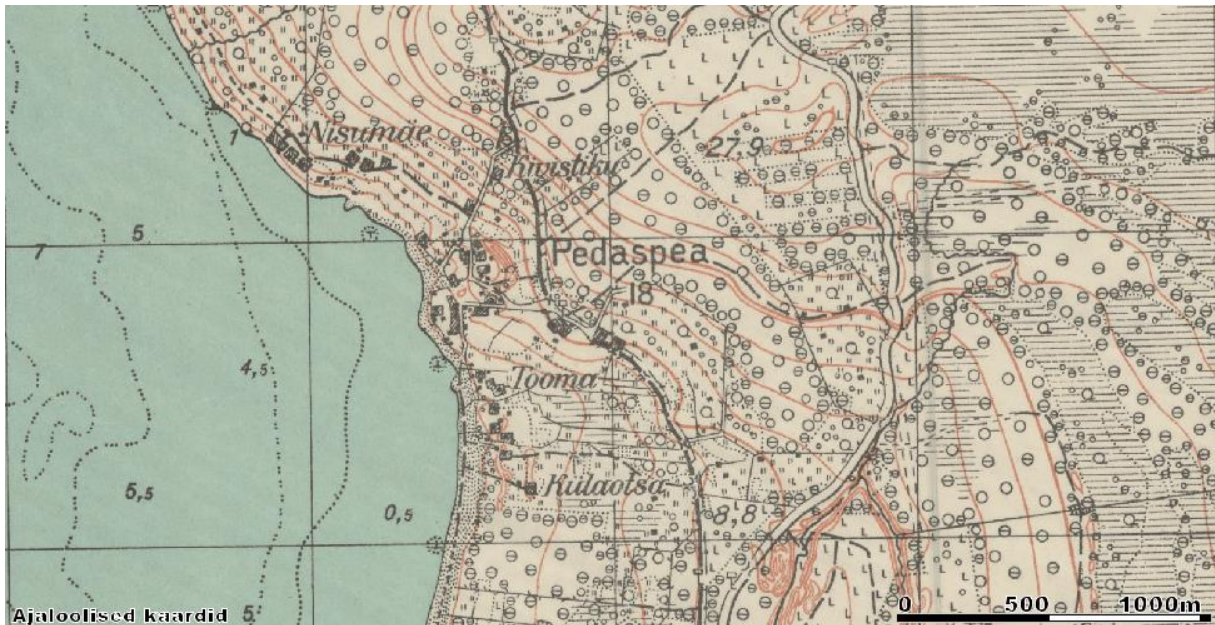
²⁰⁵ *Uus Eesti* 1939, 18 november, nr. 315.

²⁰⁶ *Vana Kannel III* 1938, lk 48.

9. PEDASPEA KÜLA

9.1 ÜLEVAADE KÜLA AJALOOST JA TRADITSIOONILISTEST TEGEVUSTEST

Pedispe nimi esineb allikates juba varem – 1580. aastatel on märgitud *Pedispe Hanntt*, 1630-1631 Abla külas vana sepp *Pedispeh Jurg*. Külana märgitud 1637. aastal ühe täistaluga. 1683 oli kolm ning 1687 neli $\frac{1}{4}$ adramaa suurust talu: *Pu Lauri Jaak*, *Pu Lauri Mick*, *Pu Esko Tönnis*, *Pu Esko Mick*. Need on tekkinud ematalu jagunemisel. 1690. aastate kaardil on seitse nimeta täppi piki randa. Peale Põhjasõda on Pedaspeal kolm talu. 1732 nimetatakse *Esko Jahn*, *Pulari Willem* ja *Padespä Rasmus*. Viimane oli rannakõrtsmik. Sama sajandi lõpuks kasvas perede arv kuuele. Sellest ajast pärinevad Pedaspea vanemad talud: Krasmukse, Villemi, Liiva, Eskani, Esku. Hiljem tekkis talude jagunemisel juurde väiksemaid kohti. 1858 oli siin 15 majapidamist, 19. sajandi lõpul 22 ja 1938. aastal 25 majapidamist.²⁰⁷

Joonis 23 Pedaspea küla. Fragment topograafilisest kaardist 1925. Väljavõte Maa-ameti kaardirakendusest.

Gustav Vilbaste toob esile, et küla esimese talu peremehel on olnud lisanimeks Puu, mis võib viidata sellele, et tegu olnud puutöömehega. Rahvapärimuse järgi ongi Pedaspeal elanud osavaid puuseppasid.²⁰⁸

Pedaspeaga on seotud kunstnik Kristjan Raud ((22.10.1865– 19.05.1943), kes siin suvitas ja jäädvustas oma töödes küla idüllilist kaunist loodust ning taluõuede vaated.

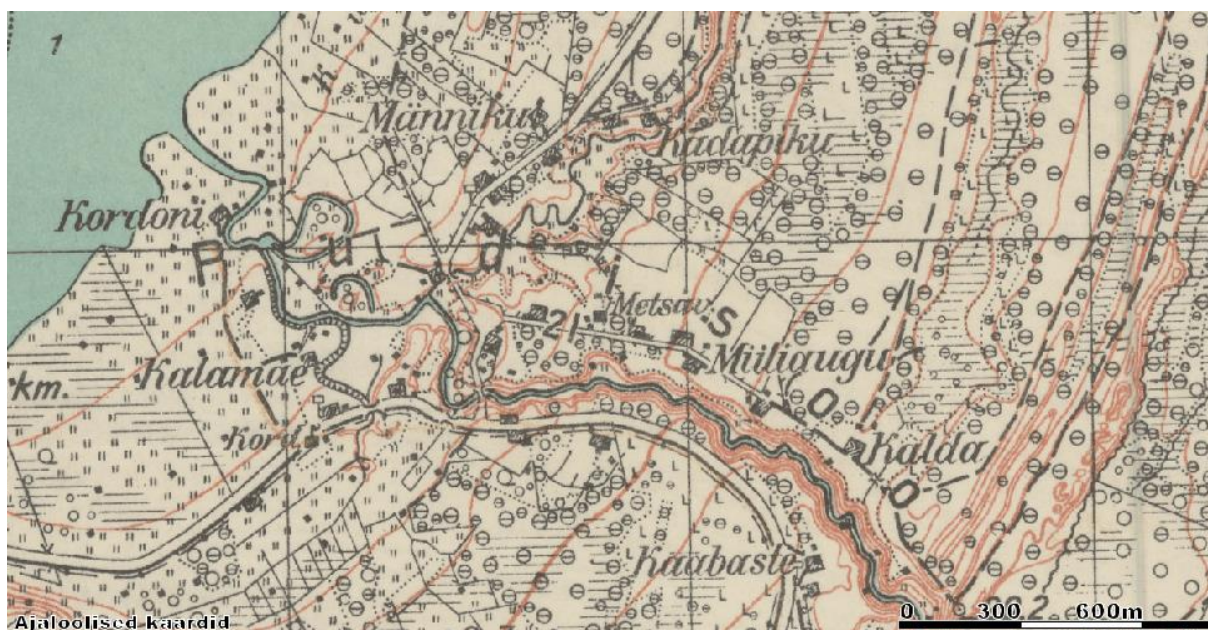
²⁰⁷ Tarvel 1983, lk 59-60.

²⁰⁸ Samas.

10. PUDISOO KÜLA

10.1 ÜLEVAADE KÜLA AJALOOST JA TRADITSIOONILISTEST TEGEVUSTEST

Kui teised külad asuvad vahetult rannas, siis Pudisoo kohal on rand madal ja asustuseks ebasoodne. Seetõttu on asustus koondunud jõesuudme lähedusse. Küla on suhteliselt hiline. 1690. aastate kaardilt leiab jõesuudme lähedal kaks täppi, mis on tähistatud nimetustega *Puddisu* ja *Wehasu*. Tarvel leiab, et tegemist ei ole kahe taluga vaid pigem talupaariga, millel kaks paralleelselt kasutatavat nime. Pärast Põhjasõda ei ole külast teada, alles 1744. aastal on *Puddisu* viie perega. 1750 ja 1757 on neli peret, kusjuures Koka Hanns on mõisa kalur ja Pudiiso ehk Kubiia Gustav rannakubjas ning Seppa Johann sepp, neljas oli vabadikupere. Järgmistes hingeloendites mainitakse nimetatud kohad hajatalude hulgas. 1880-aastate maakorraldusel määratakse külla viis talu, 19. sajandi kaartidel on näha 19 majapidamist. 1938. aastal oli 23 kohta.²⁰⁹

Joonis 24 Pudiiso küla. Fragment topograafilisest kaardist. 1925. Allikas: Maa-ameti kaardirakendus.

Jaan Tiidemann toob välja, et Pudiiso küla arengut on mõjutanud küla läbiv jõgi ning strateegiline asukoht teeristikul Juminda poolsaare külade ja Kolga mõisa vahel – siin asusid olulised ühiskondlikud hooned – kõrts, sepikoda; samuti oli siin rannakupja ning mõisakaluri elukoht. Ranna lähedusse jõe vasakule kaldale jäi piirivalvekordon.

²⁰⁹ Tarvel 1983, lk 59.

Joonis 25 Fragment 1880. aastate kaardist, Pudisoo küla süda. Talukohtadena näha Koka ja Söödi. EAA.3724.4.111, leht 54, 1880

Külatuumik on tekkinud teede ristumiskohta ning jõe ületamiseks sobiva paiga lähedusse.²¹⁰ Külas asus 19. sajandil kõrts, kohalike mälestuses Koka kõrts, mis oli rannameeste kogunemiskohaks ning kus randlased pidanud 1858. aasta talurahvarahutuste ajal koosolekuid.²¹¹ 1880. aastate kaardil on kõrts märgitud Koka talu juurde (vt joonis). Tiidemann toob aga välja, et revisjonide ning personaalandmete järgi võib pidada kõrtsi asukohaks naabruses asuvat Söödit.²¹²

Pudisoo tähtsus 20. sajandi esimesel poolel teede ristumiskohana säilis – siin tegutses erapood, samuti Kuusalu Kaubatarvitajate Ühisuse „Töö“ abikauplus, mille juurde rajati Loo meierei koorejaam. Maaliline jõesäng, lähedal asuv rand ning suvituspaiiga Tsitre lähedus aitas ka Pudisoost kujundada suvituskoha. 1920. aastatel rajas baltisakslasest pankur Wolfgang

²¹⁰ Samas, lk 112.

²¹¹ Õun 2007, lk 25

²¹² Tiidemann 2010.

Gnadeberg Söödi kinnistule ruumika kahekordse suvila.²¹³ Suviti oli seal arvukalt peremehe sugulasi linnast. W. Gnadeberg lahkus Saksamaale 1939. aastal ning segastel aegadel oli siin Paldiskist tulnud preili Nõmme pansionaat.²¹⁴

Kuigi Pudisoo oli pigem sisemaaküla, kus tegeleti mitmesuguste elatusaladega, siis jõe põhjaosas ning ka jõesuudmele lähedal asunud talud tegelesid kalastusega. Juba 1930. aastatel tegutses Pudisoo Kalameeste Ühing, 1940. aasta suvel on ühingu nimeks registreeritud Pudisoo Kalurite Selts.²¹⁵ Kalurite püügipiirkonnaks oli Kolga laht, aga ka Pudisoo jõgi, kust püüti forelli. Rahvusarhiivis on 1939. aastast Pudisoo jõe kalapüügi-piirkonna rendileping.²¹⁶ 1945. aastast on siin Pudisoo kalurite artell „Kalastaja“, kus oli kümme kalurit. Artellil oli leping Tallinna Kalakombinaadiga, kelle püügiplaane tuli täita. Kala vastuvõtupunktid olid Pedaspeal ning Kolga-Leesil, paadid ei asunud sugugi kodurannas, vaid kolme kilomeetri kaugusel.²¹⁷ 1949. aastal liitusid Pudisoo jõe põhjakaldal asunud talud „Oktoobri“ kolhoosiga, samas kui teisel pool jõge asunud talud said Uuri kolhoosi osaks.

10.2 ÜLEVAADE KULTUURILOOLISELT OLULISTEST PAIKADEST

Kogu piirkonna jaoks on olnud olulise tähtsusega Pudisoo sild ja selle seisukord. Sild on olnud ühenduseks Kolga rannakülade ja Kolga mõisa vahel, samuti rannakülade ning kihelkonnakeskuse Kuusalu vahel. Aja jooksul on silda on mitmel korral parandatud ja ümber ehitatud. Vallavolikogu protokollide raamatus on 1922. aastal otsustatud Pudisoo silla ehitamise asjus anda tööd vähempakkumise teel Johan Jõehelele samast külast. „*Ehitaja on kohustatud oma kulul vana silla eest lõhkuma ja uue silla selle asemele kõigi puu ja raua töödega valmis ehitama, välja arvatud metsamaterjali kohale vedamine, mis valla töö küüdi korras juure peab veetud saama.*“²¹⁸ Puitsilla kandekonstruksioone uuendati ka 1936. aastal,²¹⁹ samuti on silda põhjalikumalt uuendatud 1948. aastal ja 1962. aastal, mil nihutati koguni silla asukohta, uus sild tehti rohkem Sepa talu poole.²²⁰ Sild ei ole minetanud oma tähtsust ka tänapäeval, viimane põhjalikum silla ehitus toimus 2014. aastal.

²¹³Õun 2007, lk 19.

²¹⁴ Samas, lk 19-21.

²¹⁵ ERA. 14.4.833

²¹⁶ ERA.R – 1991.1.45

²¹⁷ ERA.R – 1991.1.45

²¹⁸ TLA.279.1.2, lk 115p

²¹⁹ *Uus Eesti* 1936, 16 aprill, nr. 102.

²²⁰ Eevi Õun 25.05.2016

Joonis 26 Pudisoo sild. Aasta teadmata. Foto Ivo Ukkivi kogust, digitaalne koopia Kolga Muuseumi kogus.

Naabruses Muuksi külas asutatud Kuusalu Kaubatarvitajate Ühisus „Töö“ (1919. aastast Kolga Tarvitajateühisus „Töö“) avas Pudisool harukaupluse 1910. aasta paiku. Kaupluse ruumid renditi taluperemehelt, kuid mõned aastad hiljem üüriti mõisalt endise Pudisoo õllepoe ruumid, mis olid avaramad ja ümberehitamise järel kaupluseks sobivamad.²²¹ 1929. aasta augustis toimunud poehoone põleng on laialdast kajastamist saanud toleaeegses ajakirjanduses. *Järva Teataja* 23. augusti numbris²²² ilmus järgmine kajastus:

Umbes 6 kilomeetrit Kolga wallamajast mere poole wiiwa Pudisoo rannaküla tee ääres asub tarvitajate ühingu „Töö“ kauplus ja Loo piimaühingu koorejaam. Mõlemad ettevõtted töötasid suuremas ühekordses puumajas ühe katuse all. Ööl wastu neljapäewa hakkas kaupluse ja koorejaama hoone saladuslikul kombel põlema. Tuld märgati kella 1—2 mähet öösel. Kuiwas puuhoones möllas tuli ahnelt. Hoone põles maani maha. Kiiresti kohalerutanud Kolga tuletõrje tegi küll mehiselt tööd ja tema abil päästeti kõrwalhooned. Üle tee asus erakauplus ja mõned teised hooned.

Täiendawalt kuuleme, et tarvitajateühisute „Töö“ kaupluses leidunud kaupa umbes 1 miljoni wäärtuses, mis kõik ära põles. Koorejaamast päästeti ainult mootor. Seni on uurimisel leitud mõnesuguseid kahtlustawaid andmeid. Hommikul leitud koorejaama ukse lukus walewõti ja ukse ees petrooleuminõu.

²²¹ *Ühistegelised uudised* 1925. 6. november, nr 45.

²²² *Järva Teataja* 1929. 23. august, nr 67.

„Töö” kaup, piimaühisuse ja koorejaama sissesead. Ainult väike osa ärijuhi kraamist päästeti. Kohale sõitis kriminaalpolitsei tule algust uurima. Tarvitajate ühisuse „Töö” kauplus asus riigi majas, ühisus kasutas hoonet riigirentnikuna. „Töö” kinnitas hoone omal kulul Kolga walla wastastikku kinnituse seltsis 2000 krooni eest. ühisuse kahju olewat aga kaupade arwel palju suurem. Samuti tabas ränk kahju ka piimaühisust, sest koorejaam jääb hulgaks ajaks seisma. Ühisuse „Töö” ärijuht oletab kuritahtlist süütamist.

Tähelepanu äratav ka asjaolu, et tulekahju juhtus paar päewa enne „Töö” kaupluse rewideerimist, mis pidi olema reedel, 23. augustil. Tulekahju kohale ruttasid kaks pritsi, üks toodi autoga. Kustutamine oli üks esimestest proovidest noorele Kolga tule-tõrje-ühingule. Mehed olid wahwad ja osawad tuld kustutama.

Tulekahju puhkemise asjaolud äratasid kahtlust ning aastapäevad hiljem, 1930. aasta juunikuus võib ajakirjandusest lugeda, et kohtus on teo eest süüdi mõistetud tollane harukaupluse ärijuht Artur Bürger.²²³ Kaupluse ja koorejaama põlemisega tekitatud kahju andis veel pikka aega tunda kohalike ühistute tegevuses. Ühisuse kauplusega samaaegselt tegutses Voldemar Pernitsa erakauplus, mis asus vahetult üle tee. Erakauplus jätkas tegevust kuni 1940. aastateni.

Joonis 27 Tarvitajate ühisuse "Töö" harukaupluse põlengu järel 1929. aastal. Üle tee Voldemar Pernitsa erakaupluse hoone. Foto Raivo Andre kogust, digitaalne koopia Kolga Muuseumi kogus.

²²³ *Kaja* 1930, 18 juuni, nr 139.

Kassisaba – külaosa Pudisoo jõest põhjas. Külaosa nimetus tuleb käänulisest külavaheteest, mis lookleb majade vahel.²²⁴ Mitmed majapidamised selles külaosas on tekkinud suurema talu – Kaldase (Kaldaaluse) jagunemisel.²²⁵

Pudisoo küla ja Pudisoo-Hara tee vahelisel seljandikul asub metsavahi mälestusmänd, mille all on ristiga mälestuskivi. 1956. aasta juunis sai mänd äikesetabamuse ning hobuse ja vankriga selle juures olnud metsavaht Heino Lööke hukkus.²²⁶

10.3 ÜLEVAADE KULTUURILOOLISELT OLULISTEST ISIKUTEST NING PÄRIMUSEKANDJATEST

Villem Adusson (22.05.1876-26.05.1955)²²⁷ – Kolga mõisa sepp, kes elas oma perega Pudisool Augusepa talus. Üheks suurepäraseks näiteks külasepa peenest kätetööst on Kuusalu kalmistul asuvad sepisristid Adussoni perekonna viimses puhkepaigas. Eevi Õun meenutab: „Augusepa Villu tagus eluaeg rauda. Ta käed olid suured, tursunud, tõntsakad ära pörutatud. Ja kõigi nende hobuseraudade ja rautamiste, ree jalaste, kelkude, vankrirataste, vikatite, kirveste, haakide, konksude, klambrite jne, mis juba ammugi on aegade hämarusse vajunud ja unustatud, kõrval tegi ta oma kolmele lapseas surnud lapsele ja omale ja oma eidele ristid, mis on Kuusalu kalmistu kuulsamad hauatähised.“²²⁸

Johannes Valk – elas Augu talu saunas. Tegeles fotograafiaga ning oli mitmete lähiümbruses toimunud sündmuste jäädvustajaks. Tegi veel 1950. aastate alguses dokumendipilte.²²⁹

Voldemar Julius Pernits (28.07.1891-17.06.1941)²³⁰ – Pudisoo Vainu talus asunud erakaupluse omanik ja kaupmees. Tegeles nooruses salapiirituseveoga, seejärel rajas 1920. aastatel oma erakaupluse, mis tegutses kuni 1940. aasta natsionaliseerimiseni.²³¹

Ruth (Oja) Sootaru – end Pernits, sündinud 1927. aastal. Voldemar Juljus Pernitsa tütar. Emigreerus 1944. aastal Soome ja sealt edasi Rootsi. 1948. aastal läks koos oma toonase

²²⁴ Pudisoo küla koduleht. <http://pudisoo.com/pudisoo/mida-vaadata/> [2016, juuni 28]

²²⁵ Õun 2007, lk 12.

²²⁶ *Harjumaa pärandkultuurist* 2008, lk 98; Õun 2007, lk 18.

²²⁷ Villem Adusson. Geni. <https://www.geni.com/people/Villem-Adusson/6000000010967601187> [2016, juuni28]

²²⁸ Õun 2007, lk 9.

²²⁹ Samas, lk 8.

²³⁰ Voldemar Juljus Pernits. Geni. <https://www.geni.com/people/Voldemar-Pernits/6000000011252299466?through=6000000011296926793> [2016, juuni 28]

²³¹ Õun 2008.

abikaasa Harri Oja ja tütre Helmiga Rootsist Ameerikasse kahemastilisel traallaeval *Prolific*. Laeva teekonda kajastab Jüri Vendla raamat „Unustatud merereisid. Eestlaste hulljulged põgenemisreisid üle Atlandi 1940. aastate teisel poolel“ (2010).

Pudisoo külas elavad või suvitavad mitmed kultuuritegelased – dirigent Olev Oja, arhitektid Aleksander ja Tiina Skolimowski ning Jan Skolimowski; filmilavastaja ja –operaator Arko Okk.

Küla eluolu mäletab hästi nii oma lapsepõlvest kui ka kolhoosiajast kohaliku kaupmehe Voldemar Pernitsa tütar Eevi Õun Vainu talust, kelle kirjalikest mälestustest siinkirjutajal palju abi on olnud.

11. TSITRE KÜLA

11.1 ÜLEVAADE KÜLA AJALOOST JA TRADITSIOONILISTEST TEGEVUSTEST

Varasem viide on aastatest 1630-1631, mil Aabla küla all on kirjas *Sitter Siby*. Külana esineb *Sitter* Kolga vakuraamatus 1637. aastal. 1680. aastatel oli külas kuus $\frac{1}{4}$ adramaa suurust talu. Siin elas Kolga mõisa ametimehi: pruul, kingsepp, kangur. 18. sajandi esimestes revisjonides Tsitre nime ei esine, siinsed talud on kirjas hajataludena. 1732. aasta adramaarevisjonis on Kolga mõisa hajatalude hulgas *Vesilinnu, Ihna Jürri, Wahi Jack ja Seppa Martti Jürri*, mida saab Tsitrega seostada. 1739. aasta revisjonis on *Seitteri* küla all märgitud neli talu (*Ihna, Seppa, Soggo, Wahi*), mis on pigem vabadikukohad, samas kui *Linno Thomas* ja *Nehme* on märgitud eraldi hajatalude hulgas. 1757. aastal on märgitud külas viis talu;²³² Vesilinnu on kirjas Loo mõisa hajatalude hulgas.²³³

1765. aastal on Tsitres abimõis ning 1782. aasta hingeloendi kohaselt elasid siin Kolga mõisateenijad ja ametimehed, talusid ei nimetata. Küla piirid ning talude kuuluvus olid Tsitre puhul väga ebamäärased. Vahepeal kaob Tsitre külade nimekirjast ja mainitakse alles 1834. aasta revisjonis viie taluga. 19. sajandil nihutati seoses suvemõisa rajamisega talusid piki randa lääne poole. Pudisoo poolt alustades asusid karjamõis, Suur-Tsitre ja Väike-Tsitre ning seejärel viis peret: Agumäe, Suigu, Ihna, Ees-Kuusiku ja Taga-Kuusiku. Mõisas oli Potisepa talu, seal põletati katusekive ja telliseid.²³⁴ 1880 oli külas 11 vabadikukohta, 1938. aastal 11 talundit.²³⁵

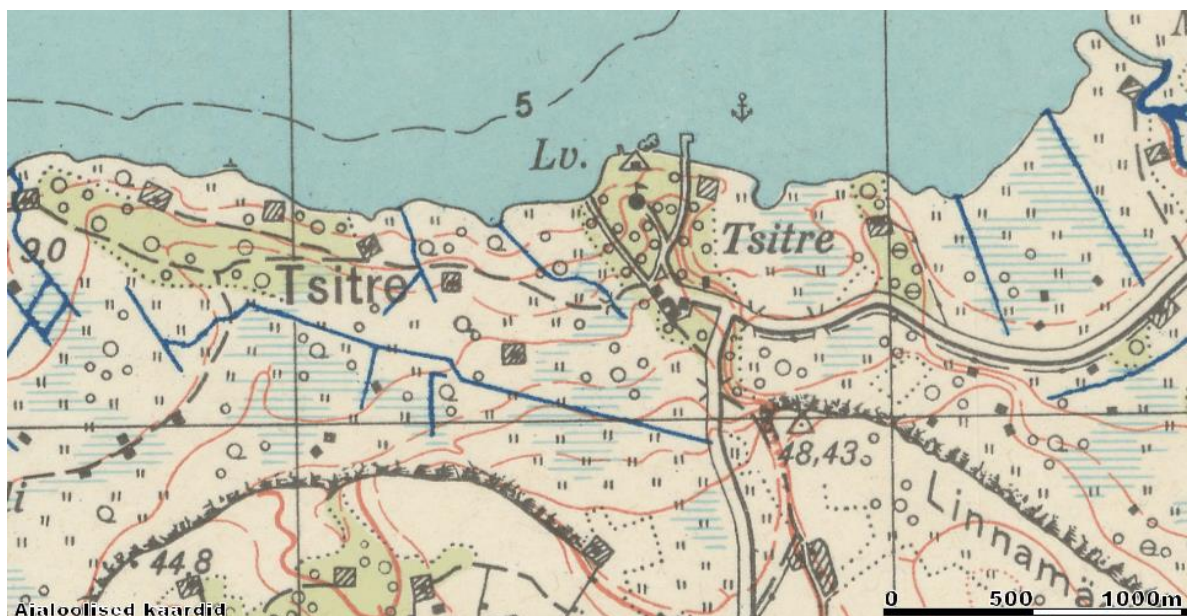
Kuigi Tsitre asub Kolga lahe ääres, siiski ei peetud seda rannakülaks vaid loeti maavalla külade hulka. Samas ei olnud siinsed põllud võrdväärased maakülade põldudega. Leivavili tuli osta. Seetõttu tegeleti külas mitmesuguste muude töödega: käidi ehitustööl, metsatööl, tehti käsitööd, maakülade taludes päevatööd jne. Külas elas mitmeid ametimehi.

²³² Tarvel 1983, lk 58-59.

²³³ ERA, Vilbaste T-13, lk 181.

²³⁴ Lepnurm 1978, lk 1.

²³⁵ Tarvel 1983, lk 59.

Joonis 28 Tsitre küla asukoht. Näha on sadamakoht ning kordon, samuti ridamisi talumajapidamised küla lääneosas. Fragment topograafilisest kaardist. 1935. Väljavõte Maa-ameti kaardirakendusest.

11.2 ÜLEVADE KULTUURILOOLISELT OLULISTEST PAIKADEST

Tsitres oli karjamõis juba 18. sajandil, kuid suvitismõisaks kujunes koht 19. sajandi keskelt. Suur-Tsitres oli terve mõis mitmekümne hoonega – lisaks kahekorruselisele kivist peahoonele olid salongid, suvemajad, tallid ja tõllakuur, jääkelder, pesuköök, mõisatöölise majad jms.²³⁶ Mõisa kõrvale ehitati kahekorruseline salong, kus mõlema korruse ümber asus rõdu. Alumisel korrusel oli suur saal, köök ja mõned toad, ülemisel korrusel toad.²³⁷ Mõisa ümbritses park, mille rajamiseks oli Carl Magnus Stenbock lasknud kohale vedada suure hulga savi ja mulda.²³⁸

Väike-Tsitre rajati 1860. aastatel, seal oli kahekorruseline mõisahoone, suvilad, hobusetall, saun, kõrvalhooneid ja viljapuaed. 1880. aastatel Suur-Tsitresse ehitatud teatrimaja lubas mõisnik kasutada ka vallarahval – seal korraldati pidusid ning näitemängusid. Veel 20. sajandil korraldasid kohalikud seltsid Tsitres suuremaid pidusid, seal toimusid kihelkonna koolilaste kevadpeod. 1920. aastate lõpul rajati Väike-Tsitresse hõberebasekasvatus.

²³⁶ Tarvel 1983, lk 204.

²³⁷ Lepnurm 1978, lk 31.

²³⁸ Wistinghausen 1995, lk 112-114.

Joonis 29 Suur-Tsitre suvemõisa peahoone. Foto: digitaliseeritud koopia Kolga Muuseumi kogus.

Joonis 30 Väike-Tsitre. Foto: E. Roomet, digitaliseeritud koopia Kolga Muuseumi kogus.

Tsitre oli oluline sadamakoht. Sadamast veeti puid, lossiti kive. Kevadel seisid silla ääres kartulilaevad. Sadama kaudu toimus reisiliiklus. 1910.-1930. aastatel toimus regulaarne laevaliin Tallinn-Tsitre-Loksa-Võsu.²³⁹

Joonis 31 Tsitre sadam. Foto: Maie Abergi kogust, digitaliseeritud koopia Kolga Muuseumi kogus.

11.3 ÜLEVAADE KULTUURILOOLISELT OLULISTEST ISIKUTEST JA PÄRIMUSEKANDJATEST

Hugo Lepnurm (31.10.1914-15.02.1999)²⁴⁰ – sündinud Tsitres, eesti helilooja ja orelkunstnik, samuti muusikapedagoog. Kuusalu valla aukodanik. Riigivapi IV klassi teenetemärk 1996.

Arno Lepnurm (13.03.1921-28.06.2000)²⁴¹ – sündinud Tsitres Hagumäe talus, Hugo Lepnurme vend. Tunnustatud kooliõpetaja ning koduloo-uurija, samuti kohaliku muusikakultuuri (eelkõige puhkpillimuusika) edendaja. Olnud ERMi kirjasaatja alates 1957. aastast ning 1981. aastast teeneline korrespondent²⁴². Oli rahvuspargi sünni juures, aidanud väljatöötada Muuksi õpperada. Kuusalu valla aukodanik.

²³⁹ Lepnurm 1978, lk 32.

²⁴⁰ Hugo Lepnurm. Geni. <https://www.geni.com/people/Hugo-Lepnurm/600000006451052050?through=6000000006451198605> [2016, aprill 27];

Hugo Lepnurm. Eesti Muusika Infokeskus.

<http://www.emic.ee/?sisu=heliloojad&mid=32&id=51&lang=est&action=view&method=biograafia> [2016, aprill 27]

²⁴¹ Arno Lepnurm. Geni. <https://www.geni.com/people/Arno-Lepnurm-Hooberg/600000006450892260?through=600000006451052050> [2016, aprill 27]

²⁴² *Mälu paberil* 2006, lk 40.

Arno Lepnurme tütar Tiiu Lepnurm on heaks pärimusetundjaks ning perekonna pärandi väärtustajaks. Küla ja selle elanike kohta teavad Merila talust Toomas Tammemägi ja Suigu talust Riina Laanetu. Lahe talust Lembit Laurent ja Lauri Laurent tegelevad kalastusega (kutseline kalur).

12. ANDINEEME KÜLA

12.1 ÜLEVAADE KÜLA AJALOOST JA TRADITSIOONILISTEST TEGEVUSTEST

Andineeme asub Kolga lahe ääres, Loo jõe suudme ümbruses, osaliselt väikesel neemenukil, osaliselt madala liivase lahepõhjaga lõukas. Andmed asustuse kohta on hilised ning katkendlikud. 1693. aasta kaardil on Loo jõe suudme läheduses märgitud pered tähistatud nimetusega *Wesselinne*.²⁴³ 18. sajandi lõpu Mellini atlase kaardil (vt Joonis) on Loo mõisa (*Neuhof*) läheduses olemas *Wessiliko*, mille juurde on märgitud jõel asuv veski ja randrüütlite kordon. Taludena on näha *Samoli* ja *Neme*.

Joonis 32 Fragment Mellini kaardist. Loo mõis, Andineeme ja Tsitre.

Allikas: Library of Congress. <https://www.loc.gov/resource/g7022lm.gct00143/?sp=10>

1839. aastal mainitakse kirikukirjades Andineeme küla, mis on ilmselt tekkinud samanimelise talu ümber. 1846. aastal on märgitud Neemekopli talud. Hiljem jaotati see kaheks: Neeme ja Kopli. Mere ning klindineemiku vahelised maad olid naabruses asuvate maakülade (Sõitme, Kahala, Muuksi) ning Loo mõisa heinamaatükid. Neeme kuulus vabadikukohana, kus elas Malusi kõrtsmik, 1858. aastal Kahala küla alla. Söödi talu hüüti varasemalt Väike-Pugi, kuna oli Sõitmes asuva suurema talu Pugi all. Mitmed paiganimed (heinamaad, mäeveerud jne) on nime saanud nime just nendest aegadest.²⁴⁴ Küla kasvas väikekohtade juurdeasustamisega,

²⁴³ Tarvel 1983, lk 58.

²⁴⁴ Andineeme. EKI kohanimekartoteek. Varepi kogu. <http://heli.eki.ee/> [2016, juuli 3]

kuid jäi siiski üheks väiksemaks rannakülaks – 20. sajandi alguses oli siin seitse talu, 1938. aastal 11 talundit.²⁴⁵ Väikekohti rajati juurde mõisamaade ümberjagamise käigus 1920. aastate alguses, aga ka 1930. aastate lõpul, kui Andineemele tulid riigitagavaramaast eraldatud kohtadele kalurid Punakivi külast Neemelt, kelle senine koduküla läks kaitseväe polügooni alla.²⁴⁶

Kui neemedel asuvate külade elanike jaoks oli kalastus peamisi tegevusi, siis sügavamal lahesoppides asuvates külates (nt Hara) oli kalastuse osatähtsus väiksem.²⁴⁷ Siiski võib 1920.-30. aastate ajakirjandusest lugeda, et külas tegeleti kalastusega – seda nii jões kui ka Kolga lahes, kus käidi püügil Malusi saarte juures. Tegeleti ka põllumajanduse ning kariloomade pidamisega. On teada, et 1898. aastal plaanis Kolga majoraadihärra Michael Stenbock rajada Tsitre ja Loo vahele Sameli randa tsemendivabriku ning aasta hiljem tegi seal vabriku rajamiseks kalleid pinnauuringuid.²⁴⁸ Sellest tsemendivabrikust aga ei ole rohkem midagi teada. Küll aga teateid 1910-1912. aasta paiku Muuksi Toomani talu meeste poolt asutatud telliskivivabrikust Oru kohal (Muuksi ja Loo vahel).²⁴⁹

Joonis 33 Söödi talu kari. Foto: V. Kahlo erakogu. Digitaalne koopia Kolga Muuseumi fotokogus.

²⁴⁵ ERA Vilbaste T-13, lk 113; Tarvel 1983, lk 58.

²⁴⁶ Andineeme. EKI kohanimekartoteek. Varepi kogu. <http://heli.eki.ee/> [2016, juuli 3]

²⁴⁷ Luts 1985, lk 56; 60-62.

²⁴⁸ *Kuusalu kirikukroonika* 2014, lk 251.

²⁴⁹ Andineeme. EKI kohanimekartoteek. Varepi kogu. <http://heli.eki.ee/> [2016, juuli 3]

Andineeme lapsed käisid koolis esialgu Muuksi külas, seejärel endised mõishoones asunud Loo koolis. Kui viimane 1933. aastal suleti, asutasid kohalikud lapsevanemad Loole kodukooli²⁵⁰, kuid see ei tegutsenud ilmselt kuigi kaua. Lapsed pidid hakkama koolis käima Uuris või Kiius.

12.2 ÜLEVAADE KULTUURILOOLISELT OLULISTEST PAIKADEST

Andineemel on asunud randröötlite kordon²⁵¹. Kaardid lubavad oletada, et varasem kordonihoone (*Altes Cordonhaus*) asus jõe suudme läheduses, hilisem on aga rajatud neemenukile küla põhjaosas (*Cordon Samuli*). Vaatame lähemalt 1880. aastate kaarte, kus kordonite asukohad märgitud.

Joonis 34 Fragment 1880. aasta kaardist, Andineeme küla EAA.3724.4.111 leht 50, 1880

Joonis 35 Fragment 1880. aasta kaardist, Andineeme küla EAA.3724.4.111 leht 49, 1880

Vana kordonihoone juures oli Vainu talu. Inimesed mäletasid, et tsaariaja lõpus olnud Vainul mõisamoonakad, seega ei olnud see enam piirivalvekordonina kasutusel. Küla põhjaosas asub Vahi talu, kus mälestuse järgi olnud kordon 20. sajandi alguses.²⁵² Mispärast kordoni asukoht muutus, ei ole teada.

Ajakirjandusest leiab aga andmeid, et piirivalvega seostub Söödi talu. Nimelt kirjutab 1933. aasta juunikuus *Uudisleht*, et Andineemel süttis põlema ja põles maani maha Endel Epoldile kuuluva „Söödi“ talu eluhoone. Tuli oli alguse saanud köetavast ahjust korstna kaudu maja õlgkatusele sattunud tulesädemest. Samas talus asus ka Andineeme piirivalve post.²⁵³

²⁵⁰ TLA.279.1.4. lk 197; TLA.279.1.9. lk 142.

²⁵¹ Oletatav randröötlite kordon on ehitismälestisena muinsuskaitse registris. Vt <http://register.muinas.ee/public.php?menuID=monument&action=view&id=27052>

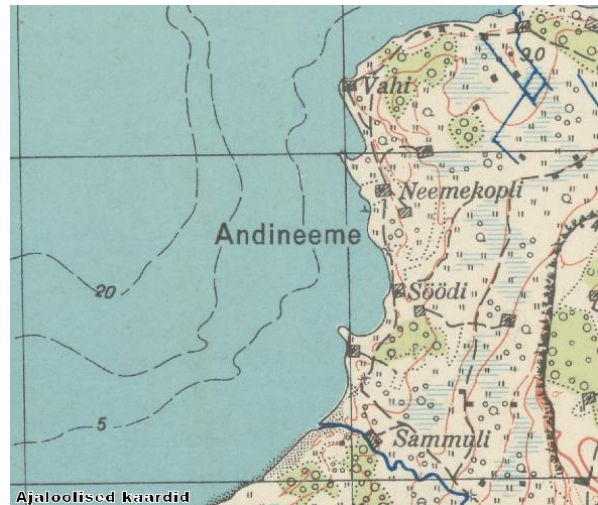
²⁵² Andineeme. EKI kohanimkartoteek. Varepi kogu. <http://heli.eki.ee/> [2016, juuli 3]

²⁵³ *Uudisleht* 1933, 24 juuni, nr. 96.

Maa-ameti kaardiserveri ajaloolisi kaarte võrreldes näib, et 1930. aastate teises pooles asus kordon Neemekopli talus.

Joonis 36 Andineeme kordoni asukoht. Fragment 1937. aasta topograafilisest kaardist. Väljavõte Maa-ameti kaardirakendusest

Joonis 37 Andineeme küla. Fragment 1935. aasta topograafilisest kaardist. Väljavõte Maa-ameti kaardirakendusest

Piirivalvekordoni asukohtade küsimus Andineemel jäabki segaseks. Olgu öeldud, et Nõugkogude Liidu piirivalve prožektor paigutati küla põhjaosasse Vahi talu kordoni juurde. Vahi maja aga viidi Kolga randa.²⁵⁴

Vana-Ellu kark – klindineemiku mägi, kus olnud salakaubavedajate ladu. Kui Vahi talu vabariigi aastatel põles, ehitati uus maja sinna mäe peale.

Suur lepp Sepamiku heinamaal – jõe kaldal tee lähedal kasvas, olnud vainutüdrukutele kokkusaamiskohaks.²⁵⁵

12.3 ÜLEVADE KULTUURILOOLISELT OLULISTEST ISIKUTEST JA PÄRIMUSEKANDJATEST

Andineeme külas suvitab mitmeid kultuuri- ja haridustegelasi. Siin on suvekodu Toomperede teatridünastial, samuti on siia omale kodu rajanud näitlejad Mari Lill ja Tõnu Tamm, kusjuures Tõnu tegutseb juba mitmendat aastat kohaliku harrastusteatri Kuusalurahva Teatri juhendajana ja lavastajana. Andineemel suvitas ka endine Tallinna Tehnikaülikooli rektor, insener Peep Sürje (1945-2013).

²⁵⁴ Andineeme. EKI kohanimkartoteek. Varepi kogu. <http://heli.eki.ee/> [2016, juuli 3]

²⁵⁵ Samas.

LÕPPSÕNA

Käesoleva kirjutise eesmärgiks oli koostada olemasolevate allikate põhjal kirjeldused Juminda poolsaarel ja Kolga lahe kaldal asuvate Lahemaa Rahvuspargi külade kohta. Teave konkreetsete külade osas on ebaühtlane, mistõttu on ka kirjelduste sisu erinev, olles otseses sõltuvuses sellest, missuguseid materjale uurimuse koostamise hetkel oli võimalik kasutada. Samas loodab autor, et käesolev töö on impulsiks kohalikele inimestele, et kutsuda neid kaasa mõtlema oma koduküla ajaloo ning maastiku teemadel. Endiselt on oodatud kõik täiendused, ja parandused. Tekstiloome on protsess ning konstruktiivne tagasiside saab seda muuta ainult paremaks.

KASUTATUD ALLIKATE LOETELU

Kasutatud arhiiviallikad:

Tallinna Linnaarhiivis:

TLA.279 Kolga vallavalitsuse fondi säilikud, peamiselt Kolga vallavalitsuse ja vallavolikogu protokollide raamatud

Rahvusarhiivis:

ERA allfondid

Eesti Kirjandusmuuseumi Rahvaluule arhiivis:

ERA kogud

Lahemaa Rahvusparki Arhiiv:

Kultuurilooline kogu

Kasutatud käsikirjalised allikad:

Joanurm, Hugo. Mälestused Kiiu-Aabla küla kohta. 2000. Koopia autori valduses.

Kannes, Sinaida. Hara saar. 1976. Koopia Lahemaa Rahvusparki arhiivis nim. 2 f. 466/2

Kannes, Sinaida. Hara kool. Koopia Lahemaa Rahvusparki arhiivis nim.2 f. 469/5

Katvel, Aino. Mälestuskilde Virve külast. 2013. Koopia Kolga Muuseumis.

Kendra, Heli. Virve küla talude ajalugu. 2015.

Kindel, Melika. Tapura küla materjal. 2001. Autori valduses.

Lepnurm, Arno. Agumäe – mõned andmed Tsitrest. 1978. Koopia Lahemaa Rahvusparki arhiivis. n. 2, s. 483.

Moosar, Johannes. Hara külast. Käsikiri Lahemaa Rahvusparki arhiivis. n. 2 f.379

Põldmäe, Julius. S.M. Kirovi nim. näidiskalurikolhoosi Kolga osakond (endine Kahala sovhoos). 1984. Asub Tallinna Ülikooli Akadeemilises Raamatukogus. Baltica osakonnas.

Vilbaste, Gustav. Kohanimed Loksa rajooni lääneosas (endises Kuusalu kihelkonnas). Peatükk asustusajaloost. 1956. Asub Eesti Rahvaluule Arhiivis, Vilbaste T-13. Digitaalne koopia Kolga Muuseumis.

Vilbaste, Gustav. Leesi (Kiiu-Aabla) õigeusu kihelkonnakool. Asub Eesti Kultuuriloolises Arhiivis, F 152 M 109:7. Koopia Kolga Muuseumis.

Vilbaste, Gustav. Leesi kool. Asub Eesti Kultuuriloolises Arhiivis, F 1 152 M 109:6. Koopia Kolga Muuseumis.

Vilbaste, Gustav. Hara kooli materjale. Asub Eesti Kultuuriloolises Arhiivis, F 152 M 108:8. Koopia Kolga Muuseumis.

Õun, Eevi. Pudisoo küla. 2007. Koopia autori valduses.

Õun, Eevi. Pudisoo küla Vainu talu. 2008. Koopia autori valduses.

Kasutatud kirjandus:

Eestlane, su mehemeel... Valimik kangelaslugusid. Koost. Valdek Kiiver. 2008. Hotpress. Lk 58-64.

Harjumaa pärandkultuurist. 2010.

Juminda jubijäneksed. Meie küla lood. Koost. Sarjas, Aive. 2010. Juminda: MTÜ Juminda Külaselts.

Jung, Jaan. Muinasajateadus eestlaste maalt.III. Kohalised muinasaja kirjeldused Tallinnamaalt. 1910. Tallinn: A. Buschi raamatukauplus.

Kuusalu kirikukroonika 1837-1914. Die Kirchenchronik von Kusal. 2014. EELK Kuusalu Laurentsiuse Kogudus.

Kindel, Melika. ERA 1938/1939. aasta kohamuistendite võistluskogumine. – Kogumisest uurimiseni. Artikleid Eesti Rahvaluule Arhiivi 75. aastapäevaks. 2002. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum. Lk 100-111.

Kõrvemaast Põhjarannani. Kuusalu kihelkonna kirjanduslik-kodulooline antoloogia. Koost. Elstrok, Helmut. 1995. Kuusalu, Tallinn, Tapa: Printall.

Lambot, Karli. Sõjaaegsest ja –järgsest kalapüügist. – Juminda Jubijäneksed. Koost. Aive Sarjas. 2010. MTÜ Juminda Külaselts. Lk 152-165.

Lindström, Evald. Ülevaade kalurikolhoosi „Oktoober“ asutamisest ja eluolust. – Juminda jubijäneksed. Koost. Aive Sarjas. 2010. MTÜ Juminda Külaselts. Lk 167-183.

Linnus, Jüri. Etnograafilise materjali kogumine Lahemaal. – Lahemaa uurimused II. 1985. Tallinn: Valgus. Lk. 77-86.

Luts, Arved. Kalastus Lahemaa randlaste elatusalana 1920.-1930. aastail. – Lahemaa uurimused II. 1985. Tallinn: Valgus. Lk. 51-63.

Mirov, Ruth. Kogumismatkast Kuusalu rannakülades ja filmitegemisest Kiiu-Aablas 1960. aastal. – Kogumisest uurimiseni. Artikleid Eesti Rahvaluule Arhiivi 75. aastapäevaks. 2002. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum. Lk 207-219.

Mälu paberil. Eesti Rahva Muuseumi korrespondentide võrgu 75. aastapäevaks. Koost. Tael, Tiina. 2006. Tartu: Eesti Rahva Muuseum.

Pullat, Raimo ja Pullat, Risto. Salapiiritusevedu Läänemeresel kahe sõja vahel. 2010. Tallinn: Estopol.

Päewaleht, 1909, 16. veebruar, nr. 38.

Põldmäe, Rudolf. Rahvaloomingu, eriti rahvatantsu arengust Ida-Harju rannikul. – Eesti kirjandus 1937, nr 4. Tartu, lk 187–209.

Sandström, Harri. Lahemaa randlased. 1995. Eesti Entsüklopeediakirjastus ja Lahemaa Rahvuspark.

Tallinna Teataja, 1921 nr 301, 29. detsember.

Tarvel, Enn. Lahemaa ajalugu. 1983. Tallinn: Eesti Raamat.

Tiidemann, Jaan. Puidisoo küla kujunemisest. – Uurimusi Lahemaa ajaloolistest maastikest. Koost. Paulus, Ave. 2010. Keskkonnaamet. Lk 103-116.

Tõnisberg, Romil. Meenutused tsaariajast Nõukogude Liiduni III osa. Eesti Päevaleht = Estinska Dagbladet. 2013, 17. juuli.

Uudisleht. 1933, 24 juuni, nr. 96.

Uuet, Liivi. Eesti haldusjaotus 20. sajandil. Teatmik. 2002.

Vana Kannel III. Kuusalu vanda rahvalaulud I. Toimet. Tampere, Herbert. 1938. Tallinn: Eesti Rahvaluule Arhiiv.

Vanavara kogumisretkedelt 8. Gustav Vilbaste. Koost. Õunapuu, Piret ja Tael, Tiina. 2011. Tartu: Eesti Rahva Muuseum.

Vendla, Jüri. Unustatud merereisid. Eestlaste hulljulged põgenemisreisid üle Atlandi 1940. aastate teisel poolel. 2010. Kirjastus SE&JS

Virve kivije kalender. 2015. Virve Külaselts.

Virve meresõidu kalender. 2015. Virve Külaselts.

Waba Maa 1932, 21. mai, nr 116.

Wistinghausen, Walter. Aus meiner nähren Umwelt. Pilte minu lähemast ümbrusest. 1995. Tallinn: Avita. Lk 87-128.

Äratismäng uinuvalle rahvamuusikale. August Pulsti mälestusi. Koost. Sildoja, Krista. 2014. Tallinn: Eesti Teatri- ja Muusikamuuseum.

Ühistegelised uudised, 1925 nr 45, 6. november.

Veebiallikad:

Geni	www.geni.com
Eesti Muusika Infokeskus	http://www.emic.ee/
Eesti Rahva Muuseumi veebileht	http://www.erm.ee/et/Avasta/Kihelkonnad
Kultuurimälestiste riiklik register	http://register.muinas.ee/public.php
Käsmu Meremuuseumi Toimetised	http://www.kasmu.ee/et/content/toimetised-nr-8
Maa-ameti kaardirakendus	http://xgis.maaamet.ee/xGIS/XGis
Juminda poolsaare arengukava 2011-2016.	http://juminda.ee/wp-content/uploads/2015/03/Juminda-poolsaare-arengukava-2011-2016.pdf
Projekti Radar veebileht	http://www.folklore.ee/radar/pealeht.php
Pudisoo küla koduleht	http://pudisoo.com/
Vikipeedia	https://et.wikipedia.org/wiki/Esileht